

niid

észet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány iroda

3

IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁR-
SADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT / ALAPÍTÁSI ÉV: 1934.
XXVI. ÉVFOLYAM 1962. 3. SZÁM
M A R C I U S
FELELŐS SZERKESZTŐ: MAJOR
NÁNDOR

Az áldozat és a büntetés

Sinkó Ervin

A kérdés ősrégi és legidőszerűbben mai.

Káin és Ábel személyében és egymáshoz való viszonyában ezzel a kérdéssel foglalkozik a maga módján már a biblia is.

Ábel az áldozat, Káin a gyilkos.

A gyilkos realista. Abból a feltevésből indul ki, hogy a halott halott. Ha sikerült valakit az élők sorából külső beavatkozással a halottak közé áthelyezni, akkor azt a lehető leggyökeresebben ártalmatlanná tették. S munka, különösen az ilyen alaposan végzett munka után, a gyilkosnak édes a nyugalom. A halott halott. A gyilkos biztosította magának a maximális és kellemes fölényt: mindazokat a hasonlíthatatlanul élvezetes lehetőségeket és kiváltságokat, amik csak az élőké. A halottal szemben a gyilkos a győztes. A halottnak pedig: kuss! Illedelmesen és apelláta nélkül egyszer s mindenkorra, ma és mindörökké. És pont.

A gyilkosnak ez a realizmusa — legalábbis a bibliai verzió szerint — parlagi, nem fogja át a teljes valóságot. Káin és Ábel esetében is egy, „az Úr” néven fellépő persona dramatis avatkozik bele a két testvér között egyoldalúan elintézett vitába.

„Hol van Ábel, a te atyád fia?”

A kérdésre, mely valami jól és végleg megoldott problémát, egy úgyszólván már nem létező ügyet akar megbolygatni, Káin csak vállát vonja, és az alkalmatlankodót az elhárító viszontkérdéssel torkolja le:

„Avagy őrzője vagyok-e én az én atyámfiának?”

S akkor — természetesen a bibliai verzió szerint — Káin értesül arról, hogy nem olyan egyszerű realistának lenni, mint gondolta. Megcsalta a látszat. Akit láb alól eltennie inkább technikai feladatnak látszott, s aminek a sikeres elvégzése oly megnyugtató volt, a meggyilkolt a gyilkos nyu-

galmát és a gyilkossággal helyreállított lelki egyensúlyát még mindig fenyegetni tudja. A vérnek ugyanis, melyet a föld lomhán, látszólag éppúgy ivott föl, mint az esőt, a kiontott vérnek — a biblia állítása szerint — hangja támad, különleges, de annál erősebb: „A földről az égre kiált.” Szó szerint így.

Tehát nem sikoly, mely lehet velőtrázó, de aztán elnémul. Nem a békés földről riasztóan felcsapó láng, mely azon percben már el is hamvad. „A földről az égre kiált.” Nem kiáltott, hanem jelen időben, tartósan, mintegy megállítva vagy áthidalva az idő múlását, „kiált”.

Az élő embert lehet erőszakosan végleg elnémítani, kiontott vére — a biblia szerint — a maga különleges útján azonban tud kiáltani, égre kiált, felzavarja és zavarja a föld és az ég megállapodott rendjét és csendjét.

Ilyképp a kiontott vér nem józan. Nem hajlandó, vagy nem képes belátni, hogy ami megtörtént, az megtörtént, és úgyse lehet meg nem történté tenni. A kiontott vér kiált, neki megvan a maga külön abszurd logikája, mintha épp az háborítaná fel, hogy ami megtörtént, az megtörtént. Mintha épp az háborítaná fel, hogy ezen a címen — ami megtörtént, az megtörtént címen — égen és földön bárki is napirendre akarjon térni afőlött, hogy őt, a vért, erőszakosan kiontották.

Kiált. A legérdekesebb az, hogy a bibliai történetben milyen paradox módon kísérli meg az Úr, hogy a csendzavarót mégis elhallgattassa. Az Úr Ábel kiontott véréért Káin büntetésével akarja elhallgattatni. Elűzi hazájából, bujdosóvá teszi a vérontó Káint. Az a saját védőügyvédjeként nem tagadja ugyan az elkövetett bűncselekményt, de úgy találja, hogy túlságosan kegyetlen, embertelen az ítélet.

„Nagyobb az én büntetésem, hogynem mint azt elhordozhatnám” — mondja, és a bibliai jegyzőkönyv szerint kifejti, hogy őt, immár hazátlan-ságra ítélt bujdosót, nem védi már majd se isteni, se emberi törvény. Szó szerint így hangzik a kifogása: „Valaki én reám találkozik, megöl engemet.”

Ami a saját személye életbiztonságát illeti, Káin ilyképp elvi ellen-sége a törvényt nem tisztelő önkénynek és erőszaknak. Ez magában nem eredeti s nem is meglepő jellemvonás. Annál inkább azonban váratlan, szinte hihetetlen volna, ha nem állna írva, hogy erre a plaidoyer-ra mi-ként reagál az Úr.

Megbélyegzi Káint, éspedig kifejezetten avval a céllal, hogy „senki, valaki találná őtet, meg ne ölné”.

Ez a bíró. élet és halál fellebbezhetetlen ura, az Úr nyilván egy-ügyűen abban a hiszemben döntött így, hogy élni, és sokáig, könyörtelenül sokáig, egészen a majd egyszer sokára bekövetkező természetes halálig élni nagyobb büntetés, mintha úgy rendelkezne, hogy a gyilkosnak áldo-zata sorsában kelljen osztoznia. Az Úrnak nyilván bizonyos patetikus elkép-zelése volt, s ezért próbálta ezzel a különös büntetéssel elcsitítani Ábel égre kiáltó kiontott véréét.

A biblia, melynek egyébként nincs érzéke a humor és az irónia iránt, ez esetben mégis följegyzi ironikus tárgyilagossággal, hogy az égi bölcses-ség ezzel a büntetési módszerrel alaposan blamáta magát. Idővel ugyanis nem a kiontott vér, hanem a gyilkos volt az, aki — amennyiben egyálta-lán szüksége volt rá — megvigasztalódott.

„Kimenvén Káin az Úrnak orczája elől, lakozék Nódnak tartományá-ban...” — és ott annak rendje és módja szerint megnősült, családot ala-pított, amiben az égre kiáltó kiontott vér őt a földön nem zavarta.

„Es esméré Káin az ő feleségét, ki fogada méhében és szülé Hánok-hot és építe várost és nevezé azt az ő fiának nevéről Hánokhnak.

És lett Hánokhnak fija Irád. És Irád nemzé Mekhujaelt; Mekhujael pedig nemzé Methusaelt és Methusael nemzé Lamekhet. Lamekh pedig vett magának két feleséget...”

S a többi, s a többi. Vagyis Káin atya, nagyatyja, nemzedékek őse lett, és így rajta, a városalapító patriarchán, ha valaha is fájt neki, behegedt a halálos seb, amit távoli ifjúságában — felebarátján ejtett.

A földre kiontott vér csak kiáltson a messi égre, ha nincs jobb dolga. A földön azonban a meggyilkolt és a gyilkos, az áldozat és a büntetés viszonyának kérdését Káin egyoldalúan ugyan, de a maga számára s a maga módján megoldotta. Az elkövetett gyilkossággal sikerült megfosztania áldozatát mindazoktól az előnyöktől, kiváltságoktól és lehetőségektől, amik kizárólag az élő emberéi. Káint tehát mégse csalta meg a látszat. A halott az halott. S élni és felejtetni — az egy. S a gyilkosok az ország, a hatalom és a dicsőség — az élet dicsősége. S tőle távol áll minden kicsinyesség. A ressentiment csak a gyöngék, a pórujlártak napjaiba csepegtet mérget.

Idillikus, gyönyörű kép: Élete alkonyán, Káin, a szelid aggastyán. Tekintete szeretetteljesen pihen meg körülötte nyüzsgő családi körén. Valaki a legifjabbak közül valami okból a hebehurgya, illetlen ifjúság tapintatlanságával fennszóval ejti ki Ábel nevét. Az ismerős név hallatára a galambósz hallgatag családfő, aki épp a lemenő nap sugarait élvezi, el se komorul. Ajka körül mintha a bölcsék megbékült mosolya játszadozna. Az élő a győztes, és csak a győztes lehet nagyielkü. Emlékszik, de nem haraggal. Ő már réges-rég még csak nem is haragszik rá. Ami őt illeti, ő megbocsátott.

A gyilkos az után, azután hogy keze alatt már elvérzett az áldozat, nem rossz ember. Post festum, ő a megértés, a kölcsönös türelem és a jószívűség meggyőződéses híve. Bizalma a jövőben, amely elévültté teszi majd azt, ami egykor ma és jelen volt.

Az áldozat, a kiontott vér számára azonban épp az a ma sose lesz tegnap. Az áldozat, a kiontott vér nem ismeri az elévülés jogi fogalmát. Az ő utolsó pillanatát nem követi újabb. Ő az égre kiált az idők végéig.

Igazában természetesen az ember, az élő az, aki lázad a csend ellen, mely betemeti az áldozatot, és az élő az, aki lázad a hűtlenség legkegyetlenebb és legrenyhébb módja és formája, a felejtés ellen. Ez különbözteti meg a többi élő, a nem-gyilkosokat a gyilkosoktól. Az áldozat maga rettenetesen csendes. Ez a csendesség az elviselhetetlen. Ez az, amit a gyilkos nem hall, de amit mi, a többi élők, mint a fokozhatatlan iszonyban megdermedt hangot, minden más kiáltásnál élesebbnek hallunk. A felelősség ez a tudat, hogy erre a rettenetes csendre, az áldozatára felelnünk kell. Nekünk, akik élünk. Mi vagyunk azok, akiknek úgy rémlik, hogy árulást követünk el, ha nem halljuk és ha meg nem hallanánk az áldozat iszonyban megdermedt hangját.

Árulást? Mivel, kivel szemben? Az áldozattal szemben, aki megszűnt élni? Elárulhat az ember valamit, ami már nincs? Árulást követhet el azzal szemben, aki már nincs, annyira nincs, mintha nem is lett volna soha?

Épp ez az. Ez az, amivel nem lehet egyetérteni, amibe bele kell, de nem lehet beleegyezni. Abba, hogy az áldozat áldozat, isten nyugosztalja, az élet dolga pedig a folytatódás, a folytonosság, mintha semmi se történt volna.

De az ember tudja, hogy igenis történt valami, és tudja, hogy mi történt. És az ember hiába van tisztában azzal, hogy visszaszerezhetetlen az, akit elvesztett, és hogy az életből, amelyet egyszer kioltottak, egyetlen szikrácska se támasztható fel — hiába, hogy tisztában van ezzel.

Logikus megismerés, hogy az áldozaton már úgyse segíthet semmi és senki. Az ember belátja, hogy a meggyilkoltnak semmi se kellhet, hiszen már nincs, és hogy gyilkos erőszaknak áldozatául esni azok közül a befejezett tények közül való, amin többé, ha megtörtént, változtatni nem lehet. A megismerés, hogy változtatni nem lehet, nem változtat azonban az ősi szükségleten, melyet akár primitív korok mágikus szemlélete maradványának, akár a holtaktól való félelemnek, akár a bosszúállás szükségletének nevezünk, végső fokon mégse egyéb, mint az esztelen és lehetetlen, de emberi és elementáris vágy és igény és követelés, hogy a gyilkos erőszak áldozata ne maradjon tehetetlen, hogy ne maradjon csak áldozat, s hogy módot kell találni a jóvátehetetlen jóvátételre.

Ez az értelem minden kategóriáján kívül eső boldogtalan vágy — megengesztelni a megengesztelhetlent, azt, aki már nincs, a gyilkos erőszak áldozatát — ez a boldogtalanságra ítélt szükséglet teszi, hogy az ember azal áltatja magát, hogy kell lennie egy, az áldozat szempontjából hathatós igazságtevésnek. Ellentétben a Káin esetében oly kontárnak bizonyult közvetlen isteni beavatkozással, megjelenik a hathatós igazságszolgáltatás követelményeinek és parancsainak ismert ősi megfogalmazása:

„Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézéért, lábat lábért, étegetést étegetésért, sebet sebért, kéket a kékért... Hogyha pedig halál következik, annak életéért fizesse a gyilkos a maga életét.”

Értékért pontosan az ellenértéket. A közösség az áldozattal azonosítja magát, és gondoskodik arról, hogy az áldozat számlája ne maradjon kiegyenlítetlen.

Szembetűnő a következetesség, mellyel ez az igazságtevés ragaszkodik ahhoz, hogy a büntetés arányban legyen az áldozaton esett sérelem nagyságával. Több ez, mint valami kezdetleges szimmetriaérzék. Mintha valami naiv humanizmus is már szóhoz jutna: akinek kiütötték a szemét, annak joga van a merénylő szemére, de arra már nem, hogy a kezétől is megfossza. A törvény mindig igyekszik akkurátus lenni.

Vajon a természeti jelenségeket, az emberi sorsot, a születést, az életet és halált mágikus szellemben értelmező primitív ember csakugyan hitt ebben az ő büntetési rendszerében, hitte-e oly értelemben hathatósnak, hogy a szemet szemért, fogat fogért, kezét kézéért — és életet életért igazságának következetes keresztülvitele valóban kárpótolja, kárpótolni tudja az áldozatot az elszenvedett sérelemért? Mikor ennek a primitív embernek a törvénye elrendelte, ahogy a bibliában írva áll:

„Ha valamely ökör megöklelندی a férfit vagy az asszonyt, úgy hogy meghaljon, azt az ökröt kövekkel verjék agyon...”,

ez a primitív ember, aki a felelősségrevonást így groteszk módon, de végső következetességgel még az ökörré is kiterjesztette, vajon csakugyan hitte-e, hogy büntetéssel ki lehet egyenlíteni az áldozat „számláját”?

E kor embereinek is mindennapi tapasztalatból tudniuk kellett, hogy ha a bűnös kezét bármily könyörtelen buzgósággal vágták is le, attól az áldozat csonka karján nem hajtott ki az elveszett helyett új kéz. S bármily mágikus hittel tölték is ki a bűnös két szemét, a bűnösét, aki felebarátját megfosztotta szeme világától, ők is tudták, hogy attól egyetlen esetben se, egy áldozat se lett sötétebe merült vakból ujjongó látóvá.

A bosszú törvénye? De a megtorlás, a bosszú, a bosszúállás szükséglete és követelése se egyéb, mint tagadás, szenvedélyes és kétségbeesett tagadása annak, hogy az áldozattal szemben az élőknek nincs kötelezettsége, hogy az utolsó szó a gyilkosé.

Az emberre hárul az emberfeletti, a feladat, hogy emberi rendet teremtsen a rendről nem tudó világban. Az élet és a halál, az áldozat és a gyilkos viszonyában. Racionális, gyakorlati okokból is. De semmivel se kevésbé, elsődlegesen és változatlanul azért is, mert ez a rend, az, hogy valamiféle rend legyen élők és élők, tehát élők és halottak, áldozatok és gyilkosok viszonyában is, olyan követelés, mely elválaszthatatlan az embert az emberhez és emberi közösségekhez kapcsoló benső kötelek értékétől és érvényességétől. S az ember abban az erőfeszítésében, hogy megvalósítson egy emberi rendet, hogy hinni tudjon ennek az erőfeszítésének a lehetséges sikerében, poéta lesz: költ magának totemeket, istent, alvilágot, mennyet, poklot — és törvényeket, melyek „helyreállítják” a rendet anynyira, hogy jóváteszik, jóvá kell tenniük a jóvátehetetlent is.

A gyilkos, akinek személyével és ügyével kapcsolatosak ezek az emlékeztetéseim, az elmúlt esztendőben egy jeruzsálemi bírósági tárgyalóteremben, külön az ő számára készült golyóálló üvegkalitkában, fülhallgatóval a fején, papírral, jegyzetekkel maga előtt és ceruzával kezében, különlegesen aktuálissá tett nemcsak bizonyos gyógyíthatatlan sebeket és emlékeket, hanem problémákat is.

A bélyeg, amely Káin homlokára sütve összetéveszthetetlenül jelzi a gyilkost, megint egyszer romantikus elképzelésnek bizonyult. A valóságban ez a gyilkos is, akár maga a legendás Káin, csak időlegesen, csak alkalomadtán volt gyilkos. *Post festum*, civilben ő is élvezte a békét, és boldogan élt szelíd örömei és gyengéd szívre valló gondok közt szerettei, neje és gyermekei körében.

A végtelen dialógusban, amely a bíróság előtt folyt, egy dologról, épp arról nem volt szó, ami a gyilkost legtöbbet foglalkoztatta: a bánkódás afőlt, hogy őt cserbenhagyta a szerencséje. Ha volt valami, amit nem tudott megbocsátani magának, akkor az, hogy ebben ő a hibás, ő, a hiszékenységgel. Enélkül mégse lett volna lehetőség, hogy a nemfelejtés fanatikussai, rossz emberek behálózzák és orvul rátámadva kiragadják visszavonultságából, és őt, a magával tehetetlent, zsákmányként repülőgépen szállítsák tengeren túlra, és adják ott azoknak a hatalmába, akik, kegyetlenül, feladatuknak tekintik, hogy számon kérjék épp azt a múltat, mely fölött ő, a gyilkos, már napirendre tért. S mikor ő a lehető legjobb úton volt, hogy szépen és csak a jelenben élve, maga is csak egy legyen a többi sok jó szerény ember között, saját elővigyázatlansága, melyet utóbb százszor is minden részletében át- és átgondolt, mindent tönkretett és martaléku dobta ide azoknak, akik egy másik, még régebbi múltat nem hagynak elmúlni, azt a múltat teszik jelenné, és az áldozatokat, akiknek annak idején története-sen ő volt a hőhéra.

Nyolc-tízezer oldalra rúg a bírósági és egyéb akták és jegyzőkönyvek tömege, és őt egyre nyaggatják a felolvasásokkal, és egyre faggatják, és a megállapítások és a kérdések mind az ő egykori ügybuzgó hivatali működésével, az ő Norvégiától Görögorszáig és az Alpeseiktől a távoli oroszországi területekig terjedő példátlan szervező munkájának egészével és aprólékos részleteivel függnek össze. Számlálgatják és előszámláltatják vele a különböző gyűjtőtáborokat, melyeknek leggazdaságosabb és legkorszerűbb emberirtő eszközökkel való felszerelése az ő ügykörébe tartozott, és amely táborok üzemszerűségének a teljes kihasználására ő jelölte ki és szállította a mindkét nembeli és minden korú emberanyagot menetrendszerű pontossággal és a maximálisan kihasznált térfogatú fáradhatatlan vonatszerelvényeken. Nyaggatják részletekkel, amik akkor bagatellek voltak, és amik,

természetesen, egész más színben tűnnek föl, egész más, sőt épp ellenkező jelentőséget kapnak a jeruzsálemi bírósági teremnek a távlatából, mint annak idején. Nyaggatják és faggatják kérdésekkel és megállapításokkal, amik őt igazán nem is érdeklik, inkább untatják, és mégis tűnie kell, és koncentrálnia kell magát, mert közben az ő fejről van szó, és mégse egész biztos, hogy valamiképp nem sikerül-e legalábbis haladékat nyernie.

Ezt a gyilkost így vagy úgy, mindenképpen ártalmatlanná tették. S mint ahogy az ő számára áldozatai szenvedése és pusztulása, az én számomra, megvallom, ebben a pörben a legkevésbé a gyilkos az érdekes. Nem azért, mert szörnyetegnek tartom. Meggyőződésem, hogy még csak nem is szörnyeteg. Veszedelmesebb minden szörnyetegnél, mert a megtestesült negatívum: nincs fantáziája, nincs egyénisége, nincs egyetlen saját gondolata. Kívülről és diadalmas hatalomtól kellett és lehetett csak kapnia mindent: nemcsak ambíciót, de világnézetet, öntudatot, elismerést, rangot, útírányt, mindent. S ha megkapta egyszer, akkor önműködően, feltétel nélkül használható lett. Bármire. És vakbuzgóságban mindenki vel szemben, és senkitől se felülmúlva.

Nem ez a gyilkos a probléma, hanem az áldozatai, akiknek száma hatmillió. A probléma az, hogy a megaláztatásoknak, a könnyeknek, a kínoknak, a rémületeknek, a kiontott vérnek az az észbontó kvantitása, amit ez a szám jelent — illuzórikussá tesz minden büntetést. A „mennysiség”, az elkövetett bűn méretei eleve kizárják az arányos büntetést, tehát a büntetés lehetőségét.

Épp akkor, mikor a jeruzsálemi bíróság a gyilkost „a zsidó nép s az emberiség ellen elkövetett háborús bűncselekményekért” halálra ítélte, épp akkor lett félelmesen nyilvánvaló, hogy milyen meddő a kiontott vér „kiáltása”, hogy mennyire szánalmas öncsalás az adekvát megtorlásnak, a hathatós büntetésnek vagy bosszúnak lehetőségébe vetett hit, s hogy a büntetés mint igazságtétevés, mint „a megsértett erkölcsi rend” helyreállításának eszköze ma éppúgy az emberi nyomorult tehetetlenség mágikus illúziója, mint volt az a „jóvátétel”, amit férfi vagy asszony haláláért azzal akartak kicsikarni, hogy megkövezték az öklelő állapot.

Van tehát „igazságos” büntetés tolvajok, sikkasztók, rablók és mindenféle normális gyilkosok számára, de vannak a bűnnek olyan minden emberi mértéket meghaladó méretei, melyek kétségessé teszik, hogy meg lehet-e a gyilkost büntetni, meg lehet-e igazságosan büntetni; akár a bosszúállás, akár a jóvátétel vagy az elégtétel eszközeként értékeljük a büntetést.

Ez a paradox megismerés minden emberi logikát és szükségletet megcsúfol, feje tetejére állít minden erkölcsi normát — magát a hitet bénítja meg a lehetséges, értelmes és emberileg megvalósítható igazságszolgáltatásban. És hogy ez a paradoxon mégis igaz, mégis, ellentétben az ember erkölcsi szükségleteivel és emberi logikájával, a tények logikájának a szava, az sért és lázít, mint maga a büntetlenül maradt gyilkosság. Akit épp a büntetés lehetősége iránt támadt váratlan kétség háborított fel, aki ezt a kétséget félreértette s úgy magyarázta, mintha a gyilkos iránt való valamiféle irtalom szándéka sugallta volna, és úgy nyilatkozott, hogy ezt a gyilkost „hatmilliószor kellene felakasztani, ha lehetne” — ez az ember ezzel a kitéréssel anélkül, hogy tudatában lett volna, szintén csak azt fejezte ki, hogy ennek a gyilkosnak az esetében minden lehetséges büntetés puszta öncsalás.

Nem a gyilkos a probléma, hanem az áldozatai. És mi, akik élünk. De a gyilkosnak, aki éveken keresztül, nem büntetlenül, hanem kezébe adott korlátlan hatalmi eszközökkel, ranggal és elismeréssel elhalmozva hatmil-

líó embert pusztíthatott el, ennek a gyilkosnak bármilyen büntetése is annak a hamis látszatnak tesz szolgálatot, mintha a gyilkosról, s nem az áldozatairól volna szó, azt a hamis látszatot szolgálja, mintha a gyilkossal a bűnöst tették volna ártalmatlanná. Ennek a gyilkosnak a büntetése úgy hathat, mint alibi nemcsak egy egész rendszer, hanem a véres felelőtlenség, mindazoknak a lojális „ártatlanok”-nak a számára, akik bűnrészesek voltak. Bűnrészesek épp azzal, hogy csak most tudták meg, ami iránt éveken keresztül sikerült nem kíváncsinak lenniük, sikerült nem érdeklődniük, sikerült megővniük ébrenlétüket, álmukat és tiszta lelkiismeretüket akkor, amikor történt. Sikerült nem hallaniuk, hogy a kiontott vér milyen csendes.

A *Haola Hazek* című Izraelben megjelenő hetilapban egy számomra egyébként ismeretlen Uri-Avneri nevű cikkíró állást foglal a büntetés dilemmájában. „Felakasztani, vagy nem felakasztani” című cikkében a következő vigasztalan konklúzióra jut:

„És mondom néktek, tilos őt felakasztani... És mondom néktek, tilos őt nem felakasztani.”

Ennél pontosabban és megrendítőbben senki se merte kimondani, hogy nem lehet semmit jóvátenni, nincs és nincs vigasz, és ha van okunk nem szégyellni, hogy emberek vagyunk, akkor azért van, mert szembe merünk nézni ezzel az igazsággal.

Ez az írás egyidőben jelenik meg a Hídban és a zágrábi Forumban,

Dán motívumok

Isidora Sekulić

Skandináviát három állam és három nép alkotja, vagyis inkább: három állam és egyetlen nagy népnek három ága, a geopolitikai és éghajlati viszonyok által három különböző sors felé taszítva. Norvégiát gránit- és jégtömegek súlya nyomja le, létfeltételei igen sanyarúak; lakossága ezért zord kedvű, hallgatag, gyenge képzelőerő, de rendkívül erős akarat jellemzi, gyakran, erkölcsi követelményeiben, a kegyetlenségig szigorú önmaga és mások iránt. Gondoljunk csak Ibsenre, ennek az országnak nagy írójára, akinek egy-egy drámája olykor valóságos inkvizíció az emberi gyarlóságok fölött. — Svédország enyhébb éghajlatú, tájalkata is lágyabb formákat mutat, változatosabb, és ezért üdébb és derűsebb. Bizonyos úri hagyományok kötik, mert valamikor, XII. Károly és Wasa Gusztáv idején, európai nagyhatalom volt, Oroszországgal, Angliával és Franciaországgal egy rangon. Talán innen ragadt meg a svéd népi színhagyományban annyi büszke és pazar, s no persze főúrián dolyfős és pókhendi vonás. Mindenesetre, a képzetet ott gazdag történelmi kincseskamrából meríthet. S folklórja talán még történelménél is gazdagabb. De a mitológiánál és a folklórnál is mesésebb tud lenni ezeknek a csodálatos északi tájaknak, a mese birodalmának egyik-másik írója. Selma Lagerlöf meséi úgy bomlanak elő, mint az álmok és a felhők. A „Felhő” egyébként is a skandináv költők és gondolkodók folytonosan visszatérő szóképe. — Dánia a legközelebb esik az európai kontinenshez, s a legmesszebb a sziklatömbök és gleccserek világától, Svédország és Lappföld kopár fennsíkjaitól. Dánia sík vidék, csak itt-ott fodorzák enyhe domborulatok, de szertefutó vizeivel, tengerszorosaival, csip-csup szigetekkéivel, hajóival, madaraival csupa mozgás, csipke, változatosság, nyugtalanság. Éghajlata a miénkhez hasonló, a mi kánikuláink és farkasordító teleink végletei nélkül. Dánián lehetetlen egyetlen közlekedési eszközzel átutazni: egyszer kompon vagyunk, majd hajón, majd vona-

ton, aztán kétüléssel könnyű csészán, majd kerékpáron, s ismét kompon, vízen. A part felől nézve Dánia olyan, mint valami nagy Velence. Az ország belsejében viszont olyan, akár egy hatalmas mintafarm, amelyet a kitartó munka és a biztos tudás felruházott a civilizáció és a gazdagság minden jelével: kastélyokkal, parkokkal, katedrálisokkal, mintaszertűen megművelt földekkel, kertekkel, vadászterületekkel. Olykor pedig egész Dánia valami kísérteties mozgó birodalomnak tűnik, ahol minden utazik valahová, úszik, mint a hold és a felhők. Aztán egyszerre az egész belevész a tenger párájába, eltűnik a part, eltűnnek az emberek, a hajók és a madarak irányt tévesztenek, és csak kérdő, kereső vijjogásaik hallatszanak. És amikor megint kisüt a nap és megnyílik a horizont, feltárul előttünk Koppenhága (Köbenhavn) mint egy játékszer, mint egy valódi város finom művű kicsinyített mása.

Andersen a neve annak a csodálatos dánnak, akit az isten „az álмок anyagából teremtett” (Shakespeare). Ez az író regénnyel kezdte, de felhagyott a regényírással: mert a regény túl komor dolog. Novellákat és drámákat is írt: az is túl komor volt. És akkor így szolt magához Andersen: meséket fogok írni; azahogy összeírtam már vagy két könyvre való mesét, de most valami még könnyűbbet és költőibbet kell keresnem. Megírta tehát a *Képeskönyvet*. Aztán kivette belőle a képeket is, és megszületett a *Képeskönyv képek nélkül*. Mi maradt meg ezek után? Valami tarka és könnyű, mint a buborék: kigömbölyödik, megcsillan a szivárvány minden színével, megrezdül, és vége. Ez, amit mondtunk, nem tréfa. Íme példának egy ilyen buborék, aminek alkotója a hold, a hold a dán égen. „A tenger csendes volt, mondta a hold, s a víz áttetsző, akár a levegő, amelyben úsztam. Mélyen a víz színe alatt furcsa növényeket láttam, amint hosszú-hosszú szárral emelkednek felém, mint valami erdő hatalmas fatörzsei. Fölöttük halazt az úszkáltak. Magasan a légben vadhattúk csapata húzott el. Egyikük kezdett lemaradozni, szárnyai bágyadtan csapkodtak, s csak szemével követte az egyre inkább távolodó égi karavánt. A fáradt hattúy kitárt szárnyakkal ráhullt, mint egy szappanbuborék, a víz tükreire. Fejét a szárnya alá dugta, s ott hevert mozdulatlanul, akár egy fehér lótoszvirág az alvó tavon. Szellő támadt, és a ragyogó víztükör gyűrűzni kezdett, mintha maga az éter mozdulna nagy, széles hullámokban. A hattúy fölkapta a fejét; a csillogó víz, mint egy kék láng, végigömlött mellén és hátán. A pirkadat fénye megérintette a piros felhőket, s a hattúy fölemelkedett megerősödvé, és szállni kezdett a nap felé, a távolban kékesen derengő part felé, amerre társai az imént elhúztak. Egyedül repült, valami hirtelen támadt heves vágyakozással a szívében. Ott szállt magában a reszkető, kék víztükör fölött...” Vajon mi ez, ha nem egy költemény-buborék? A hattúy valami vágyódástól úzve, magától kivált a csapatból, és átengedte magát a fáradtságnak, magától, mert így akarta, lehullt a víz színére, magától gyűjtött erőt, és maga folytatta az útját, maga vész el valahol, talán.

Ezen a ponton Andersennel, aki nagy költő volt, de egyben nagy gondolkodó is, érintkezik egy másik dán, aki gondolkodó volt, de költő is, Kierkegaard, aki szintén azt követelte, hogy az ember maga, a maga életével, sőt akár halálával is, valósítsa meg és fizesse meg a maga filozófiáját és a maga hitét.

A dániai Fünen tartományban, 1805 valamelyik napján, egy padlás-szobában, koldússzegény cipészmeister fiaként megszületett Hans Christian, családi nevén Andersen. Ez a zseniális dán tehát kortársa volt Puskinnak és Lermontovnak, Shelleynek és Keatsnek, Goethének és Heinének, Chateaubriandnak és a mi Rade püspökünknek. Istenem, micsoda kór, micsoda emberek csillagköre! És mennyi különböző és súlyosabbnál súlyosabb sors! Hans Christian rettenetesen szegény volt, külseje rút, apját korán elvesz-

tette, és sokáig maga sem tudta, mi a foglalkozása. Gyermekkorától vonzódott a színházhoz, és egy ideig karéneket és balettet tanult. Ez a nyurga, sovány, ferde gerincű, súlyos fejű és félszeg mozgású fiatalember mindenáron atlétaugrásokkal és grimaszokkal akarta mozgósítani a közönséget, komolyakkal vagy tréfásakkal, ki tudja, hisz sokáig maga Andersen sem tudta, hogy tragikus vagy komikus színész-e, vagy talán mind a kettő együtt. Akárcsak egy meséjének bohóca, akiről így ír: „Már kicsi korában, amikor a gyerekekkel fogócskázott, kész paprikajancsi volt; a természet tette ilyené... A belseje azonban csupa fény volt és pompa. A színház volt vágyainak netovábbja. Ha szép sudár növésű, bizonyára nagy tragikus színész lesz belőle. Lelkét hősi érzések feszegették. És bohóc lett belőle.” Amikor Andersen és a színház kölcsönösen kiabrándultak egymásból, akadtak jó emberek, akik a már fölnőtt fiút bejuttatták a gimnáziumba. Itt, éppúgy, mint mindenütt a hasonzorúék, mindenki nevelésének és fűcsának találja, senki sem szereti és becsüli. De egy nap egy rendkívüli verset vesz elő a tarsolyából. Címe: *Egy gyerek haladoklik*. Andersen első költői témája tehát: a halál. S ezt a két motívumot mindvégig magával hordja, dédelgeti, és újra meg újra feldolgozza. (Az északi képzelet ellenállhatatlanul vonzódik a gyermek tragédiájához — Dickens, Dosztojevskij.) Az egyetemista Andersen, Andersen, a legényember, akit egy nő sem szeret, mind mélyebbre merül a problémákba és az elmélkedésbe. A társadalmat vizsgálja, és megírja a borzalmas *Ahasvért*, ezt a maró satírt. Aztán regénnyel és drámával folytatja, Don Quijote-i modorban, fájó-gunyorosan. Egyik regényének ezt a címet adta: *Lenni vagy nem lenni*. Meséit is, láttuk, bizonyos célzatosság jellemzi. De a nagy költő és a nagy gondolkodó az élet kegyetlenségét mesékbe és álmokba szűrte át. Gondoljunk csak a rút kiskacsa meséjére, a kiskacsára, amely egy furcsa, nagy tojásból nőtt ki, piszkoszürke tolla és idomtalan tagjainak rútsága miatt minden megálázást el kellett tűrnie, végül megszökött, a halált is megkívánta, de egyszerre megmenekült, és megtalálta helyét, mert a rút kiskacsa — tulajdonképpen hattýú volt. Ez a mese mindenképpen a világ egyik legeredettebb önéletrajza.

Hogyan oldotta meg Andersen problémáit? Először is, mindet egybe sűrítette össze. Ez az északi ember módszere, azé az emberé, akit életének súlyos éghajlati körülményei elkerülhetetlenül arra tanítják, hogy a bajban és gondban a legelső dolog: minden kisebb problémát alárendelni a legnagyobbnak. Mindent, ami volt és ami talán lesz, vonj össze a mába, amelyben te és környezeted éltek; az a probléma pedig, amelyet az élet keresztjeként veszel magadra, és amiből becsületkérdést csinálsz, legyen valóban magas rangú és mindennél többet érő. Andersen valószínűleg így fogalmazta meg a maga problémáját: e világ minden szerencsétlensége eltakarható a szeretettel; csökkenthető a szeretettel; megemmisíthető a szeretettel. A szív kegyelmes tud lenni, mint egy isten, és erős tud lenni, mint az oroszlán. Lehet, hogy északi hazájának csodálatos címere is eszébe járt: három oroszlán és kilenc szív, azaz: bátorság, amennyi kell, de háromszor annyi szeretet. Ám a szeretet nemcsak erő, amely városokat emel, hanem költészet is, mégpedig minden idők, minden ember és minden emberi kor egyetlen egyetemes költészete. Igen ám, de milyen formát öltön ez a költészet, amely egyaránt érvényes lesz gyerekek és felnőttek, egyszerű emberek és filozófusok számára? Andersenben készen állt ez a forma, a mese formája, ez a törekeny dióhéj, amelyben regény, tragédia, vígjáték, minden elfér. Andersen meséit olvassák a gyerekek, és azt hiszik, csak gyerekeknek íródtak. Olvassák a felnőttek, és elgondolkoznak: szigorúan véve, ez felnőtteknek szól. Olvassák a filozófusok és a vallási bölcselek, s a fejüket csóválják:

ez csak egy kurta kis mese, s a mesében vers, a versben egy mákszemnyi dinamit, s a dinamit közepében a szeretet, ami mindent legyőz.

Kövessük most nyomon egy rövid kis bemutatás keretében Andersen meséjét az anyáról, az anya szeretetéről és jogairól, illetve erről az egész problémakörrel. Miközben az anya egy pillanatra elmozdult a bölcsőtől, a halál fölkapta gyermekét, és futni kezdett vele. Az anya gondolkodás nélkül üldözőbe veszi a halált, és elhatározza, hogy bármi áron utóléri. Útközben rettenetes árat kell fizetnie azért, hogy megtudja, merre vitték a gyermekét. Egy helyütt vidám dalokat kell énekelnie, másutt keblét fölhasítva vérével kell melengtetnie egy fagyott tövist; végül a tengerbe dobja a szemét, és vak marad. De rövidebb úton s még a halál előtt megérkezik oda, a másik világra. Itt megtudja, hogy gyermeke mindaddig élni fog, amíg a halál oda nem ér, és le nem szakítja azt a kis virágot, amely a gyermek életét jelenti. Az anya megragadja és oroszlánóval szorongatja az életet jelentő virágszálat. S amikor a halál felülkerekedik, az anya ösztönösen megragad két másik virágot, és azzal fenyegetőzik, hogy letépi őket, tehát gyilkos lesz, ha azonnal nem adják vissza gyermekét. És itt a mesében a nagy fordulat: a filozófia és a vallás fordulópontja, ahol egy magasabb értelem s a közönséges emberi, sőt anyai szeretetnél is nemesebb érzés veszi át a szót. Ezen a ponton működésbe lép az emberi ösztönök dinamitja; de ezt a dinamitot eloltja és lelki fényével átvilágítja egy magasabb eszme, a keresztényi alázat és lemondás képében. Melyik az a filozófia, amely itt megfordítja és eldönti a helyzetet? A felebaráti szeretet keresztény filozófiája; de ugyanakkor az anya saját életével megszerzett, megvásárolt és kifizetett filozófiája is. Ott a másvilágon megengedték az anyának, hogy betekintse gyermekének jövőendő földi életét és azét a két másik teremtését is, akiket önző szeretete dühében el akart pusztítani. Az anya, látva ezeket a sorsokat, leküzdötte ösztönét, és ezekkel a szavakkal fordult a halálhoz: Vidd a gyermekemet, szakítsd le ezt a virágot, és ültess át abba a másik kertbe, amelyről hallom, hogy a gyermekem is szereti. De lássuk azt a filozófiát is, amelyet az anya a maga életével, tapasztalatával szerzett és kifizetett meg. Mit akarsz te, anya, a vértanúsággal? Akarod a gyermekedet. De a tiéd-e ő valóban, és ha igen, hogyan a tiéd? Mint egy gomb, vagy egy gyufaszál? Vagy úgy, ahogyan a gyermeked a babáját tartotta a magáénak? Olvasd el a baba, a gyufaszál, a gomb meséjét. Tudd meg, hogy nekik is megvan a maguk élete, a maguk sorsa, függetlenül tetőled! Tudd meg, hogy milyen hosszú élete van még hátra annak a gombnak, amelyet te egyszer megszerettél, felcicomáztad magadat vele, és végül eldobtad. Olvasd el, és ha nem a szintiszta igazság, ha nem a puszta tény az, amit elmondtam róla, ne legyen Andersen a nevem! És miféle tulajdonságról beszélés te, amikor a gyermekedet követeled? Azt mondogod: ezt a jogot az emberi értelem teremtette és támogatja. De ez az értelem nem azonos a legfőbb értelemmel. Ha nem volna ettől magasabb értelem, akkor ez sem létezhetne. Azt mondogod: gyermeked szív szerint a tiéd. De a gyermek senkinek sem a tulajdona, mert különálló lény, mert lelke az övé, és élete az övé, és ebből senkinek semmit sem engedhet át. A gyermek természetéből, mint ágak a fatörzsből, kapcsolatok és viszonyok százai futnak szét minden irányba, s kötik őt: gyakran rosszabb dolgokhoz, mint te vagy, anya; gyakran jobb dolgokhoz, mint te vagy, anya, olyasmikhez, amikről te nem is sejtetheted, hogy gyermekednek fontosabbak tenálad... Az ember és a gyermek kapcsolatai a világgal, ezzel és amavval a másikkal is, sugárszerűen lövellnek mindenfelé, az égbe, és persze az alvilágba is. Egyike ezeknek a kapcsolatoknak a halálhoz és az örökkévalósághoz fűzi, ahhoz, ahonnan jövünk és ahova megyünk. És ki merné állítani, hogy ez a kapcsolat hazug, oktalan, tagadnivaló? Mered-e te, még ha anya vagy is?

Andersen meséje csupa igazságból épül. És éppen ezzel alakítja át a világot: megsokszorozza az egzisztenciákat, megsokszorozza az emberek és tárgyak viszonyát, az élet néhány merőben új padlását és pincéjét építi fölénk és aláánk. S a filozófiából, amelyet életével fizetett meg, kihordta a tanítást: a jóság mindent össze tud kötni, mert mindenben, még a dinamitban is benne él a szeretet, és minden vonatkozásban akad hely a szeretetnek, a dolgok és események vallásos értelmezésének. Andersen a jóság fonalával köti össze az embert és a gilisztát: a giliszták, lám, alig látható csatornákat fúrnak a földbe, de ez a föld szellőztetésére szolgál, tehát segítséget nyújt a földművesnek. A jóság kötelékével fűzte az embert mind-ahhoz, ami ezt a világot és életet alkotja, még a szomorúság, a veszteség, a nyomor tényeihez és magához a halálhoz is. S ez a kötelék olyan természetes, hogy a gyermekek is megértéssel és helyesléssel olvassák. Andersen igen gyakran az értelem, a szépség és a filozófia végső szavát mondja ki, s mindezt egyidejűleg. Az pedig, hogy a gyerekek olvassák és szeretik, annak a jele, hogy mi valahányan, kora ifjúságunktól fogva, készen állunk az eszményi lény szerepére egy világban, ahol nem könnyű az élet, de mégis szép élni, ha az ember azért él, hogy az életével vásároljon meg és fizessen meg egy filozófiát. Nem azt a filozófiát, amelyet valamelyik rendszerből emel ki és tesz magáévá, hanem a saját filozófiáját, amely végeredményben rokonságban is lehet valamelyik tételes filozófiai rendszerrel, de megfizetni, megszerezni csak egy egzisztencia élete árán lehet.

A dánok jórészt kereskedők és hajósok, szóval olyan emberek, akik jól tudják, mit jelent a munka, a kockázat, a veszteség és az áldozat. Szeretnek enni-inni, de élvezettel merülnek el zenében, színházban, könyvekben is. Ezeknek az embereknek szívós fizikumból és kulturális nyugtalanságokból összeszőtt ereje a filozófia síkján a *lehetséges* hitében csúcsonaláik ki. Az ember feladata, mindegy, hogy valamilyen kereskedelmi ügyletben-e vagy a művészetben és a filozófiában, az ember feladata az, mondják a dánok, hogy valóra váltsa a *lehetőségeket*. Ha egy nép a feladatát *lehetőségnek* nevezi, szóval valami lebegő félvalóság, amely ezer és ezer formát és nevet ölthet, akkor ez a nép nagy képzeletőrről van megáldva. A dán e lehetőségek közé sorolja magát a szerencsét s a boldogságot is. A boldogságot megszerezni, birtokolni, az a lehetőségek ezreit tárja fel. A dán úgy építi a maga boldogságát, mint Andersen a meséit, mindenből: keresztényi könyörületességből, ábrándokból, tarka rongyokból. Így ír a boldogságról Andersen, aki sokáig nem ismerte a szerencsét, és a mi fogalmaink szerint soha nem is lehetett boldog. „Mi mindannyian ismerjük a boldogságot. Van, aki mindennap látja, mintha a nyomába szegődött volna. Mások csak bizonyos években és napokon találkoznak vele. Vannak aztán olyanok is, akik csak egyetlenegy nap kerülnek szembe vele. De nincs az az ember, aki legalább egyszer ne ismerte volna meg a boldogságot.”

Veszélyes oldala is van az ilyen „lehetőségekre” építő feladatmeghatározásnak. Az erős és tehetséges ember megszállott módjára veti magát macacs harcokba, egyoldalú és végeérhetetlen akarat-tornákba. Egyszer fényt keres — árnyék nélkül. Máskor meg mindenáron birokra akar kelni az öröggel. Ez a harc a lehetőséggel, a lehetőségért — jól tudjuk az irodalomból —, a skandináv tehetségeket gyakran végletekbe hajszolja. Végletekbe ment Ibsen, végletekbe ment Strindberg, végletekbe ment Kjerkegaard, a dán gondolkodó és író is. Valamennyiük stílusában van valami perlekedő hang: nem hisznek, pörölycsapásokkal döngetik az igazságot, szatírába vetik át magukat, irracionálisba csannak át, lelki szigeteket teremtenek. De nemcsak szellemileg, hanem testileg, egész életükkel, vérükkel és hússukkal is elszigetelik magukat egy-egy etikai feladat megoldása vagy valamilyen filozófia kedvéért. Ezt az utat követik szinte szabály szerint a

skandináv tehetségek. Még azok a legharmonikusabbak is, mint Holberg, a dán vígjátékiró. Annál inkább megfigyelhető ez az életút a misztikus és felhős zsenik esetében, amilyen a dánoknál Öhlenschläger, a tragédiáíró, Jacobsen, a jólismert regényíró és Kierkegaard, a gondolkodó. Kierkegaard például, noha ízig-veérg gondolkodó, épp a gondolatot vette üldözőbe. Meri hogy: a gondolatok, definíciók és képletek világában könnyű elrendezni az elrendeznivalókat, és aztán nyugovóra térni. Ő más „lehetőséget” kutatott. Ez pedig: eljutni odáig, „hogy a gondolatot már nem lehet tovább gondolni”, s át kell térni a gondolat valóra váltására, még akkor is, ha ez egyet jelent a felmorzsolódással, a megsemmisüléssel. Kierkegaard-t a dánok közt példa nélkül álló indulat fűti, gondolatokban, szavakban, élettényekben és elhatározásokban egyaránt. Egyik fő tétele a következő: mindent, amit teszünk és amik vagyunk, önmagunkkal kell igazolnunk, önmagunkkal kell kezkeskednünk érte. Léted, egzisztenciád ne a más igazságán, hanem a magad igazságán alapuljon. Ne formulákkal és gondolatokkal igazold magad, hanem az étetteddel. A saját éteted igazsága szerint legyen igazad, vagy ne legyen igazad, légy boldog vagy boldogtalan, győzz vagy bukj. Ha valamit megértettél és felfogtál, akkor ennek a nevében kell létezned, *egzisztálnod*. Márpedig a magunk igazsága szerint egzisztálni Kierkegaard-nak azt jelentí, hogy elmegyünk, ha kell a dolgok legvégső végéig, reményben, kétségbeesésben, hitben egyaránt. Az egzisztenciát nem gondolni kell, hanem teremteni, méghozzá a lehetőségek legvégső határáig, azaz a lehetetlenség legyőzéséig. Jobban mondva: az egzisztencia — harc az értelem nevében emelt korlátok ellen. Szóval, harc az értelem ellen, már amennyiben nem akarunk korlátokat, nem akarjuk az ész uralmát, mert az ész mindig ki akar bújni a szenvedések alól. Az aktív egzisztenciának túl kell lépnie az értelem határain, még ha ez összeomlást, szegett szárnyakat jelent is, ha egy igazságot ily módon jobban tudunk igazolni, mint értelemmel. Ezek a tört szárnyak, ez a skandináv észak erkölcsének nagy jelképe. A skandináv irodalom hősei könyörtelenül törődísk saját szárnyaikat és mások szárnyait, vlogatás nélkül. Egyébként oly emberi ez az erkölcs: mindenkí, még a gyermekek is borzalommal elegy tisztelettel tekintenek a hősrre, aki szárnyát szegve bizonyítja az igazát. Az egzisztenciával is bizonyítani kell. Csakugyan, van valami ellenállhatatlan valóság ezekben a hősi szegett szárnyakban. Ezt a gondolatot képviselte Kierkegaard mint gondolkodó és mint költő. De hiszen nem írta-e már Njegos is: „A vitéznek tragikus vég jár nyomában.” Kierkegaard képzetében azonban a végsőkíg aktív egzisztencia az északi ember életének különleges kategóriájából kinöve nyeri el valódi mértékét. Északon az emberélet különösen értékes: mert kevés az ember; mert a természet kivételesen veszélyes titkaival kell együtt élni; mert a skandináv protestantizmus különbözik a némettől és az angoltól. A skandináv gnózis szerint az isteni az emberben nem isten kegyelmének kérdése, amelyben az egyik ember részesül, a másik nem; ahogyan, mondjuk, Kálvin tanította. Az isteni csíra bele van ágyazva az ember természetébe, hozzátartozik, egyetemesen, kivétel nélkül. Innen ered a skandináv gondolkodóknál, filozófusoknál és teológusoknál az örök harcos ember eszméje. Ebben gyökerezik istentagadásuk, vagy legalábbis a kereszténységről mondott bírálatuk is.

A régi filozófusok, már egyes régi görögök is, de különösen később, a neoplatonisták és a misztikusok így szóltak: Vegyétek el a testemet! Kierkegaard, épp ellenkezőleg, így fohászkozik: Adjatok nekem testet! Persze, nem az érzékek és az érzéki örömök summáját, hanem a testet, mint az életerő hordozóját, ami által, aminek a harca által lehetségessé válhat valami, ami eddig nem volt lehetséges. Kierkegaard ezzel összhangban követeli, hogy az eszmei kategóriákat *idomítsuk* az élet kategóriáihoz, ahelyett,

hogy a régi szokás szerint az élet kategóriáit fölemelnénk, elvont eszmékké „magasztosítanánk”. Kierkegaard erős testet követel, az élni akarás szenvedélyével felruházott testet; csak az ilyen test lehet jó harcostárs az elvont és távoli eredményekért, a filozófiai rendszereket túllépő célokért folytatott küzdelemben. Kierkegaard azt tanította, hogy van az emberben valami nagyobb erő az értelemnél, magasabb erő a gondolatnál; ez pedig az élet és a szív. Csakugyan, más az, ami az emberben tenyészik, és más az, ami az emberben gondolkodik. Kierkegaard nekirontott a ma oly hatalmas Hegel zárt rendszerének, harcba szállt Hegel módszere ellen, amely mindent úgy magyaráz, hogy a dolgokat egy bizonyos fókig vezeti és tovább nem, vagyis elismeri a határokat; s az istennek, akiben nem hisz, valamilyen pusztán formális helyet és funkciót igyekszik találni a maga tökéletesen megépített rendszerében. Kierkegaard erőszakos vérmérséklet: olyan életerőt igényel, amely erővel legyúri a gondolatokat, és túllép a határokon, a csodák vagy a képtelenség határain is. A képtelenség Kierkegaard számára az a valóság, amely csak a meg nem félemlíthető életnek hozzáférhető, annak az életnek, amelyet semmilyen *külszín* nem tud elijeszteni. Kierkegaard saját életének tapasztalataiból hámozza ki a maga igazságát: ha az isten nem Hegel korlátok közé szorított istene, ha az isten nem az ember gondolataihoz szól, hanem az ember életét és szívét gyűjtja meg, akkor az emberi élet feladatai hihetetlen térségekre nőnek át, az ember ereje a lehetetlenségig fokozódik. Tudjuk, hogy a hősök tettei valóban átlélik az ész és az értelem határait. Kierkegaard és nyomában a korszerű, úgynevezett egzisztencialista filozófusok egész sora, akik tanakban felhasználják Kierkegaard eszméit is, szívesen hivatkoznak az őtestamentumi Jőbra mint a minden határon túllépő, a képtelenséget érintő emberi életerő példájára, abban az értelemben, ahogyan a képtelenséget főntebb már megjelöltük. Jób a megtestesült életerő: testével és lelkével, egész lényével és létével. A legenda szerint isten elvett Jóbtól mindent: gyermekeit, vagyonát, egészségét. De Jób nem nyugodott, nem igazságtalana magát az emlékezéssel mindarra, amije volt, sem hálaadással mindazért, ami volt, Jób nem *csüggedt*. Jób csak egyet követelt saját erejétől és az isten hatalmától: hogy ismétlődjön meg mindaz, ami volt, hogy szerezzé vissza mindazt, amije volt. Megtagadta az emlékezést, tehát megtagadta a dolgok eszméjét, helyette magukat a dolgokat követelte, azt, hogy ismétlődjön meg mindaz, ami azelőtt tény volt, hogy újuljon föl minden egy új létben. A dolgokról alkotott eszmék mindig viszonylagosak. Az élet viszont magukat a dolgokat, azok teljes ténybeli jelentőségét követeli. Az élet nem akar csupán gondolatokban és emlékekben élni. Amint tudjuk, az isten megadta magát Jőbnak az életerő harcossának; azaz meghajolt Jőbnak istenbe és önmagába vetett forró hite előtt, hogy lehetséges visszaállítani azt, ami volt. És Jób újra kezdte a létet; szinte mondhatni: még egy életet nyert; tanúbizonysága lett egy igazságnak, nemcsak annak eszmei értelmében, hanem aktivizált formájában is.

Kierkegaard a „lehetőség” szerencsésen megtalált fogalmával jelölte ezt a folyamatot, ezt a harcot az élet testi és szellemi elve nevében. Tehát harc a lehetőségért. Más szóval: az erős élet harca azért, hogy a lehetséges a lehetetlenségig terjedjen. Kierkegaard egy igen érdekes mondásba ágyazta ezt a tanítását: „A lehetőség gyógyír minden emberi gyarlóságra”. Nem kell ezt a tanítást összetéveszteni a keresztényi tannal: hogy az isten mindenható, és hogy az embernek mindig reménykednie kell. Kierkegaard elutasítja a passzív reménykedést, nem akar semmilyen korlátot, számára az ember tevékeny munkatársa, sőt ébresztője istennek. Az erős Jób bizonyos értelemben egy isteni tett ihletője volt. Talán egyik-másik „csodátett” is ezzel magyarázhatunk. Kierkegaard így ír az embernek erről a

végsőkig aktivizált istenhitéről: „A lehetséges hitének ez a harca, ha szabad így mondanom, az örületig megy el. Éspedig azért, mert egyedül a lehetőség mentheti meg az embert és a helyzetet. Ha valaki a kétségbeesés határán van, mit mondhatunk? Azt mondjuk: teremtetek neki valamilyen esélyt, valamilyen lehetőséget, mert csak az mentheti meg. Tegyétek, hogy valami, bármi lehetőségessé váljon, és a kétségbeesés föléled, megint könnyebben lélegzik. Lehetőség nélkül olyan az ember, mint levegő nélkül. Olykor már maga az emberi találékonyosság is elegendő valamilyen lehetőség megteremtéséhez. És ha valaki isten felől kérdez bennünket, akkor itt is csak az segít, hogy istennek lehetősége van valóra váltani minden lehetőséget.”

Ez volna Kierkegaard gondolkodói művének egyik leglényegesebb jellemvonása. Kierkegaard hívei, az egzisztencialista filozófusok, éppúgy, mint Kierkegaard maga is, azt mondják, hogy az ő filozófiájuk léte az életben van, szemben a tételes filozófiákkal, amelyek az élet fölött állnak. Ezzel kapcsolatban ezek a filozófusok, elsősorban Kierkegaard, a gondolkodói eljárás kétféle módját különböztetik meg. Vegyük például az „igazság” fogalmát. A tételes filozófia az objektív az emberen kívül álló, az ész és értelem által felállított igazság kategóriáját ismeri. Ezt az igazságot persze rendszerint idegen elmék állították fel, és a mi dolgunk csak az, hogy elfogadjuk. Az egzisztencialista filozófia ezzel szemben a szubjektív igazságot akarja. Ezt akarja, mert hiszi, hogy létezik. Persze nem bármilyen szubjektum holmi szeszélyes feltevései formájában, hanem egy folyamat keretében: az egyének, a szubjektumnak mindentől alá kell vetnie magát az igazságnak, amelyet maga alakít ki, és maga fizet meg egész életével és munkájával, szellemével és testével, s ha kell, szenvedéseivel és halálával is. A tételes filozófia azt várja tőlünk, hogy egy igazságot elfogadjunk, és aztán higgyünk benne. Kierkegaard viszont azt kívánja, hogy egy igazságot egész lényünkkel, minden cselekedetünkkel *okarjuk*. Ebben rejlik Kierkegaard paradoxszerű mondasának értelme, mármint hogy „a szubjektívítás a legnagyobb érték”. Valószínű, hogy ennek a tanításnak is megvan a gyenge pontja, mégpedig, s ez is világos, az etikájában. Ez is, mint minden etika, amint gyakorlati megvalósítására kerül sor, kimutatja gyenge pontját. Például: aligha lehetséges, hogy valaki „szubjektív igazát” bizonyítva, önmaga szenvedjen. Rendszerint magával ránt a szenvedésbe másokat is, legalábbis a hozzá legközelebb állókat. Ha a közösségnek szenvednie kell valamilyen *objektív* igazságért, szenvedése indokolt. De a szubjektív igazságért? ... Jusson csak eszünkbe Ibsen Brand pásztora. Vagy Kierkegaard esete, amikor hirtelen megvárta nélkül. felbontotta jegységét... De ha a szubjektív igazság valóban érték, objektív értelemben is érték, akkor annál tisztább fényű az az *egyéni etika*, amelyet Kierkegaard képvisel. Kierkegaard és az egzisztencialista filozófusok megkövetelik, az elme és a szellem fokozott munkája mellett, egész életünk átalakítását, annak valamennyi problémáival *szemben*, a leghétköznapiabbaktól a legmagasabbrendűekig, az anagaktól a vallásiakig. Egyszóval: azt követelik, hogy a lélek az emberben és az ember életében legyen jelen s nem tézisekben és teorémákban. Kierkegaard így ír: „Mi a lélek? A lélek az a mennyiség, amely jelöli az emberi tudat hatalmát az ember *élete fölött*, s nem az ember életétől távol. Ennek a tudatnak az ereje által a gondolatnak tetté kell válnia, a lelki egyniség megvalósulásává az *életben*. Mert a lelki érték nem képletekben, szavakban, rendszerekben található, abban, amiben a sajátom és a másé keveredik, hanem valamiben, ami kezdettől fogva az enyém, az én sajátom.” Ezzel kapcsolatban egy francia gondolkodó így magyarázta a „test”

értelmét Kierkegaard tanításában: „A test szenvedélye az, hogy egy élet igazsága szerint éljen.”

Sören Kierkegaard 1813-ban született Koppenhágában. Hóbortos apja valami súlyos, hősies, de ugyanakkor misztikus és sötét vallásos fegyelem csiráját ültette el fiában. Ezt azzal érte el, hogy beavatta valamibe a még éretlen gyermeket, sohasem tudódott ki, hogy mibe, talán életének vagy jellemének valamely sötét titkába. Ez az apa arra oktatta a gyenge fiúcskát, hogy ne legyenek különböző kötelességei, hanem csak egyetlen, igazán nagy kötelessége. Azt követelte ettől a fiatal lélettől, hogy szedje össze minden erejét, és állítson maga elé egyetlen nagy célt. Mindezt a „lehetőség” hite nevében követelte a fiától, akiben erre a „lehetőségre” valószínűleg biztosítékot látott. Az ifjú Kierkegaard még egy lényvel vagy eseménnyel találkozott, amely előbb őt, Kierkegaard-t alakította át, hogy aztán az író az egészet egy hosszú filozófiai perré változtassa. Senki sem tudta, és máig sem tudja, mi készítette Kierkegaard-t arra, hogy meghökkenve valamennyi kortársát, váratlanul eljegyezze magát. Brandes dán kritikus, a kis Dánia még egy európai hírű egyénisége, egy helyütt nagyon gunyorosan nyilatkozott honfitársának erről a furcsa eljegyzéséről. Brandes nagyjából ilyesmit mond (emlékezetből idézek): Úgy valahogy vagyunk Kierkegaard eljegyzésével, mintha ama mondabeli Simon, a szigorú aszkéta, aki elhatározta, hogy haláláig fönn csücsül egy oszlop tetején, ahol még neki egymagának is alig van hely, szóval mintha ez a Simon egyszerre fogná magát, lemászna az oszlopról, karon fogna egy hölgyet, és felszólítaná, hogy odafönn, nem éppen a legkényelmesebb körülmények közt, kezdjenek házaséletet. Mi a magunk részéről még hozzátehetnénk: ez igazi skandináv vonás, ez az az ösztön, amely arra kényszeríti őket, hogy a kínos dolgokat még inkább megkeresítsék s tovább bonyolítsák, mindezzel, még a „női elemmel” is, mégpedig épp ott, ahol ennek az elemnek nincs természetes helye, a „lehetőség” esélyeit és harcát a nők nagyon is egyenlőtlen módon megnehezítik. Ibsen is, Strindberg is az élettől szemben támasztott absztrakt igényeikbe bekombinálták a nőt, nagyon gyakran hiábavaló igyekezettel. Eltűlozzák a nő adta pozitív és negatív „lehetőségeket” egyaránt. A norvég Ibsen keményfejuen kitartott asszonyai mellett. Kierkegaard, körülbelül úgy, ahogyan Strindberg tette volna, úgy intézte el jegyességét, hogy felbontotta. Fönnmaradt képeiből ítélve, Kierkegaard, a végzett teológus, igen szép arcú, nemes vonású fiatalember volt; de ezen az arcon már pusztá szemmel is fölfedezhető valami súlyos betegség nyoma vagy előjele. De a „szerető” ebben a völegényben abból a fajtából való volt, amelynek az asszony csak tapasztalat valamilyen egészen különleges életfeladatot betöltéséhez. Kierkegaard sikertelen eljegyzése egy művet szült: az *Egy csábító naplóját*. Ez a legfurcsább irodalmi alkotások egyike: regény és értekezés egyszerre; értelmes és eredeti úgy is mint költészet, úgy is mint tanulmány, mint erkölcs és mint erkölcstelenség, emberi és embertelen és emberfölötti szempontok gyűjteménye. Kierkegaard ebben a művében könyörtelenül indiszkrét volt magával szemben és a lánnyal szemben is. Mindehben a képzetet is jócskán közrejátszott. A dán közvélemény megtámadta és erkölcstelennek bélyegezte a *Napló* szerzőjét. A kritika kegyetlenül eltemette. Hogy mi történt valójában a jegyespár között, mindmáig rejtély maradt. Kierkegaard is, a lány is mélyen hallgattak. A *Napló*ban közölt levelek — irodalom. Kierkegaard megsemmisítette minden intímabb jellegű papirosát. Egyes későbbi műveiből esetleg arra következtethetünk, hogy a lányt továbbra is szerette, s hogy őmiatta, valamilyen túlhajszolt önsanyargatás végett feketítette be magát, illetve a *Napló* „csábítóját”. Ez a velejéig gondolkodó ember, az élet igazságainak

szenvedélyes kutatója, igen kevésbé volt gavallér menyasszonyához és az egész „jegyeségi” kérdésszövevény tényeihez. A *Naplót* ezekkel a szavakkal fejezi be: „Nem akarok többé rá gondolni. Elvesztette az illatát... Nem akarok elbűcsúzni sem tőle, mert semmi sem visszataszítóbb, mint a női könnyek és a női rimánkodás. A nő mindent fölforgat, de semmit sem tud megváltoztatni. Szerettem, de a lelkem már nem tud foglalkozni vele. Ha isten volnék, azt tenném vele, mint Neptun egyik nimfájával, férfivá változtatnám.”

Ez a *Napló*, sok más és egészen másnemű értekezéssel együtt belekerült egy átfogó műbe, amelynek Kierkegaard ezt a jellegzetes címet adta: *Vagy-vagy*. Ez a könyv nagyjából a következő dilemmákat öleli fel: 1. vagy emlékezés arra, amit elvesztettünk, vagy tettekrekészés, hogy mindent visszaszerezzük; 2. vagy a határok elismerése, vagy tevékeny hit a végső lehetőségekben, abban, amit az író képtelenségnek nevez; 3. vagy az én titkom valamilyen cselekedetben, az én reményem, az én bűnöm, az én ellentmondásom, vagy valami, ami mindenkinek közös, ami idegen gondolatokból szövdődik össze; 4. vagy hit, vagy közömbösség. Kierkegaard szereti az ilyenfajta állásfoglalást: egyiket a kettő közül, vagy-vagy. Ő maga is gyakran rohamozott, felváltva: hol valamiért, hol valami ellen; de ez a roham mindig tiszta, mindig megalkuvás nélküli volt. Mindenben követte a szeszélyes élettapasztalat módszerét s azt a szabályt, hogy minden filozófiának be kell hatolnia az egzisztencia struktúrájába. Más szóval: menekülni minden rendszertől, mert a rendszeres rögzít, törvénybe mervít. Az életakció fölötté áll minden spekulatív elméletnek. A rendszerezésnél sokkal jobb a töredékes gondolkodói módszer: részenként feltárni valamit, ami aztán utat nyit az újabb meg újabb megismeréseknek. A megismerés Kierkegaard szerint a gondolkodás folyamatának befejező szakasza, de olyan értelemben, hogy általa készen állunk a tevékeny „fölröpülésre”. „A megismerés, a pontos, világos, határozott és szenvedélyes megismerés igen nagy fontosságú, mert általa szerzünk képességet és készséget az akcióra”. Jellemző Kierkegaard-ra a „szenvedélyes megismerés” fogalma; azaz a gondolkodás minden eredményét az életnek kell átvennie, az egzisztenciába kell beleágyazni, a tett és megvalósulás területére kell kivetíteni. Kierkegaard igen képletesen fejtegeti, milyen különbözők az emberek a tettekrekészés szempontjából: „...majdnem annyira különbözők ebből a szempontból, mint a madarak a gyors fölröpülés szempontjából. Vannak madarak, amelyek könnyedén, hirtelen elhatározással hagyják el az ágat, amelyen ültek, és fölröppennek büszkén, merészen, egvest az ég felé. Más, nehezkesebb, lustább madarak, például a varjúk, mielőtt fölröppennének, jóformán nem is tudják, hova és miért, egyik lábukkal eleresztik az ágat, de nyomban vissza is húzzák, és nem szállnak föl. Aztán csapkodni kezdenek a szárnyukkal, de lábuk még mindig szorosan tartja az ágat, függnek rajta, mint valami sötét gomolyag, míg végre összegyűjtötenek magukban annyi elhatározást, amennyi egy repüléshez szükséges.” Kierkegaard képe nagyszerűen találó. Az elhatározott, megoldott, egyenes vonalú fölröpülés egyértelmű az egész élet, minden életerő tettehrívásával, hogy kilépjünk az érzéki egzisztenciából, és hozzáfogjunk egy jól felfogott feladat valóra váltásához. A varjú pedig azoknak a jelképe, akik esetleg meg is értették, amit tudniok vagy tenniök kell, de az élet „ahe-lyett, hogy egyenesen előre mutatna, kanyarogni kezd”. Persze, nem az egyetlen jelkép ez Kierkegaardnál. Kierkegaard költő volt, és értett a szép és rút, finom művi és gorombán tolakodó képek formálásához. Germán típus: nem harmonikus, hanem erőteljesen előretörő, egyetlen irányban: *vagy-vagy*.

Kierkegaard ma az egzisztencialista filozófusok egyik kiinduló pontja: Martin Heideggernek a németeknél, Nikolaj Bergyajevnak az oroszoknál, hogy csak néhány példát említsünk. Ez az iskola kitartóan rohamozza a száraz logikai észjárását az emberben és a filozófiai tanokban egyaránt, követeli, hogy az élet uralkodjon az életen, hogy az élet szenvedélye visszanyerje lelki jelentését. Kierkegaard-t manapság sokat fordítják és magyarázzák. De abban az időben, nyolcvanvalahány évvel ezelőtt — Kierkegaard 1885-ben halt meg, negyvenkét éves korában — „rút kiskacsának”, elfajzott csodabogárnak számított. Üldözték, gyűlölték, megalázták. Azzal vádolták őt, a teológust, a polgári körök és az egyház egyaránt, hogy tagadja az etikát. Vádolói persze arra az etikára gondoltak, amelyet az értelem körvonalaz, amelyet tankönyvnek nyomtatnak ki, tanári katedrákról adnak elő, amelyből a diákok vizsgáznak. Kierkegaard viszont egészen mást akart: azt, hogy az etika és az erkölcsi érzés az élet által nyerjen bizonyosságot, hogy az életet *vagy-vagy* elé állítsuk, és amikor választott, egyenesen, szenvedélyesen, vagy ahogyan Kierkegaard-nak még szokása volt mondani, „kétségbeesetten”, kanyarok nélkül haladjon előre. Ibsen híres alakját, Brandot, Kierkegaard etikájának bemutatása s talán bírálata végett teremtette. Brand választás előtt áll: „mindent vagy semmit”, s a kettő közül a nehezebbiket választja és valósítja meg, ezzel sok szerencsétlenséget zúdítva önmagára és másokra is. Kierkegaard igazolta volna Brandot: az erkölcs nem rendszer, nem is tudományág, hanem élethalálharc; a filozófiai eszmék pedig azért vannak, hogy igazolják azt, ami az életben, így Brand életében is, történik. Az élet erkölcsi célja a következő: erőt gyűjteni, hogy kitörhessünk az érzéki egzisztenciából. Az eszmék dolga pedig az, hogy szentesítsék az élet harcait, és magyarázzák e harc ellentmondásait. Szemére vetették Kierkegaard-nak, hogy szerelmes a paradoxonokba. És csakugyan, előszeretettel írt és ápolta a paradoxonokat. De hát nincs is gondolkodó, aki ne ütközött volna paradoxonokba. Shakespeare tele van velük. A görög tragédiáiról lépten-nyomon beléjük botlanak. Aiszkhülosz paradoxona (az *Agamemnon* című tragédiájában), hogy „az orvosság gyakran fájdalmasabb, mint maga a fájdalom”, örök időkre a világ problémája maradt. Szemére vetették Kierkegaard-nak miért ír mindenféléről, asszonyról, házasságról, politikáról. Mások meg felrótták neki: miért von be a filozófiába olyasmit, ami csak az életben játszik szerepet. Például a fájdalom, a félelem, a kétségbeesés, a halál problémáit.

Úgy érezzük, hogy Kierkegaard már azzal tökéletesen megfelelt az efféle ellenvetésekre, hogy kijelentette: szerinte az élet mindent felölel, tehát tovább hatol és többet elbir, mint minden egyéni képesség, potencia, funkció együttvéve. Persze, nem minden élet képes erre, hanem csak az az élet, amely a legnehezebb feladatra vállalkozik; az az élet, amely előzőleg magáévá tette a filozófiai megismerést, s azután e megismerés alapján akcióba lép. Amikor Kierkegaard például a félelelmről ír, arról, ami miatt ma a legtöbbet emlegetik és szidják szociológusok és politikusok — ezt úgy teszi, hogy a félelemet kiemeli lélektani kereteiből, átválttatja, ezt is, a félelmet, életerővé, a legmagasabb fokú aktivitás serkentőjévé. Kierkegaard-nak a félelem valami állandó aggodás a jóért. „Jaj annak, aki ezt a félelmet eldobja magától... Ha valaki egyedül vergődik át az életen... de ez a félelem szegődik mellé, minden jó lesz. Ez a félelem jobbat akar neki, mint a legjobb barát”. Még furcsábbnak tűnt fel a kortársak előtt Kierkegaard tanítása a kétségbeesésről. Egy koppenhágai élclap kinevezte kétségbeesett filozófusnak. Ma már azonban a legkomolyabban értéklik, magyarázzák és bírálják ezt a tanítását. A kétségbeesés valóban zord, majdhogynem beteg szó. De ha az embertől többet követel-

lünk, mint amennyit az értelem megkíván és engedélyez, és ha az ember elindul arra, amerre ez a hősies erő vonzza, akkor egy fajta kétségbeesett állapotba kerül, ami ebben az esetben egyértelmű egy bizonyos dinamikus, cselekvésre indított állapottal. Amikor Njegos így szól: „Legyen tehát az, ami nem lehet”, mi más ez, mint a kétségbeesés egy formája? Vannak a végsőkéig abszurd, határaitak vesztett igazságok, s az élet mégis valóra váltja őket, egyének vagy közösségek élete, egyetlen kétségbeesett erőfeszítésbe torkollva. E megvalósulás hatóereje annál nagyobb, „minél erősebb és igazabb a kétségbeesés” — tanítja Kierkegaard. Az ember el is bukhat, pórul is járhat — pórul járt Kierkegaard is —, de sebját, a megvalósulás ezzel még mélyebb rétegekbe hatolt, és majd más életek kelnek birookra a nagy igazságokat rejtő képtelenséggel és kétségbeeséssel. A bukás olykor többet ér a diadalnál. Ez is, Kierkegaard vigasztalására, az örök és érvényes paradoxonok egyike. Kierkegaard egykor elbukása ma hazájának dicsőségére válik: egykor megrokkant fiától indul ki ma a korszerű gondolkodás, a korszerű filozófia jó része. Kierkegaard egy helyütt így ír a félelemről és kétségbeesésről: „A lélek minden áron át akar törni, de nem bír. Mindig becsapják. Az érzékek és élvezetek telhetetlensége vagy jólakottsága fölébe kerekedik. De a lélek egyszerre megsűrűdik, sötét felhőgomollyá áll össze, haragjával ráfekszik az emberre, a lélek félelemmé és kétségbeeséssé változik, és többé semmilyen élvezet nem oldhatja fel. Veszetek egy pillantást az ilyen emberre. Tekintete sötét, senki sem állja a pillantását. Ez a tekintet villámokat szór, és rettegést kelt, mert a szem mögött a fölkavart lélek gomolyog. Királyi pillantás ez, az egész világ reszket előtte. De a legmélyebb mélységében félelem és kétségbeesés rejlik”. Az ilyen írástól nem lehet megtagadni sem általános emberi igazát, sem a mély személyes tapasztalat vonzóerejét.

Talán egészen logikusan, vagy mert annyira kihívták, Kierkegaard utolsó írásaiban e kétségbeesés jó részét az egyházi kereszténység és a dán egyház ellen fordította. Kierkegaard ezekkel a műveivel végül is felhívta az egész ország figyelmét magára és részben maga ellen. Mindenesetre azzal, hogy hadakozása közben feltárta a maga személyes, utolsó leheletéig egyenes vonalúan keresztülvitt életstílusát, és megmutatta, mit jelenthet egy egész élet összpontosítása egyetlen szellemi feladat betöltésére, Kierkegaard pozitív értelemben hatott korának szellemére. A kereszténység bírálatában Kierkegaard olyan merészséget tanúsít, amilyent csak az élettapasztalat diktálhat. „Ha valami kifogásom lehet a kereszténység ellen, íme: honnan vette a kereszténység azt az eszmét, hogy lehetségessé válhat minden ember számára, vagy legalábbis sokak számára! Azt a kereszténységet, amit Krisztus hirdet, senki sem bírná elviselni. Ha az apostolok kezdi hirdetni, máris könnyebb bevenni. S ha valami ostoba hirdeti, lám, itt vagyunk ezerszámra, keresztények!” Hogyan értjük Kierkegaard-nak ezeket a szavait? Támasszuk alá Kierkegaard tanításának alap gondolatával: mindenkinek önmagában, saját életével kell keresztényé válnia, nem pedig holmi tömegekre rátkmált eszme nevében. Az isten mindannyiunkhoz személy szerint fordul, az eszme pedig a tömegeknek szolgál. Az egyházi kereszténység tehát nem isten, hanem csak eszme. Az eszme pedig nem aktív, az eszme történelmi kategória. S ami történelmi, abban már nincs élő ideg, nincs ellentmondás, nincs meg az, ami az adott pillanatban, felkelve az eszme ellen, megtehetné — Kierkegaard szerencsés kifejezésével élve — azt a „minőségi ugrást”, amely az életet rászabadíthatná nagy feladatára, s megteremtene a kapcsot időleges és örökkévaló között. Ez a gondolat sor vezeti Kierkegaard-t a kövekeztetéshez: nincs a világon egyetlen igazi keresztény sem. „Csak egyetlenegy keresztény volt, az, akinek ürü-

gyén a kereszténység létrejött.” A papok pedig, mondja Kierkegaard, „egyszerűen abból élnek, hogy Krisztust valaha keresztire feszítették”. A papok állhatatosan hirdetik az eszméért hozott áldozat *eszméjét*. De ez persze csak eszme, nem igazi áldozat, nem igazi eleven akció. Mindenkinek személy szerint arra kell törekednie, hogy „kivételes lény” legyen, ez pedig oly súlyos és nagy feladat, hogy ebből a szempontból „még egy családon belül is elkerülhetetlenek az összetűzések, ellentétek és ellentmondások”.

Mint minden igazán nagy és kivételes embernél, Kierkegaard esetében is gyorsan bekövetkezik a tragédia. Kierkegaard azért harcolt, hogy a lehetetlen lehetségessé váljék. Egyebek között a maga erejéből akart keresztény lenni, és azzal végezte, hogy mindenestől megtagadta a kereszténység lehetségességét. És hatalmába kerítette egy kétségbeesés, egy újfajta kétségbeesés, amely megtagadtatta vele saját egykori pozitív kétségbeeséseit is. Elfogta a kétely: talán a legtevékenyebb ember életének sem a szabadság, hanem a muszáj a végső értelme, és talán éppen ez a *muszáj!* az igazi isteni szó. Egyszerűen: az erős élet szószólója a tragikum útjára lépett. Neki sem sikerült a végsőkig egybeolvasztania életet és ideológiát! De fölvette a keresztet, és önmaga csúcsán kitűzte a zászlót, az elkövetkező harcosoknak örökölni: hogy az ember a maga személyi drámáját helyezze az életproblémák és a filozófiai problémák központjába, s hogy a filozófiát állítsa életcéljainak szolgálatába. Ez a formai, elméleti végkövetkeztetés így hangzik: az élet gyötrelme végeérhetetlen. Az ember, minden ember, megroksad az élet terhe alatt, és végül összerokad az élet terhe alatt.

Ács Károly fordítása

Ez az esszé a szerző Mir i nemir című, a beográdi Nolit által 1957-ben kiadott könyvéből való. Az írások keletkezésének dátuma nincs feltüntetve.

Rátka

Domonkos István

*Es hogy a tenger előtt a világ minden dolga hiábavaló,
ezt beszélik egy este a szél katonái a világ végén, a
száműzetés fövenyes partján.*

(Saint-John Perse)

*Van egy halam bús merengő
Emlékem egy dúlt tengertől
Szivárványok úsznak egén
Tavaiban leány legény*

*Szemeiben azur ékkő
Hullámtestén ruha kéklő
Dalként úszik éltem vizén
Napként ivel Rátkám feléd*

*Alkonyt vontál holddal fölém
Tengert tártál hajnalt körém
Árnyak járnak tájad rendjét*

*Álmos bárkák szemed csendjét
Kagylók csókja hull ajkadra
Ambráillat a hajadra*

Ott, hol kövér, zsíros bőrű Napok fürödnek önnön fényükben, elnyúlva kamusz-szemű tócsákban, hol elképzelhetetlenségükben kéjelgő lányok mint világtájakat járt álmok ivelnek az égen csillogóbban a csillagoknál s szebben a megírt Szépségnél, csábosabban vágyott álmok úrnőinél — s kibontják ezüst hajuk az első, még oly valószínűtlen mosolyra is, melyet óhajtanak, mint tiikos és következmények nélküli anyaságot, mint a bukó nap eres sugaraiba kapaszkodó röpkülőhalak látványát: mikor a hold lopakszik már, mint pók, s szőni kezdi ezüst hálóját a sziklák kitárt szemei közt, mikor a pálmák

oly nagy sietséggel búcsúzkodnak csodás körvonalaitól — s egyszerre minden csillogni kezd ott, hol zajjal vétkeznek emberek, ahonnan a suttogókat gyermekálmok vonatjai szállítják dalolva, a megremegett szakadékok mélyében leány tralaláz, és barlangok huhognak ijesztőn, a völgyekből égő szemekkel elindulnak a lányok, s már messze jársz, amikor az ormokról utánad kacagnak, ott, hol az anyák, mint ég a napot, mosollyal szülik ijedt lánykáikat, s nyomban igérni tanítják a gránátalmaként felhasadó parányi ajkakat, hol feszes bőrökön a sors sós utai buzgó dobogás alatt gyűlnek össze, Rátkám...

*Míg betegségemet álmodom
s egy újabb fájdalom fenyői fényes
sejtjeik köteleivel mord sziklához
kötnek, lányokat ringat a fény
pucér ölen, a szigetes mély ég
kítárja keblét vágyaim gyilokjainak,
hullámok sikolyával rohan a szél,
s hallok nagy zaját vérem vadjainak.*

Ó, a mélységek üzenetei!

*A néma algák sötét világa
Tele egy gyermekkorral
Az áldozó nap túlvilági élete
Színig a halak fénycsóváival
Folyók horáták az egekből
Tengerek fenekére a kék halált
Fodros hajába tarka virágokat
Bibékkel, melyek csókba forrnak
Ha mélységek rémjei kísértének
Ha a magasságok alábbszállnak
A szerelem tisztásairól a csók
Ezüst sirályai hordtak csokorba
S találkozásom ideje közeleg
Az Északi Lány ezüstgyűrűjét
Lebegő árnyak ujjai fájják
Melyeket ringó mosolyért
Dermezt sikollyal fogok érinteni
Halálomból a Jövő koronái
Szelet daloltatva felszöknek
A rémíszítő fogalmak gyümölcsseit
Gyerekek majszolják majd gyönyörrel
Titkok kaktuszos szigete süllyed
Szerelmesek s magasságok hangján kiáltok
Habok lépcsőin ziháló csillagok
A múlt árboain utolsót kiált
 némán a Nap
Egy gyönyörű hold molekuláit
Borzongó halak ékül viselik
Sima homlokukon golyó sebét
A sóhajok az ég arany rögei
A vitorlák lobogó lányok lelkei
Világtájak tornyok fáklják füstölnek
Letűnt évek emlékek gyors rajai
Feszes hálók csillagok alá terítve
Bennük leányálom gyermekkacaj könnyek
Az idő galambjai sziklákon költének...*

*Az öröm brahmanjai jöttek
egy este:*

*Palástjuk fénylett
múlttal volt átszöve
múltunkkal átszöve!*

S szóltam: vigasztaljatok, hiszen ez az utolsó stációm, s a vizek felém lengették lobogó kendőiket...

Mily gyorsan közeleg az idő: érzem, irtózatom tárgyává válnak a szavak, barlangjaim fénylő drágaköveit, hogy unom! A mondatok, a villanó képek varázsa nem kísért útjaimon, jelenem hajóján kór pusztít, dermedt srá-lyok sirja keblem, s nincs múlt, s nincs jövő, nincs éj, s nincs szerelem, miért mondják a parti pálmára, lobogó vitorlára, hogy leány, trópusi ha-sonlatok mérge pusztít ereimben, minden új mondatom egy halál: a meg-bánás jegyeit viseli, átkok varjait! A logika ellen uszítanak, szívesen le-mondanák minden felhalmozott tapasztalatról, igyekszem elfelejteni az ügyességet és szokások kényelmeit!

Néma leányt szeretek, s ez a mondat számomra jelent legkevesebbet; vak leányt szeretek, ezerszer kellene dacosan leírnom, hogy megértem: a napot szeretem, s hogy a nap virág, a legelképesztőbb mélységek virága, hogy a virág színes halál, akár a szívárvány, mely nem létezik, mint az álmok, mint az élet a fogalmak homoksvatagain!

A világ valamennyi költőjének minden sorát égni hagynám egy mo-solyért, egy lusta hullámlócstanás víziójáért. Költők nincsenek!

Délután halakkal beszélgettem és gyerekekkel, a szél francia leány, elsőrendű feladatommá tettem irigyelni a szerelmeseiket.

Már megszoktam, hogy a part menti sziklák esténként korallokkal éke-sítik testüket, ámbraillattól kábultan indulnak el egy, a mi éjünkhöz ha-sonló kertbe, melyet nevéen nevezni még nem merek, s szemükből reggelre barackfa nő, és virágozik, gyümölcsöt hoz, melytől, ha megízlelik, sikonga-nak a lányok.

Leírt soraimról nem veszek tudomást többé soha!

A találkozások, ismerkedések, beszélgetések, viszonyok sablonjai oly irtózáttal töltenek el, hogy vacogva menekülök, nedvűs kaktuszok testét simogatom, hosszan, titokban.

Tegnap találtam egy eget csillagok nélkül, s nem csodálkoztam, egy leányt a hullámokon lebegve, tegnap fölbuzgott belőlem egy ősi, ösztönös dialektus, lépcsőket fedeztem fel az éjben, álmokat transzponáltam, tegnap, eltelve önmagammal, csónakokat láttam a fák koronáin, az aszfalt felhői és déliüzbái könnyeket csaltak szemembe, s mentem, s a barát messziről felém intett, tegnap...

Látod ott messze a közeledő felhőket?

*Közeleg az idő
amikor hűtlen
angolnák rajai
borzolják idegeim nyugalmtát
s nagy mélységeim fölött
a szerelmes loccsanások
messzire visszhangozzák
hazug percek átkát*

A felvonuló est hadait a társzekerekkel?

*Közeleg az idő
amikor a hűtlen
barátok rajai
elhagyják jó öbleim
sikoltó torkolatok
delták eszelős kacaja
hallik
delfinek teste integet
biztatón felém csupán*

Imák püspökei szólnának, joggal utat mutatnának a hadak zúgásának: íme az est.

**Közeleg az idő
amikor a kalózhajók
messze elkerülnek
tört árbocok
szennyes vitorlák
karsú hajótestek
áruló korallok
beleptik a szívet**

**Észak, Dél, Kelet, Nyugat felé kiált a pálmák mecsetje: íme a pánik,
a tárgyak és dolgok elbűjösása.**

**Rákjaim belém vájnak
szardellák ezüstjét
nem szórja testemre a hold.**

**Chagalli képeim siratom: a múlt fővényetn, mint máglyák lobognak
hevült szerelmesek, Rátkám! Sziréni dalt ölel a szellő!**

**Ó, Vanja! halld a barlangok és kagylók
múltat idéző zenéjét!**

**Aranyrögök a fény bajadérjai
Hullámok baldachinja füstölők
Melódiaként szétlengő tömjénillat
Talán mosolyok megváltása közeleg
Megnevezetlen szent dolgokat keresek
A szépség népgyűlései egy arcon
Ördögfejű békasó harcol és győz
A fővényt nem említem a helyet
S az időt mord toronyórák kedvesét
A vár unalmát és borzalmas betegségét
Nagy erdők ódon szobák nyugalma
Tévedt a képek közé levendulaillat
Száz dinár a forró sziget lányainak teste
Ringó csipők zenéje és a kibontott hajé
A vér madarai ösztönök morzsaí fölött
Álmok szöttese vállra vetve
Ma nem létezem holnap se talán
Vágyak kölykei kirakókockáinak rabja
Szelek hordanak csomóba bogoznak
Elárulom hogy kedvesemnek lyukas foga van
Mint barlangba virágot nyitnak idegei
Ódvas kürtőn a fognak bacilusok méhei
Nyűtt kartonszoknyáját galambok viselik
Esténcént testét dalos füvek ölelik
Elárulom hogy mindez már alig érdekel
Testek kirakatai szerelmek tömött bőröndjei
Utazások szakálla csókok emlékei
Megszűntek kísérteni a horog
Szimbólumának értelmét kimerítettem
Legjobb barátaim ma ellenségeim
A bogarakra vészt álmodók csodás kórt
Titkok pazarlója kutak lakója
Az ünnepi utolsó vacsora után
Krisztust zavartam a lejtőkön kasul
Hegyek gerincén megölte az álmok
Az est templomai üresen konganak
A leáldozás eseménye ceremóniája
Fáraszt mint a tekintetek a szellő**

Végtelen üresség kavicsai csörögnek
O túlzások színtelenség unalom szavai
Tovább állok!

S lányok jöttek hosszú sorokban, s az utak rémülten, bugyborékolva
tengerembe vetették magukat!

A karcsú égalj csókjait ki felejténé, Danira!

A bor birodalmi hegyek lábai előtt
Rétek szétvert hadai visszavonulóban
Házak sziklahátra terülve fényekkel
rakottan

A Mozgás ösvényei íjként megfeszülve
Létezés faltjainak bűzös kipárolgása
Felhők kínjai könnycseppek veszte
Források üzenetei hangok szaporulata
Vágyak kivándorlása kígyós tekerődése
Szomjúság felvonóhidai leeresztve
Csönd döbbenete a hangkáosz felett
Útonállók délibábos izgató csoportjai
S az olajfákon távol halál lobog s szerelem
Danira!

Há hozzád is elér fáradt mozdulatom
A sziklahátról vedd magad a szerelem
Fényözönébe, Vesna!

A fák távol tartották maguktól illatukat
Ósdi szelek szfinxrei könnyököltek fintorogva
Az ég selymét hullámok vonszolták csacsogva
Míg a nagy szerelmek fáraói a sóhajok
Mitoszként szöve be az eget mélységeket
Hattyúk bújával lepik meg az alkony ezüstbárkát
Egy gyönyörű táj ígéretével a hold közeleg
Szerelmünk roppant kagylójába fényes drágakőnek

Grozdana! nézd! már az est hajába
Túrtak a fenyők!

Napok drágakövei
Szótlanságom mélységeiben
Lebukó pillantás vágya
Arcomon az éjszaka arcán
Egy hervadás sejtelmei
A délutánok fecskés ligetjén
A nagy szivárvány
Elterülve a réten
Kezdetek egy burjánzásnak
Aratók jénik kaszáikat elé
Mosoly kölykei indulnak tarisznyásan
Egy jólét örvényének
Ajkaról lopott habbal
Elrohannak a folyók
Feldiszíteni a dal kertjeinek töltését
A fény tekintetének jövődömondói
Már elindultak zöldbe borulva
Sötétség jónői vihognak
S virágok fejedelmek vívnak
Az est kegyeiért
Harmatcseppkirálynőjéért!

Jósnőm! az ébredés vizei
meddig tűnődnek még
az est tárt partjai előtt?
Az áldozat szökése
az ég karmai közül
mikorra várható?
Elindult-e már a Mezőőr,
s az üldözött virágok könnyörgése
a Jóság Búzatábláit körülvevő
Rideg Hajnalokban hallik-e?
Az élet torreádorjai
a múlt szeleibe bújva
elérlik-e a fénytelen nappalok
csendarénáit,
még mielőtt a feledés óriásai
széles mozdulattal szerterőpítik
fekete vásznaikat
s a színek gyermekei
magára hagyják a szivárványt?
A sors szárnyszegett felhői
a halál jelképévé érett cseppeket
mint kígyókat meddig dédelgetik
keblükön?
Az éj várakozó gyerekeinek keblére
miért ütött halálos sebet
a reménytelenség holdja?
Jósnőm! csak a feledés tornyainak
néma harangjai
a homály galambjai
ihletik életre a dal perceit
s Rátkám szemei
a jelen matató tenyerén!
Ha Rá gondolk: szemeiben folyók ölelik
egymást, napkelte sündörög
(Ismerősöm a folytonos csobogás,
a színes halak rajzása mindennapos látvány),
ha Rá gondolk: szemeiben az éj és a halál
felváltva ténfereg,
sejtések lombjait kapkodva gyűjti az est,
ha Rá gondolk!
S tudom: az éj és a halál ragadták el
szemeit,
keblének drágaköveit,
s tudom: szemeinket források és hajnalok
őrzik rettegve, tudom!
Az Örökmécs árnyékában Rá gondolk:
ha haját ereklyeként őrzik
minden rendbeli kolostorok,
ha az ezüst és arany csókjaival
felszenteit olajág a díszre,
hova bújdossak örömmel,
az ég vagy a föld tengereinek
ajándékozom az apályt és dagályt?
Rá gondolk!
Ha a sziklák néha ellopják vállait,
ha ajkát a múlt lovagjai
mezővértesen,
holdsisakosan a Búcsúzásnak
feledéssparipákon elviszik,
a Bánát búzatábláit
szeretném bemutatni
a Vigasz tengereinek, ha Rá gondolk.

Ha Rá gondolok: az évek testéről
letépném a Napfelkelték ékszerreit,
ha Rá gondolok: tunya századok
álmaiba lépnek, a népek Őshazáját
ajándékozom a perceknek,
minden gombát és fát a testére
vezényelnék, virágok ősi illatát,
Rá gondolok!
Ha nem tudná: megmutatnám,
az éj fáinak dölve, a csillagok hátát,
az ég örömét a földnek,
de galambjai fennen röpködnek
s szoknyája dúcait díszítik.
Szemeit az Éneknek
és Üregek Homályának mutatnám be,
Tájak hóbortos dalainak,
Városok tereinek,
Gyümölcsök fejedelmeinek,
az Alkohol királynőinek, a Szemeit!
Rá gondolok!
Ő a szomorúság hattyúinak lánya,
könnyeit két évtized szent kútjai őrzik,
a Fájdalom zarándokainak hálacsókjaiból
szótt uszályát holdtöltekor viseli,
mint a csillagokat is,
mint a mérhetetlen nagy vizeket:
a Múltat, Jeleit és Jövőt,
mint a szerelem fogalmait,
mint a szárnyalást, a csapongást,
holdtöltekor viseli homlokán
szűz lányok álmát,
keblén a szeleket,
ajkán a susogást,
iszonyú ügyekén a tengert és eget!
Ó, Csalódás kegyeltjeit, holdjain,
Tavaszaik örületében meddig bolyongtok? —
kérdették a fájdalom csónakjainak
elszánt utasai, a szirének szigetei előtt,
a félelem sellőitől
S a Hit Várományosai leborultak
a Városkapuk előtt,
s tenyerükön vérük szökőkútjai
halk csobogásba kezdtek.
Kedvesem a boldogság és bánat élő
gyerekeinek temetője, a Kedvesem!
Ha Rá gondolok: szemeiben viharok
ölelik a fákat,
a Börtön Mocsarainak bűze leheletükön,
s tudom: végül lombokhoz menekülnek,
az idegek sikoltó nádasaihoz,
a vér hullámaihoz,
ágak mértani ábrái közé,
a gondolat tölgyerdeibe — a Viharok!
Életük célja: a Búcsú — rebegték
a Cserjék Törpéi egy,
a Rák csillaga jegyében álló éjen —
szívek romjait porral lepik,
örök kísérik a Szellők és Forgószelek.

a búcsú ötvözetei

A nap és az élet, a hold és a halál közös nevezője az álom és Kedvesem.

A nap csupán égő fogalom, hajnal vagy emlék, az élet a múlt, csók talán vagy tavasz — ki vezényelte hát az áldozó nap és élet elé a tengereket?

A hold unalom, ezüstpazarlás, összerabolt hangulatok testeinek alkotórésze, tudom már, hogy a halál monumentális lehetőség, s remegek az örökkévalóság titokzatos erőinek láttán, melyek a hold és a halál alá láncolták a sivatagokat.

Kedvesem a tengerek és sivatagok legdrágább ötvözete az álmok múzeumában.

Nem költői megjegyzések egy költeményre

Szeli István

A cikkíró is úgy érzi, hogy költemény csak a grammatikai szabványok ellenére születhet, s tudja, hogy nincs hálátlanabb vállalkozás, mint nyelvtani szabályszerűségekre hivatkozni verssel és költővel kapcsolatban. Tisztában van azzal is, hogy a nyelvtan nem egyéb, mint a nyelvi megnyilatkozások utólagos szabálygyűjteménye, olyan megnyilatkozásoké is, amelyekre nincs, vagy legalábbis nem volt precedens a nyelvtankönyvekben. Ha vizsgálódásai során kénytelen lesz mégis nyelvtani normákra hivatkozni, ezt nem azért teszi, mert a grammatika mindenhatóságára esküszik, hanem mert úgy véli, hogy a versírás nem mentheti fel *mindentől* a versírót, s mert meggyőződése szerint a költőnek a nyelv ellenállását, a grammatika támasztotta korlátokat nem tagadnia kell, hanem természetüket kiismerni és legyőzni.

A nyelv logikai-fogalmi jellege, a szó konvencionális jelentéstartalma már sok költő örömét keserítette meg az alkotásban. Babits így panaszkodik:

*O, ti kemény
magvak, ti lelkeim magvai, szók!
művészetemnek nincs sava hát
mely felolvasszon annyira csak
hogy a gondolat salakja szent
italomnak színét és ízét
el ne búsítsa?*

Strindberg is ilyen tanulságokat von le az „Álomjáték”-ban:

Nővér: „Költő, el tudad-e sírni fájdalmadat úgy, hogy a szó ne mondott volna többet, s felértek-e szavaid csak egyetlen egyszer is gondolatidhoz?”

Költő: „Nem.”

Vörösmarty romantikus szélsőséggel meg éppen azt állítja, hogy

„Nem érez, aki érez szavakkal mondhatót.”

S elgondolkodtat az is, amit a költők után most a tudóstól is hallunk:

„Az egyetlen reális meghatározás magának a dolognak a kifejtése, ez pedig nem meghatározás többé.” (Engels)

A probléma magva tehát ez: lehet-e kifejezni nem logikus lelki tartalmakat, féltudatos képzeteket, sejtéseket, érzelmi izgalmakat, amorfi lelki mozgalmakat és cselekvéseket, tehát azt, ami a költészet lényege — a nyelvten logikailag formált eszközeivel, törvényes előírásaival, szilárd szóértékekkel, a nyelv állandósított alakatanával? Amióta költő él a földön, létezik a kérdés is, s ilyen vonatkozásban a költészet nem más, mint a lelki élmények nyelvi idomaiért vívott, minden költőben folyton újratámadó roppant harc a konvencionális szójelentés és a nyelvten kényszerével. Magát a „dolgot” kellene kifejtjenie a költőnek, azt, hogy éhes, szerelmes vagy szerencsétlen, de ez a fogalmi tisztázottság, ez az ösztövről konkrétum még nem költészet. „Siralmas nékem Idegen földön Már megnyomorodnom”, hozzá tudomásunkra a költő a tény, de hogy ez az állapot költői állapottá lehessen, távlatot ad hozzá a metaforával, ami költőivé emeli a bejelentést: „Sívem meghervadt.”

Ezek az alanyi természetű mozzanatok, állapotok vagy érzések azonban szinte sohasem élnek a költőben (és senkiben) kész és teljes képzetek alakjában, fogalmilag tisztázva és rendezetten, logikailag (nyelvtanilag) megformáltan; ihlet, nyelvtudás és tehetség dolga, hogy a költő a „keserű ős tengerekből üllepedett szók” erejével megközelítően egyenértékűt alkosson azzal, ami a belső szférákban zajlik le. Persze csak viszonylagosan azonos, mert a nyelvi transzponálás mindig sokat nyel el az energiákból, az élmények erejéből, az igazi költő sokszor úgy érzi — mindent. Hajlamaitól, alkatától, és nyelvi készségétől függ most már, hogy mit tesz a költő: a nyelvtani hagyományok figyelembevételével és tiszteletbentartásával kíván-e ezeknek a tartalmaknak kifejezést adni, beszédének nyelvtanilag formált jellegét megőrizve, s a grammatikai normák által kiszabott teret a legnagyobb mértékben hasznosítva, vagy pedig a nyelvten szabályszerűségeit akarja-e lazítani, hozzáigazítani az egyéni belső folyamatok menetéhez és természetéhez. A költői tipológia azonban nem ismer tiszta típusokat: nyelvteretés és nyelvalakítás együtt szokott járni a költői gyakorlatban. Ahogy a klasszicizáló költészet nem lehet meg a nyelvtani formák bizonyos — jóllehet enyhébb mérvű — egyénítése nélkül, éppígy az expresszionistáknak is tudomásul kellett venniök, hogy a nyelv egyezményes volta nemcsak megalkuvás és akadály, hanem lehetőség is.

A költő, akinek a versét itt bemutatjuk, programszerűen formaellenes, a nyelvi és költői formák tudatos tagadója. Úgy látja, hogy a fogalom, a szó, a mondat a dolgokat és tárgyakat rejtegeti, takargatja, s a költő egyetlen lehetősége az, hogy ellöki magától a szót és a fogalmakat, a logikát és a tapasztalatokat:

„Mily gyorsan közeleg az idő: érzem, irtózatom tárgyává (!) válnak a szavak. barlangjaim fénylő drágaköveit hogy unom! A mondatok, a vilámló képek varázsa nem kísért útjaimon, jelenem hajóján kór pusztít, dermedt sírályok sírja Reblem s nincs múlt s nincs jövő, nincs éj s nincs

szerellem, miért mondják a parti pálmára, lobogó vitorlára, hogy leány, trópusi hasonlatok mérge pusztít ereimben, minden új mondatom egy halál: a megbánás jegyeit viseli, átkok varjait! A logika ellen uszítanak, szívesen lemondának minden felhalmozott tapasztalatról, igyekszem elfelejteni az ügyességet és szokások kényelmeit!

Néma leányt szeretek, s ez a mondat számomra jelent legkevesebbet; vak leányt szeretek, ezerszer kellene dacosan leírnom, hogy megértem: a napot szeretem s hogy a nap virág, a legelképesztőbb mélységek virága, hogy a virág színes halál, akár a szívárvány, mely nem létezik, mint az álmok, mint az élet a fogalmak homoksvatagait!"

Ebből aztán egyenesen következik a költészet hiperbolikus tagadása is:

*„A világ valamennyi költőjének minden sorát égni hagynám egy mo-
lyóért, egy lusta hullámloccsanás víziójáért. Költők nincsenek!”*

Mintegy záróadéka ez a vers első negyedének, s innen, körülbelül az idézett soroktól emelkedik fel a vers, s egyenes vonalban, töretlenül halad, s szinte egyetlen rohammal töri át a nyelvi-versformai gátakat. A bevezető résznek nincs meg azonban a szükséges kezdőbessége: verselési ügyetlenségek, erősen meggondolkodtató enjambement-megoldások, keresett asszonánok, a szonett-forma erőltetése és nyelvi sutaságok állítják le a felívelő lendületet. Lehet, hogy kicsinyeskedésnek és versre süket fül aggályoskodásának tűnik fel az az észrevétel például, amely a központozás hiányával járó értelmi zavarokra hívja fel a figyelmet az első versszakban:

*Van egy halam bús merengő
Emlémem egy dült tengertől
Szívárványok úsznak egén
Tavaiban leány legény*

A vers hangulati erejének csökkentése nélkül tagolhatom például így is: Van egy halam /bús merengő/ Emlémem egy dült tengertől /Szívárványok úsznak egén/ Tavaiban leány legény/, de így is: Van egy halam/ bús merengő emlémem egy dült tengertől. Az első változatban a *bús merengő* a *hal* értelmezői, a másodikban az *emlék* jelzői. A harmadik sor újabb kételyeket támaszt: a birtokviszony maradt rejtett, mert a birtokszó nem utal világosan a birtokosra: a tenger vagy az emlék egéről van szó? A negyedik sorban is homályos az utalás: ki a tavak birtokosa, a szívárvány vagy az emlék? Ezt nem a nyelvtani bújócska teszi talányossá, hanem az, hogy a felhevült fantázia egyaránt beszélhet mind az emlék, mind a szívárvány taváról. A központozás bizony sok félreértést oszthatna el. Igaz, azt mondjuk, ezt meg kell érezni. A sugalmazás azonban nem olyan erős, hogy félreérthetlenné tenné a vessző helyét. Kassákék már vagy negyven esztendővel ezelőtt elvszerűen hirdették: „mi nem állunk meg sehol”, de a versolvasónak — az elvek ellenére is — alkalmat adtak, hogy megálljon. (Gál és Pap újabb versei jó példái lehetnek a központozás nélküli vers erősebben értelmi tagolására.) — A második szakasz tiszta hangulatlíra, s ha nem éreznék a harmadik sor keresetten archaizált *éltem* szavát (és az egész sort) szándékoltan költőinek, zavartalan lenne a hatás. (A harmadik sor problematikus voltára egyébként a merész asszonánc — „vizinfeléd” — is felhívja a figyelmet.)

A harmadik és negyedik strofában lép a legmagasabbra a költő. Nyelvi szempontból különösen érdekesnek tartjuk a „Tengert tártál hajnalt körém” sora, amelynek hátravetett második tárgyát a nyelvérzék (vessző nélkül) régies időhatározónak is felfoghatja, (vö.: éjtenéjjel, nyaratszaka) anélkül, hogy ez bármilyen ártalmára lenne a sornak. A következő mon-

datról már kevesebb jót mondhatunk, csak ~~olvasva~~ érvényesülhet, jó vers-olvasónál azonban még úgy sem: „Árnyak járják tájad rendjét.” Ilyen nyelvboltlató másutt is akad: „Titkok kaktuszos szigete süllyed...”

Versmondattani szempontból fel kell figyelnünk egy igen érdekes, nálunk elég ritkán felbukkanó mondatalakra, amit Horváth János közölésnek nevez:

*A fővenyt nem említtem a helyet
S az időt mord toronyórák kedvesét*

Nem költői szórendben: A fővenyt, a helyet s az időt nem említtem... Ilyen versmondattani képlet igen gyakori a régi magyar versben: „Hogy fiaikat, leányokat — Szülnél apró kulacsokat” — olvassuk Csokonainál, de még az újabb költészet is kedveli: „Akkor a lelkem fájdalommal — Küz-ködött sok nehéz orommal.” (Babits)

Ugyancsak a magyar költészeti hagyományok jó ismeretét, finom tapintatú felhasználását bizonyítják azok az antikizáló mondatformák is, amelyekre Vörösmarty adott valamikor örökszép példákat:

*Száz dinár a forró sziget lányainak teste
Rिंगó csipők zenéje és a kibontott hajé*

Vörösmartynál:

Hulló harmatnak szeretője s a harmatos ágé...

Amivel egészen magasrendű lesz ez a költészet: a képes, metaforikus beszéd. Különösen hangozhat a mondatformákat oly erősen lazító, a képzeteket oly messziről társító költészettel kapcsolatban az az észrevétel, hogy a költő éppen a nyelvtanilag is korrekt, „szabályosan” épített mondatokba tudja a legerősebben sugárzó képeket sűríteni. Az egy halomba hordott metaforák talán ebben a részben sikerültek legjobban:

*Ha Rá gondolok: szemeiben folyók ölelik
egymást, napkelte sündörög
(Ismerősöm a folytonos csobogás,
a színes halak rajzása mindennapos látvány)
ha Rá gondolok: szemeiben az éj és a halál
felváltva ténfereg,
sejtések lombjait kapkodva gyűjti az est,
ha Rá gondolok!
S tudom: az éj és a halál ragadták el
szemeit,
keblének drágaköveit,
s tudom: szemeinket források és hajnalok
örzik rettegve, tudom!*

De néha dagályos is a metafora, vagy oldhatatlanul tömény:

*...Habok lépcsőin ziháló csillagok
A múlt árbocain utolsót kiált
némán a Nap
Egy gyönyörű hold molekuláit
Borzongó halak ékül viselik
Sima homlokukon golyó sebét...*

Vagy minden belső indokot nélkülöző:

Létezés feltjainak bűzös kipárolgása...

Még néhány helyről szólunk, ahol érzésünk szerint a szóban, mint alaktani jelenségben van a hiba. Az *ijeszt* és a *rémít* összerántásából nyert

rémísztt vegyületnek zsargon-jellegére, alacsony stiláris értékére ilyen jó stilisztának, mint költőnk, okvetlenül fel kell figyelnie. Bizonyos stílus-réteg jellemzésére kétségkívül használható, de itt kéri a szövegkörnyezetből, mert félreérthetetlenül kisebb rangú, mint a többi, erős költői sugallatú társa. Hasonlónak érezzük a *lopakszik* szóalakot is a választékosabb (és ide jobban illő) *lopakodik* helyett, noha ebben kevésbé érzik az előbbi szó parvenüése. Annál inkább érezhető azonban az „utolsó stáció” szókapcsolatban, amelynek ma már — állandósult beszédhelyzetben használt volta miatt — egy kissé egyházi-népies hangulati együtthatója van. Nem hisszük, hogy éppen ez a költőien magas sor, ez a remekbe készült perzsonifikáció vonzaná:

S szóltam: vigasztaljatok, hisz ez az utolsó stációm s a vizek felém lengették lobogó kendőiket...

A *kasul* szó önmagában, ikerpárjától, a *keresztül*-től elszakítva nemcsak szokatlan, hanem ismeretlen és hatásellenes is. Olyanféle kísérlet ez, mintha a *csere-bere* utótagját akarnók önállósítani:

Krisztust zavartam a lejtőkön kasul...

A hegynek (és a hegyeknek) lába, esetleg lábja van. *Lábai* pleonasz-tikus és magyartalan. A *szemei* is, de kevésbé feltűnően.

A *lemondának* és *uszítanak* (nem többes harmadik, feltételes, tárgyas, hanem egyes szám első személy, feltételes mód, alanyi ragozás) nyelvtani felületesség és pongyola szokás. Helyesen: *uszítanék*.

Tudomásunk szerint (és ha a metafora nem másra céloz) *jogar* csak uralkodót (királyt, fejedelmet, császárt, uralkodó herceget) illet, a püspöknek viszont csak *pásztorbotja* van:

„Imák püspökei szólnának, jogarral utat mutatnának a hadak zúgásának: íme az est.”

Költőnk nem teremt új szavakat, új jelentést sem erőszakol rájuk. Újszerűsége a szavak sokat kifejező (és még többet sejtető), meglepően eredeti szövésében van. Ismeri a szavak egymáshoz-társításának, potenciális energiájának törvényeit, pontosabban: sajátosságait, s ezek felhasználásában valóban nagy tehetséget mutat. Egészen bizonyos, hogy ha ösztönei fegyelmező tudatossággal, puritánabb, mérsékletesebb képfantáziával tállákoznak, igen jelentős alkotásokat kapunk majd tőle.

Én még mindezek után is remélni merem, hogy a költők nem húzzák meg a vészharangot, s nem riadnak fel ijedten (elnézést a magas párhuzamért), mint Szabó Dezső tette (Tanár az irodalomban!) — Babitsban ismerve fel a veszélyt. És abban is reménykedek, hogy a költő is belátja: nem eretnekre vadászta, akit a mondatszerkezetek és igenevek máglyáin akarok megégetni. Nem, én költőt köszöntök, igazak közül valót.

Szeli István szerkesztőségünk felkérésére írta ezt a tanulmányt Domonkos Rátka című verséről, melyet ugyanebben a számban közlünk.

Szentimentális történetek

Tolnai Ottó

Trófea

Apám lőtt egy rókát.
Az utcán mindenki utána fordult.
Néha megállt, levette válláról a rókát, és lompos farkába törölte véres kezét.
Sokan házunkig követték.
Ijesztő csörömpöléssel csukta be maga mögött a kaput.
Az emberek még sokáig elnézték ezt a furcsa házat.

*Házunk feketére égett végét piros téglával építették be, olyan, mint egy nagy, leragasztott, rothadó seb.
Sokkal jobban szerettem otthon, amíg nem takarították el a hatalmas rotomot: gyerekkorom csodálatos üszkös kastélyát.
Azóta nem tudok hova bújni az emberek elől.
Még a mai napig sem érdeklődtem meg, hogyan, mitől gyulladt ki házunk.
Pedig emlékszem, majdnem bennégtem én is.
Alacsony kőfalat emeltek az üres hely köré, de apám már egy évtizede kertről, rácson vaskerítésről álmodozik.
Éjjel-nappal ástunk tavaszonta.
Nagyra dagadtak kis kezeim.
Vasdarabokba, fekete gerendákba vágódtak ásóink.
És bátyámmal csak azért nem szöktünk meg erről a szörnyű munkáról, mert titokban abban reménykedtünk, hogy aranyra bukkanunk.
A szelek éjjelente kidöntötték kerítésünket.
Ilyenkor ijedve ugráltunk fel az ágyakból, hogy mire az emberek járkálni kezdenek, újraépítsük füstös téglákból.
Sosem lett kertünk.*

*Csak a kaktuszokat rakja ki anyám tavaszonta. Ez az egyetlen virág szeret nálunk.
Szeret nálunk, akár a sivatagban.*

Sorba állva vártuk apánkat, amíg az udvarban a kutyákkal foglalkozott. Tíz kutyája volt, akár egy grófnak. Ahogy benyitott, rögtön észrevettem, hogy gennyes a mosolya. Én szoktam ilyen utálatosan dicsekedni. Bátyám tud ilyen visszataszítóan viselkedni. Egy rossz kabát volt rajta, meg a drága töltényöv. Letette a rókát. Fölakasztotta csillogó puskáját. Nevetve húzta le nagy, sáros csizmáját. Örülünk kellett. Körülugráltuk. Tizenhárom kilós, mondta. Furcsa lila színe volt apám húsának. Ujjongva kellett kérnünk, mesélje el egészen előlről. Elmesélte. Az első lövés után még szaladt. Csak egy bukfencet vetett. A kutyák nem merték zavarni. A második lövés után hirtelen megállt. Azután eldőlt. A kutyák csak megszagolták. A többi vadász a kis rókák után lövöldözött. Nagyon rossz volt a talaj. Iszap. Fűzfacserjék. A tíz kis róka a folyó felé szökött. Rászaladtak a jégre. A hatalmas jégtáblák egyenként nyomták szét őket. Egy pillanatra piros lett a folyó. Úgy néztünk apánkra, mint egy szoborra. Mosolygott. Nem mozdult, csak mosolygott. A szónyeg csúnya virágai szomjasan itták a róka hegyes orrából csöpögő vért. Mintha újra nyíltak volna. Mintha máris új ivergszeme lett volna a rókának, úgy leste a viruló virágokat meg minket. A bányám is mosolygott. Anyám is. Húgommal táncolnunk kellett a róka körül. Kis fehér zoknija már egészen véres volt. Anyám meg a bátyám tapsolt. A róka mintha puffadni kezdett volna. Apám csak mosolygott. Azután lehajolt egy kicsit, és nézegetni kezdte nadrágját. Én is kaptam egy sörétet, mondta mosolyogva. Mi táncoltunk. Mind gyorsabban táncoltunk. Húgocskám görcsösen szorította csípőmet. Láttam csöpp szeméből, rögtön háynyi kezd a róka szörnyű illatából. Az én szám is már tele volt. De csak roptuk a táncot. Még az ujjainkkal is csettintgettünk. Ha abbahagyjuk, biztos minket is lelő. Ez téli bunda. Egyáltalán nem hullik. Kitömetjük, mondta bátyám, vörösre tapsolva tenyerét.

Már-már nem lehetett bennünket megkülönböztetni, olyan gyorsan forogtunk.

Prémét csináltatunk, nagy zöld üvegszemekkel, szólt anyánk.

Összemosolyogtak.

Apám leveleközött és lefeküdt.

Fehér combján, a sörét körül, kis kék holdudvar keletkezett.

Nőtt.

Nagyanyám is bejött.

Nénjével, egy volt apácával lakott itt egy fönti szobában, külön a nagytatámtól, aki a W. C. melletti kis szobában élt, mert egy seb volt a kezén, és nyáron kis sárga kukacok potyogtak belőle. Mindig petróleumot öntöttek bele, és selyemharisnyát húztak rá, hogy ne kaparja ki.

Sosem köszöntem nagytatámnak.

Úgy gondoltam, nem ismer.

Sokszor kiszökött a mezőre. Utoljára egy gémeskútba ejtette kalapját meg a kését...

Emlékszem, egy napon azzal a hírrel ültek ebédhez anyámék, hogy meghalt.

Asszonyt kellett keresni, aki majd megmossa. Kicsit alkudoztam velük, és nagyanyám ezüstcsatos imakönyvéért elvállaltam, hogy megmosom.

— Akkor fogdostam először hullát. De a halálról még a mai napig sem gondolkodtam. Igaz, mindjobban úgy érzem, itt az ideje, hogy unalmas óráimban erről is elmélkedjek. Hiszen elég sokat álmodoztam már úgyis. De ezt is szeretem halogatni, mint mindent.

Nagyanyám kitisztította apám csizmáját.

Az utcán már azt beszélik, apátok farkast lött.

Farkast, mondta hunyorogva. Nagyanyámnak is éppen olyan kifejezés-telen béka-zöld szeme van, akár nekem.

Anyám főzött.

Homlokáról nagy izzadságcseppek hullottak az edényekbe.

Mosolygott.

Minekünk még mindig a róka körül kellett táncolnunk.

Szédültem.

Ha nem ölelt volna olyan erősen magához kishúgom, már régen elvágódtam volna. Az izzadság összeragasztott bennünket.

Mire ebédhez ültünk, apánknak már a füle is kék volt.

A kis sörét mint egy igazgyöngy csillogott a húsában.

Azután el kellett utaznom.

— Nem tudom, meghalt-e?

Szemölcs

A kedves nagyon kövér volt, úgy hetvenöt kilós lehetett. Naponta lehozta neki a csillagokat. Abban az időben egyetlen foglalkozásom volt a csokolózás.

Gyönyörű kék szeme volt a kedvesemnek.
Kár, hogy nem tudott sírni, akkor biztos harmatos virággá változott volna a szeme.
Napokig tudtam csókolózni.
Nem is vettem lélegzetet.
Akkor sorvadhatott el a tüdőm.
Azóta állandóan pállott a szám.
Különös könyveim voltak. Házi kiadások.
Az egyikben például egy hölgyről írtak, aki minden este mopszlikutyájával nyalatta testét.
Mondom, abban az időben egyetlen foglalkozásom volt a szerelem. (Talán még ma is a szerelem kisiparosa vagyok.)
A kedves mindig vastagon rúzsosza ajkát.
Tudta, hogy eszem a rúzszt.
Az árokparton vagy a temetőben csókolóztunk.
Abban az időben, képzeljétek, még soványabb voltam, mint most.
A kedves kétszer olyan súlyos volt, mint én.
Hetvenöt kilós.
Nagy, csúnya táj volt az arca.
Hóna alját is szerettem.
A szőrbozótban egy vörös szemölcsöt fedeztem fel.
Ahogy leültünk, rögtön kigomboltam blúzát, és nyomkodni, csavargatni kezdtem a szemölcsöt.
Csiklandós volt.
Nagyokat vihogott.
Jólesett neki.
A kutyája is állandóan velünk volt.
Mopszli.
A rüh letúrta fejről a szőrt.
(Kopasz kutya — okos kutya, hajtogattam.)
A szeme piros volt.
Hol engem, hol a kutyáját csókolgatta.
Mindig azt beszélte, hogy nem tudna közöttünk választani.
Már abban az időben is szörnyen féltékeny voltam. A mai napig sem találkoztam olyan féltékeny emberrel, mint én.
Kedvesem egy pillantásáért öngyilkos tudtam volna lenni.
Filozófiai rendszerem volt az öngyilkosságról, még mielőtt filozófiai szövegeket kezdtem volna tanulmányozni.
Barátaim nagy frót láttak bennem.
Novellámat, amelyben arról a kedvesemről beszéltem, akinek mindkét szeme üvegből, más-más színű üvegből volt, fejből tudták.
Irodalmi órákon szavalták, és a *Fantasztikus történetekkel* egyenrangúnak tartották.
A kedves is büszke volt rám.
Tudta, írásaimban emlékművet fogok emelni neki.
Én mindezért következetesen nem jártam borbélyhoz, sok alkoholt fogyasztottam, és kis villanykörtéknél olvastam éjszakánként, hogy véres legyen a szemem.

Egy nap már az iskola előtt várt rám a kedves. Pedig megtiltottam neki, hogy a városba jöjjön.
Ifjúsági vezető voltam (sokan politikai karriert jósoltak), és félttem bírálni fognak miatta.

Csak a temetőben mertem vele sétálni tavaszonta.
Tavaszonta rendszeresen szerelembe estünk.
(Tudnátok, ma már milyen kevesen járnak a temetőbe. Mindig ezt a versemet szavaltam, hogy: „A halottak hihetetlenül magukra hagytak’’) Ezen a napon azzal állított be hozzám, hogy pénzre van szüksége. Nagyon megörültem.
Az éjig ugrottam.
Már mesélni is kezdtem neki, hogy mennyire kíváncsi vagyok, hasonlít-e majd rám a fiam.
És már aggodalmamról is szólni akartam, hogy mit csinálunk, ha véletlenül idiotikusan nagy fejjel talál világra jönni, amikor azt mondta: Gyuladásban van a szemölcsöm, több mint valószínű le fogják operálni.
Nagyon féltettem.
Éjszakákat imádkoztam. Nagymamám ezüstcsatos imakönyvét állandóan magammal hordtam.
Sokáig feküdt a kórházban.
Virággal temettem be az ágyát.
Még annak a szép-szép barna szemű lánykának is jutott, akinek rák miatt leoperálták a fél mellét.
Csak liliomot vásároltam.
Minden pénzem virágra költöttem.
Még a nadrágom is elzálogosítottam.
Éjjelente magam sétáltam a temetőben és az élet értelméről elmélkedtem.
Egy esős éjszaka lemásztam kedvesem szüleinek a kriptájába, és egy tüzes tűvel apja koponyájára égettem kedvenc mottómat.
Ma már nem emlékszem, melyik is lehetett.
Abban az időben tömérdek borzalmas versikét költöttem, azokkal ijesztettem osztálytársaimat meg a járókelőket.
(Barátaim is lázasan dolgoztak éjjelente.
Az egyik például az atlétikai világcsúcsok eléréséhez szükséges tréning matematikai képletén dolgozott, a másik meg egész éjszaka aranyat ásott).

Mondom, nagyon sok virágot hordtam kedvesem ágyára, meg a sírjára is.

És a fiam tényleg abnormális fejjel jött a világra.
Az orvosok fémnyaklóval támasztották alá súlyos fejét.
Különben ma már okos és ügyes gyerkőc.
Mindig azzal bosszantom, hogy a p á d r a ü t ö t t é l.
Legjobb barátok vagyunk.
Különös pedagógiai módszereimet rajta próbálgatom ki, mielőtt közrebocsátanám a szaklapokban.
Egyedül neki szoktam mesélni azokról a kislányokról, akikbe tavaszonta újra meg újra szerelmes vagyok.
Igaz, sétára nem merem magammal vezetni.
Iskolába se merem beíratni.
Félek, nagyobb lenne a feje, mint a tanítójáé.

Már évek óta azon könyörög, valljam be neki, miért becézem szemölcsnek.

Helyzet és magatartás

Szemes Dezső

Egy irodalomnak éltető nedvekre van szüksége. Leginkább az új mozgalmak, irányzatok, háborúságok lendítenek az irodalmon, viszik előre, biztosítják fejlődését. Mindazok az irodalmi irányok, melyeket reneszánsz, racionalizmus, romantika, realizmus, futurizmus, dadaizmus, szürrealizmus vagy más néven ismerünk, az univerzális irodalomban olyan újdonságot, olyan megújulást jelentettek, amely évtizedekre, évszázadokra meghatározta az irodalom fejlődésvonalát. De egyes írók is képesek egész forradalmat kirobbantani, s megváltoztatni az irodalom útját: gondoljunk csak Adyra, aki a magyar irodalomra a maga korában olyan nagy befolyással volt, hogy a költészete iránti állásfoglalás irodalmi, sőt politikai állásfoglalást jelentett, az utána következő időben pedig, mind a mai napig sem szűnt meg hatása költőkre, irodalmi felfogásra egyaránt, ami pedig a jövőt illeti, abban is biztosak lehetünk, hogy Ady költészete el nem múló és mindig újra felfedezett eszménye lesz mind az újonnan indulóknak, mind azoknak, akik már korábban megismerték. Szenteleky Kornél egyénisége, irodalmi nézetei nemcsak a múltban hatottak a vajdasági magyar írókra, hanem még ma is érezzük, mennyire jelentős volt a maga korában, s ha elővesszük esszéit, leveleit, meggyőződhetünk, hogy nem egy tételével értünk még mindig egyet, hogy szervező munkájának eredményei ma is érezhetők. Az az igényesség, mely ővele vonult be irodalmunkba, egészen új irányba terelte szellemi életünket, íróinkat pedig megtanította arra, hogy több felelősséget érezzenek műveikért, hogy írásuknak hite, súlya, igénye legyen.

Ha egyes írók műveit utolérhetetlen példának tekinthetjük is, nem szabad megengednünk az örökkévaló tekintélyek felállítását. Az irodalomtörténetben számtalan olyan nevet ismerünk — vagy már nem is ismerünk —, amely a maga korában sokat jelentett, viselője, ahogy ma mon-

danánk: legnagyobb élő író volt, ma azonban semmit sem jelent: sem az író neve, sem művei. Csak azok maradnak meg — és megmaradnak évezredekre —, akik művéket hozzá tudták kapcsolni az ember örök sóvárgásaihoz, örök fájdalmihoz. Egy Szophoklész nem hogy nem érthető, hanem napról napra időszerűbb lesz, bizonyára a világ változásainak, vajadásának, az emberi sors tragikuma fokozódásának eredményeképpen. Mit csináljunk hát ma „legnagyobb élő írónkkal”? Megmaradnak-e ők, megmaradnak-e műveik? Vajon nem tűnő illúzió-e egyes írók mai „nagysága”? Meg kellene találni — de előre bocsátom, hogy nem találjuk meg — azt a mércét, amellyel ki tudnánk mutatni az írói halhatatlanságot. Ha pedig nem találjuk meg, és nem találjuk, akkor el kell vetnünk a tekintélyeket. Azokat, akik önmagukat kiáltják ki tekintélyé, azokat, akik egy irodalom mindenható arbitereinek szeretnék kikiáltani magukat. Erre semmi szükségünk. Öntömjénezéssel, hazug tekintélyek tiszteletével, írók köré font legendákkal nem segítünk irodalmunkon. Érdekes, hogy az álteknitvények ellen minálunk is, mint annyi más irodalomban, leginkább és először a fiatal, induló írók emelik fel szavukat. Így volt ez tíz-tizenkét évvel ezelőtt, így van ez most is. Hozzájárul ehhez a lázadáshoz természetesen az el nem ismertekben, feltörekvőkben lappangó kisebbségi érzés is, de biztos, hogy azokban, akik nem vettek részt az irodalmi életben, akiken még nem fogott a tekintélyek tisztelete, van egy megérzés, amellyel többé-kevésbé pontosan fel tudják mérni — ha nem is az abszolút értékeket, de — a ma „futó” alkotók és műveik, nézeteik, törekvéseik jelentőségét. Ezek a fiatalok minden előítélet nélkül közelnek az írott szóhoz, s igyekeznek azt hatalmukba keríteni. Az mondtam: előítéletek nélkül. Van azonban bennük valami, amit mégsem tudnék másnak nevezni, nem találok rá más szót, mint: előítélet. Ez pedig: fiatalságuk. Mindent a fiatalság, az indulók szemével látnak. Nem csökkenti-e ez meglátásaik pontosságát? De akárhogy áll is a dolog, az irodalomnak számolnia kell velük s mindazzal, amit magukkal hoznak. És ha nem hoznak egyebet, csak fiatalságukat, az se baj. Ők nem hivatkozhatnak művekre, melyeket egykor alkottak, nem hivatkozhatnak semmilyen érdemre, amelyre hivatkozva egyesek még az irodalomban is bizonyos kiváltságokra érzik magukat feljogosítva. Tisztán jönnek, reméljük: őszintén, reméljük: ígéretesen.

Irodalmunk fejlődése az utolsó másfél évtized alatt sok tagadhatatlan eredmény és siker mellett szinte elkerülhetetlenül és törvényszerűen magával hozta az írók helyzetének megszilárdulását. Minden olyan mű, amelyet írástudó ember alkotott, megjelenési lehetőséget kapott. Természetes dolog, hogy a selejt elhullott, de a közölt anyag egy része csak azért juthatott a lapokba, csak azért kerülhetett könyv alakjában az olvasóhoz — mert nem volt jobb. Ez a helyzet aztán oda vezetett, hogy írónkban bizonyos magabiztosság jelent meg. Az írók dédelgették, kényeztetették, az irodalmi állapotok szinte lehetetlen helyzetbe sodorták. Nem volt szüksége arra, hogy írásait hosszabb ideig csiszolja, gondolzza; a kéziratokat elfogadták, az író termelt, újabb és újabb megbízásokat fogadott el, feladatokot vállalt, írt, írt, és mindig újat. Az író nem ér rá betartani (vagy nem fizetődik ki) a horatiusi kilenc évet, s nem vállalkozhat nagyobb lélegzetű művek megírására. Ha csak egy pillantást vetünk irodalmunkra, azt látjuk, hogy valójában egyetlen, igazi, nagy, fundamentális alkotásunk sincsen. Elbeszéléskötetek, rövid lélegzetű regények, verskötetek, amelyek azonban mind-mind, szinte kivétel nélkül, elég gyorsan feledésbe merülnek. A gyors munka megbosszulja magát. Egy irodalom pedig nem élhet apró, múló, gyors sikerekből. Nagy, maradandó alkotásokra van szüksége. Az a magabiztosság, amelyről beszéltem, csak önámítás, nincs reális alapja, csak egy egészségtelen állapot kifejezése. Ennek a helyzetnek a megvál-

toztatását sürgetnünk kell, habár nem látjuk, kik azok, akik a változást hozhatják.

Van még egy jellemző vonása irodalmunknak: Nem kísérletezünk, minden szavunk, minden tettünk a jeges dermedtség jegyében fogant. Attól félek, hogy irodalmunk a koravenség betegségében szenved. Olvassák el Zákány Antal verseit, s meglátják, hogy azokat nem is költő írta, hanem erkölcsösöz, lelkipásztor; a fiatalabbak műveiben találunk némi felfrissülést (Deák, Kopeczky), ki tudja azonban, meddig tart ez, nem csatlakoznak-e ők is idősebb kollégáikhoz. A másik oldalon pedig ott van Csépe Imre, aki a „népszerű irodalom” nevében lép fel, akinek tárcanovellái igen olvasottak, aki azonban irodalmi igényeket hangoztat anélkül, hogy írásainak valami közük is lehetne az irodalomhoz. Közvetlensége rokon-szenves, de épp őrajta lehet legjobban kimutatni, hova vezet az, amikor az író fütyül a művészetre, s ki akarja szolgálni a közönség egy rétegének „szellemi szükségleteit”.

Hiányzik irodalmunkból a polemikus tűz, az, ami egy irodalmat mozgalmassá tud tenni, s megpezdíti az irodalmi életet. Szenvtelenek az írók minálunk, langyosak, békülékenyek. Le kell írnom a szót: megalkuvók. S ha egyszer, véletlenül, valaki felemeli a szavát, az leginkább személyes ügyben történik, a sérelmeket akarja megtorolni. Az efféle düh csökkenti az író értékét, mert céljai, törekvései nagyon is átlátszóak. Pedig a felszín alatt valószínűleg egészen más a helyzet, ott valami forr, buzog — de hol az az erő, amely a tűzhányó kitörését elősegíti?

Az irodalom nemcsak írástudás kérdése. Az irodalom — művészet. Nem ismeretlenek nálunk az olyan versírók, akik mindennapi penzumukat vesben végzik el, versekben — képek, rímek, ritmus nélkül, költészet nélkül. És szerintük ezeknek a verseknek meg kell jelenniök a lapokban, sőt könyv alakjában is. Időnként az az érzésünk, hogy igazi vers-hiperprodukciónak van nálunk. De költő — annál kevesebb. Egyszer pedig szakítani kellene evvel a „gyakorlattal” még annak árán is, hogy az elutasítottak frontba tömörülnek. (Ugyan ki ellen?) Nem veszik észre, hogy írásuk póz csupán, kiábrándító tettetés? Versek, elbeszélések, szindarabok, sőt regények születnek ily módon, alkotójuk azonban nem tudja megkülönböztetni az irodalmat a, mondjuk, írásbeli dolgozatoktól. Mi több: úgy látszik, szerintük a versíráshoz, prózához nem szükséges a helyesírás ismerete, a nyelv szabályainak alkalmazása sem. Súlyosabb az eset, ha írástudó emberek az írást időtöltésnek tekintik, a megjelenést pedig jó kereseti lehetőségnek. Nagy a hatalma a leírt szónak. Hatalma van afölött, aki írja s azok fölött, akik olvassák. Talán azt állíthatnánk, hogy az irodalmat arról lehet felismerni: van-e hatalma azok fölött, akik olvassák. Mert ha csak maga az író kerül műveinek büvkörébe, szó sem lehet irodalomról.

Szerencsénkre — vagy szerencsétlenségünkre? — mind nagyobb azoknak a fiataloknak a száma, akik tollat vesznek a kezükbe. De hát ki nem írt fiatalkorában verseket? Később vegyészmnörök, cipészek, patikusok vagy kéményseprők lettek. A kamaszok, és nemcsak a kamaszok, verseket írnak. Tudjuk, a legnagyobb művészet is sokszor — kiélés. Ösztönök vagy indulatok kiélése. Szabadulás. És kiben van több indulat, mint a kamaszokban? De felismerhető-e már ebben a korban a tehetség? Ez pszichológiai probléma, minket pedig az érdekel, divatot csinálhatunk-e ezekből a versekből, s költővé avathatunk-e mindenkit, aki verset ír. Egy nagy pedagógusra lenne itt szükség, akinek kellő tapintata van ahhoz, hogy a fiatalokat irodalomra nevelje (közben pedig legyen elég óvatos, nehogy bálványá merevedjen). És egy lángészre, aki megérzi, hol vannak a szíkrák.

Van-e közöttünk ilyen? Amíg megtaláljuk, addig csak azt állapíthatjuk meg, hogy koraérett versfaragóink még inasok, akik főnökök akar-

nak lenni az irodalom vegyeskereskedésében. Csakhogy az ilyen üzletnek előbb-utóbb csödbe kell jutnia, az inasok pedig megbuknak az irodalom érettségijén.

De büszkeséggel mondhatjuk, hogy a fiatalok között sok a tehetség. Nem akarok neveket említeni, hisz nem a név a fontos, hanem a tehetség. A tehetséges fiataloknak pedig meg kellene érezniök, milyen veszélyek fenyegetik őket. Hogy csak egyet említsünk: a professzionalizálódás. Naponta írják verseiket, beküldik őket a szerkesztőségeknek, meg is jelennek: professzionalizálódnak és profanizálódnak. Pedig nem erre van szükségünk, hanem egy új, fiatal — milyen is lenne? — írógárdára, merész, kemény fiatalokra, akik tisztán jönnek, akik akarnak valamit, valami nagyot és többet, mint az eddigiék, akik nem riadnak vissza semmilyen fal-tól, semmilyen akadálytól, semmilyen tekintélytől.

Az irodalomra méltóvá kell válni. De hogyan lehet ezt elérni? Bizonyára nem úgy, hogy valaki évekilg írja verseit, szerelmes magába a versírásba, saját versírásába — csak nem a költészetbe. Nem válhat méltóvá, aki csak írja a maga halvány, vérszegény, céltalan és értelmetlen verseit, dadogó sorait, ír és dadog, ismétél és másol, de ezerszer legyen áldott az ő veritéke, mert különben ki pergetné a kisdobot irodalmunk hangverseny-zenekarában. Meddig áztatjuk ezeket a kisdobosokat, ezeket a kóris-tákat, akiknek a hangja sosem lesz — úgy látszik már — erősebb, meddig ámtítjuk őket avval, hogy ők költők, nagydobosok esetleg? Ők az irodalom csatlósai, hogy korszerű kifejezéssel éljünk: műhüldjai, és a mi irodalmunk naprendszerének örök bolygói szeretik, ha kis, ártalmatlan holdak keringenek körülöttünk. S amíg ezt szeretik, addig lesznek műhüldak is.

Hát akkor mi az, kérdezhetik, ami az író tetszi, mi az igazi író ismer-tetőjele? Amilyen nehéz erre a kérdésre általános érvényű feleletet adni, annyira könnyű is, mert egyetlen szóval kifejezhető: az egyéniség. Az írói, művészi egyéniség tesz egy alkotót eredetivé, különállóvá, egyedülállóvá. Egyéniségének művészi megnyilatkozása teszi megismételhetlenné mű-vét, s emeli ki a szűrkeségből.

Amikor az író egyéniségéről mint művészi mértékről beszélünk, nem feledkezhetünk meg egy másik, nem kevésbé fontos elemről, az írói egyé-niség összetevőjéről, az író nézeteiről sem. Azt akarjuk ugyanis tudni: ki az író, s ezt legbiztosabban épp műveiből tudhatjuk meg. Egy regényből ki kell tudnunk olvasni az író egyéniségét. Legyenek az író nézetei is egyé-niek, járuljanak hozzá az író egyéniségének különösségéhez, az író ne áll-jon sorba, ne szóljon a kórussal, legyenek bűnei, beszéljen félre, de a maga módján, a maga szívéből szóljon. Nagyon érdekes példája az írói egyéniség ilyen megnyilatkozásának Ehrenburg, aki emlékirataiban az utóbbi időben igen meglepő dolgokat mond el. Nem fér hozzá kétség, hogy megállapításai legegényibb állásfoglalásából erednek.

Nem elég írni, mondhatnánk, legyen az írás az egyéniség szava, legyen az alkotás az egyéniség visszatarthatatlan, elfojthatatlan megnyilatkozása; csak akkor lesz művészi hitele, súlya, erkölcsi értéke. Néhány költőnk nem ismeri a maga egyéniségét sem, verseikből legalábbis ez tetszik ki. Mert ha a versek aláírását kicserélnénk, senki sem mondaná meg, hogy csalásról van szó. Hangjuk egyforma, verseik egy hangon szólnak, nem találhatjuk meg azokat az elemeket, melyek megkülönböztetnék a verse-ket — de főleg a költőket. Ismétéljük: nem elég írni; annak, amit leírunk, a magunkénak kell lennie, nem egynek száz közül, hanem egynek a töb-biekén kívül — a többiek felett

Mi történik akkor, ha az író, egyéniségének keresése közben tévútra kerül? Ez az irodalom, a művészet próbaköve! Legyen szabad tévedni! Le-gyen szabad — még a tévedés előtt! — bolyongani, kóborolni, kószálni a

szellem tájain! Az egyéniség elkerülhetetlenül újításokat követel; semmi újat nem lehet rögtön megtalálni, de keresni kell.

Valami újra van szükségünk!

A valóság és a képzelet megannyi alkalmat kínál, megannyi témát állít elénk, melyekhez még soha senki nem nyúlt. Rengeteget lehetne írni, rengeteg kincs várja itt felfedezőjét. A témákhoz pedig az írónak meg kell találnia azt a szépirői attitűdöt is, amely öneki legjobban megfelel, amely legközelebb esik egyéniségéhez. Szóval ismét itt vagyunk az egyéniségnél. Igen, mert ettől sohasem szabadulhatunk. Természetesen szó sem lehet valamilyen külön tájstílusról; de ahogy Andrić neve és stílusa valahogy már elválaszthatatlan orientális témáitól, vagy ahogy Faulkner írásművészte összeforrat az amerikai Dél életjelenségeivel, úgy szeretnénk írónk kifejezését a mi tájunkkal, a mi tájunk szépségeivel és embereinek életével egynek látni.

Közben azonban ne feledkezzünk meg arról, hogy a nagy alkotások előtt bukdácsolni lehet; legyen evvel tisztában az olvasó, a kritikus és az alkotó egyaránt. A legtermészetesebb dolog, hogy az író vergődik, keresi témáját és a legmegfelelőbb kifejezést, hogy kétkedik, hogy vívódik önmagával és az anyaggal, az eszmével, mely előtte lebeg; hogy időnként elveszti hitét önmagában és a világban; hogy külön utakat akar járni, hogy ki akar törni a megszokottság, a mindennapi köréből, hogy különvéleményt akar kialakítani magában. Minden alkotónak tudnia kell, hogy senkinek sincs tulajdonában valamilyen varázsige, melytől megnyílnak a zeneiális alkotások szeszámjai. Meg kell találni az utat, amely elvezet a beteljesedéshez — az író nem rakétautas, akit kilőnek a lehetőségek rámpájáról, s pontosan beetalál a tökéletes alkotás célpontjába.

Míg minderről írok, s megpróbálom felvetni az írói alkotás néhány kérdését, eszembe jut az írói őszinteség. Felette izgalmas lenne kikutatni, ha ezt egyáltalán ki lehet deríteni, mennyire őszinték írónk, mennyire legigazabb meggyőződésükből és élményükből fakadnak művészi megnyilatkozásaik. Tegyük fel, hogy ezen a téren minden a legnagyobb rendben van. És legyen továbbra is. S akkor felötlik a kérdés: a műfajok széles skáláján, amely írónk alkotásaiból kialakult, miért nincs ott a naoló is? Írónk élményei, reflexiói bizonyára nemcsak az olvasókat érdekelnék, hanem dokumentumai lennének egy kornak. Vallomásaik életükről, életükről, az alkotásról nem hiányozhatnak, mert evvel nemcsak irodalmunk válik szegényebbé egy műfajjal, hanem az írók is megvonják önmaguktól ezt a hálás és jelentős megnyilatkozási lehetőséget.

Gyakran vitatkozunk arról, hogy irodalmunk tájirodalom-e, vagy sem. Ma már, azt hiszem, időszerűtlen a kérdést ilyen formában feltenni. Ha tájirodalom: tájunk és embereink életének ábrázolásával gazdagítja az egyetemes irodalmat. Ha nem tájirodalom: a legáltalánosabb emberi problémák és sorsok bemutatásával ugyancsak az univerzális irodalomba kapcsolódik. Tehát dilemma nincs: tájirodalom, vagy nem az. Másképp kell feltenni a kérdést: miképpen viszonyul irodalmunk más irodalmakhoz, pontosabban: hogyan kapcsolódhatunk az egyetemes irodalomba. Vajon a tájirodalomba sorozható-e Camus *Közönye* csak azért, mert cselekménye Észak-Afrikában történik s szereplői észak-afrikaiak? A tájirodalomba számitanak-e Elio Vittorini vagy Laxness művei? Ezek az írók — pedig műveiket ezernyi szál fűzi, és elszakíthatatlanul, egy vidékhez — magasabbra törnek. Bevezetik tájukat s a táj embereit a világirodalomba, s ezt a céljukat csak úgy érhetik el, hogy levetnek minden vidékiességet, s a tájirodalomnak egészen új megfogalmazásával járulnak hozzá az egyetemes irodalomhoz. Talán ez az ideális megoldás. Talán minálunk is meg lehetne találni azt az utat, amely a mi embereink sorsán keresztül a z

ember sorsát rajzolja. Megszűnne a dilemma, s tájunk irodalma nem jelentene se tematikai, se ábrázolási, se stílusbeli korlátozást, elkülönülést, hanem irodalmunk hatását növelné, jelentőségét, értékét tenné általánossá, egyetemessé. Túlnőnének minden nyelvi és területi meghatározottságot, s bekapcsolódhatnak a nagyobb szellemi közösségekbe.

Míndezt csak úgy érhetjük el, ha szigorúbbak leszünk önmagunkhoz. Ez a kérdés már magában véve is külön tanulmányt igényel. Ebben az áttekintésben, helyzetképpen, csak fel szeretnénk vázolni azokat a gondolatokat, amelyeknek időszerűségét fokozott mértékben érezzük.

Irodalmunk termése, legalábbis arról ítélve, ami megjelent, rendkívül egyenetlen. Vonatkozik ez minden műfajra. Sokszor egymás mellett jelennek meg remek költemények, középszerű, sőt nagyon gyenge, rossz versek vagy elbeszélések. Mit szól ehhez az olvasó, az irodalom „fogvasztója”? Bizonyos felelősséggel tartozunk ugyanis azoknak, akik dinárjaikon megveszik a lapokat, könyveket. Ha silány munkát adunk pénzükért, joggal neheztelhetnek s pártolnak el irodalmunktól.

Irodalompolitikánk ma már eljutott arra a fokra, hogy csupán a művészi érték jelenti egyetlen és legfontosabb szempontját; aki ennek nem tud eleget tenni, vonja le a következtetéseket. A „szigorított kritérium”, melyről oly sokat beszélünk, azt jelenti, hogy a szerkesztés, válogatás elvei közül ki kell zárunk a sorrendet, a nevek varázserejét, véget kell vetnünk az érdemek irodalmi szerepének. Az irodalom csak egy sorrendet ismerhet: az értékek sorrendjét, és csak egyfajta varázserőt ismerhet: a művészet varázserejét; az irodalomban csak egyféle érdem számít: a nagy művekkel szerzett irodalmi érdem. Más semmi. És ezért nem szabad tartanunk attól, hogy valaki majd a sorrendet, a nevet vagy az érdemeit reklamálja; bennünket csak az alkotás érdekelhet. Az alkotás, amely megtalálja majd a maga helyét a sorban, ha már muszáj sornak lenni, az alkotás, amely nevet és el nem múló érdemeket biztosít az írónak.

Van irodalmunknak még egy problémája, amelyhez ideje volna hozzányúlni: a revízió. Nem a holtak vagy távollévők műveinek újraértékelésére gondolok (habár azzal is lehetne foglalkozni), hanem az élőkére. Ki tudná most megmondani, hogy a második világháború óta minálunk hány magyar író könyve jelent meg? Bibliográfiánk sajnos nincs, s erre a kérdésre aligha tudna valaki pontos választ adni. Sok könyvről megjelent már kritika, a könyv megjelenése után rögtön, vagy valamivel később. A maguk idejében a kritikusok nem is láthatták talán egész világosan az értékeket ezekben a művekben — még kevésbé a hibákat, hiányokat. Elő kellene valakinek vennie a régi könyveket, Gál, Majtényi, Herceg, Laták, Csépe, Fehér és a többiek műveit, s megmondani, mit gondolunk ma ezekről a könyvekről, mi maradt bennük máig is értékes. Azt mondhatná valaki, hogy nem lehet mai álláspontból, mai elvek alapján megítélni azokat az alkotásokat. Ha egy mű időtálló, a kritika egy évszázad múlva sem kezdi ki; ha pedig selejt, akkor ki kell mondanunk a szót, az elmarasztalót, mellyel tartozunk.

És mi legyen a mai művekkel? Ez az a kérdés, amelyhez elkerülhetetlenül el kellett érkeznünk. A mai művek bírálatához bátor, őszinte szavak, új szavak, új szempontok kellenek. Meg kell találnunk azokat az elveket, melyeknek segítségével más szemmel láthatjuk és más szóval ítéltjük meg íróink alkotásait.

Legyen az irodalmi mű az író legegységibb, legőszintébb megnyilatkozása; legyen önkifejezés. Az írás, az irodalmi alkotás nem lehet objektív a szó tudományos vagy filozófiai értelmében: ellenkezőleg: szubjektívnek kell lennie a szó leirodalmi értelmében. Az író vall — magáról és a világról. Lásson az író a maga szemével, lássa az élet örvényeit, lássa a

vereségeket, összeomlásokat, a boldogságot, a fényt, a derűt. Mondjon el az író mindent magáról és a világról — magáról a világban és a világról önmagában. Legyen a szava merész, zengjen és zúgjon, harangozzon, kongasson, csilingeljen. Legyen szavában mindig egy hang, melyet még soha nem hallottunk, s nem is hallhatunk mástól, csak tőle. Mondjon ki mindent: ne tartogassa lelke mélyén vagy tudata alatt az érzéseit, meggyőződését, s ha a sorok között, ha képekben beszél, úgy is mondjon el mindent. Gondolata ne csússzon ki képeiből, szavaiból, és ne fulladjon bele képeinek légüres terébe. Breton mondja A szürrealizmus kiáltványában: „A furcsa mindig szép, sőt kizárólag a furcsa szép.” Igen, legyen furcsa, amit az író leír, mert a furcsaság a szürkeség fölé emeli.

De a kritikusnak is legyenek követelményei önmagával szemben. Ha az írótól megköveteli, hogy műve megfeleljen bizonyos szempontoknak, akkor a kritikus sem mondhat le elveiről, illetve nem indulhat zászló nélkül a kritika csatájába.

A kritikus mindenekelőtt legyen független: véleménye ne támaszkodjon uralkodó művészeti vagy irodalmi irányzatok szempontjaira, de a korizlésre se. Legyen a kritikus képviselője, akár vezére egy irányynak, de az legyen az övé, s ő az irányé testestől-lelkestől, ami itt azt jelenti: gondolatban és szóban. A kritikus ne a kor izléséhez igazodjon, hanem ő maga alakítsa a kor izlését. Ez a feladata, nem mások kritikái álláspontját, izlését, véleményét átvenni.

Legyen a kritikus szenvedélyes, heves, követelődző, vívjon csatákat, ne féljen a bukástól; minden bukás után szebb a feltámadás. Vesse magát a kritikus az irodalmi harcokba, vesse magát teljes szenvedélyességgel, elhatározással, mert számára nincs megalkuvás: a konformizmus a kritika legnagyobb ellensége. Ne féljen a kritikus a tévedéstől: tévedjen inkább ő egy mű megítélésében, mint a művész az alkotásban. Mert könnyebb elviselni, hogy elítéljük azt, ami jó, mint hogy elfogadjuk jónak a rosszat. Nem egyszer cáfolt rá az idő, az irodalomtörténet egyes kritikusok véleményére: nagyságuk, jelentőségük mégsem csökkent, mert hibájuk egyéni véleményükből eredt.

Éljen a kritikus az irodalommal, az irodalomért, legyen ez legnagyobb, egy életre szóló szerelme, s ne a személyes leszámolás alkalma.

Nézze a kritikus az alkotásokat más szemmel, mint bárki, legyen hajthatatlan, küzdjön meg elveiért, meggyőződéséért. Viselje el, hogy mindenki szidja, vállalja az átkokat, a száműzetést.

Mindent más szemmel kell nézni. Író, alkotást, életet, halált. Nem rózsaszínű vagy fekete szemüvegen keresztül, hanem nyitott, tágra nyitott, örökké kíváncsi szemmel. Az író tud nevetni, az író könnyet tud ejteni. Mert író.

Nem mérnök.

Emberek, sorsok, élet

Ilja Ehrenburg

V. E. Majerholdot gyermekkoromban láttam néhányszor a Mindenkinél Hozzáférhető Művészeti Színház dobogóján; Rettenetes Iván szerepében a bolond aggastyánra, a *Sirály*ban pedig az örökösen egzaltált, csupa tiltakozás ifjúra emlékszem.

A Rotonde-ban gyakran jutottak eszembe egy Csehov-hős szavai: „Amikor felgördül a függöny, és amíg az alkonyi szürkületben a szent művészet táltosai, ezek az őstehetségek, a háromfalas szobában eljártsszák, hogyan esznek, isznak, szeretnek, járkálnak, és hogyan viselik kabátjukat az emberek; míg a triviális jelenetekből és szólalomokból erkölcsi tanulságot igyekeznek levonni — aprót, könnyen érthetőt, hasznosíthatót az otthoni életben; míg kisezer változatban nyújtják ugyanazt, ugyanazt, ugyanazt — én menekülök, menekülök, ahogyan Maupassant szokott az Eiffel-toronytól, amely rútságával súlyosodott az agyára... Új formákra van szükség. Szükségesek az új formák, ha pedig nem léteznek, semmire sincs szükség.” (Csehov *Sirálya* 1896-ból származik, Maupassant 1893-ban halt meg, az Eiffel-torony 1889-ben épült. Mi 1913-ban elfogadtuk ezt a tornyot, és tagadtuk Maupassant-t; de az „új formákat” hirdető szavak elevenek voltak, és hozzám közelállók.)

1913-ban elmulasztottam azt a lehetőséget, hogy megismerkedjem Majerholddal, aki Ida Rubinstein hívására érkezett Párizsba, hogy Fokinnal együtt rendezze D'Annunzio *Pisanelláját*. Akkor még vajmi keveset tudtam Majerhold rendezési módjáról, arról azonban értesültem, hogy D'Annunzio a szólalom embere, és hogy Ida Rubinstein színházi sikerekre áhító, dúsgazdag úrhölgy. Ugyanennek a D'Annunzionak a darabját, az ugyancsak Ida Rubinsteinnak írt *Szent Sebestyént* 1911-ben láttam, és felháborított a dekadens szépség és illatszerési élvhajzászat keveréke. (V. E. Majerhold Párizsban barátkozott meg Guillaume Apollinaire-rel, aki —

bizonyára rögtön — felfogta, hogy nem D'Annunzióról, sem Ida Rubinstein-ről, sem Bakszt díszletterveiről van szó, hanem az ifjú pétervári rendező belső nyugtalanságáról.)

Majerhold negyvenhat éves volt, amikor 1920 őszén megismerkedtem vele. Haja ősz volt. Arcvonásai szögletesek, a bolyhos szemöldök és a csőrre emlékeztető, kivételesen hosszú, hajlott orr különösen feltűnt.

A TEO (A Művelődésügyi Népbiztosság Színházi Osztálya) az Alekszandr-parkkal szemben levő, külön házban volt. Majerhold le-fől lóstatott a nagy szobában, talán azért, hogy fölmelegedjen, esetleg — mert nem tudott ülni a vezetői fotelban az „aláírandó” kötegekkel megrakott, tradicionális asztalnál. Mintha ujjongott volna. Azt mondta, hogy *Alkonyi dala-im* tetszettek neki; majd egyszerre felém rohant, és — hátravetve a fejét, akár egy gém vagy kondorkeselyű — így szólt: „Önök itt a helye. Októbert a művészetben! Ön fogja irányítani a Köztársaság minden gyermekszínházat...” Ellenkezni próbáltam: nem vagyok pedagógus, elegendem van a mofekt kieviekből* és a kottebeli pedagógiai próbálkozásokból; különben is, a színművészethez nem értettem. Vszevolod Emiljevics a szavamba vág: „Ön költő, a gyermekeknek pedig költészet kell. Költészet és forradalom!... Az ördögbe is a színművészettel!... Beszélgetni fogunk még... Az ön kinevezési rendeletét már aláírtam. Holnap idejében jöjjön...”

Majerholdot akkor — Majakovszkijhoz hasonlóan — az ikon iránti tiszteletlenség kerítette hatalmába. Nem irányította a színházi szakosztályt — hadat üzent annak az esztétikának és „könnyen érthető” erkölcsi tanulságnak, amelyről a *Sirály* hőse beszélt.

Nemrég a genfi televízió kellett volna fellépnem. Egy fiatal leány toppant elém, és ki akart festeni. Tiltakoztam: az éhségről fogok beszélni a gazdaságilag elmaradott országokban, minek ehhez szépség, különben sem illik, hogy öreg napjaimban szokjak a festékre. A leány azt felelte, hogy ez kötelező, hogy ennek mindenki aláveti magát, és bevonta az arcomat egy vékony réteg sárgás krémmel. Amíg ezt írom, eszembe ötlött, hogy az emlékezés fénye vetekszik a televíziós stúdiók fényével, és hogy e könyvben bizonyos emberekről szólva — akaratom ellenére —, magam is alkalmazok egy színréteget, amely lágyítja a túl szögletes vonásokat. Vszevolod Emiljevicssel nem szeretnék így eljárni; igyekszem majd, hogy ne fojtsam el személyiségének a részleteit: teljes élességükben hozom őket ki.

Bonyolult jellem volt: a jóság az indulatossággal vegyült, a lelkivilág összetettsége — a fanatizmussal. Őt is, akár azokat a nagy embereket, akikkel életemben találkoztam, beteges gyanakvás gyötörte, ok nélkül féltékenykedett, gyakran rászédettnek érezte magát olyan esetekben, amikor erről szó sem lehetett.

Első összejövésünk viharos, de rövid lejárátú volt. Egy tengerész gyermekszindarabot hozott, a személyek mind halak voltak (a mensevikek például kárászok), az utolsó felvonásban pedig diadalmaskodott a „halak szovnarkomja.” Rossznak tartottam a darabot, és visszautasítottam. Majerhold hirtelen magához hívatott. A kézirat az asztalán feküdt. Ingerülten

* Ehrenburgot Kievbe érkezésekor, 1919-ben, vezetővé nevezték ki „A Mofekt Gyermekek Esztétikai Nevelésének Osztályában”. Az egyik előbbi fejezetben Ehrenburg ezzel kapcsolatban a következőket mondja: „Az olvasó nevetni fog. Jőmagam is nevetek. Mindaddig nem tudtam, kik a „mofekt gyermekek”. Bizonyára az olvasó sem tudja. A forradalom első éveiben titokzatos elnevezéseket használtak. A „mofekt” annyit jelentett, mint erkölcsileg fogyatékos (morálisán defekt). Ez a fogalom a kiskorú bűnözőkre és a nehezen nevelhető gyermekekre vonatkozott. (Amikor egy vékony dongájú pedagógus civtársnő mindent megmagyarázta, tisztán láttam, hogy gyermekkoromban igen-igen mofekt voltam.)”

kérdezi, miért utasítottam vissza, és be sem várva a választ, kiabálni kezd, hogy én a forradalmi agitáció ellen vagyok. Október ellen a színházban. Előntött a harag, azt mondtam, ez „demagógia.” Vszevolod Emiljevics nem tudott uralkodni magán, hívatta a parancsnokot: „Tartóztassa le Ehrenburgot szabotázs miatt!” A parancsnok visszaautasította a rendelet végrehajtását, és azt ajánlotta Majerholdnak, hogy a Csekához forduljon. Ingerülten távoztam azzal az elhatározással, hogy a TEO-nak többé még csak a tájára sem megyek. Másnap reggel Vszevolod Emiljevics felhív telefonon: föltétlenül tanácskoznia kell velem a bábszínházról. Elmentem, a tegnapi jelenet pedig mintha meg se történt volna...

Vszevolod Emiljevics megbetegedett. A kórházban néhányszor meglátogattam. Bepólyált fejjel feküdt. Beszélt a terveiről, érdeklődött a TEO-ban történekről: láttam-e az új előadásokat. Beszédemben és válaszaimban bizonyára érzett a gúnyt, így aztán Majerhold időközönként szememre vetette a kishitűséget, sőt a cinizmust. Egy alkalommal, amikor a tervezetek és a valóság közötti ellentétéről szóltam, felemelkedett és nevetni kezdett: „Őn — a Köztársaság összes gyermekszínházainak vezetői minőségében, hisz ezt még Dickens sem gondolhatta volna ki jobban!...” A pólya turbánra, Vszevolod Emiljevics hosszú orrával és végtelen soványságával pedig napkeleti sámánra emlékeztetett. Magam is mosolyogtam, és hozzátettem, hogy kinevezésemet nem Dickens, hanem Majerhold írta alá.

Többször néztem a *Hajnalokat*. A darab is gyöngé, a rendezésben is sok volt a hiányolni való. Majerhold a „három fal” ellen küzdött — amiről Trepljov beszélt —, a rámpa, a festett színpalak ellen. A színpadot közelebb akarta vinni a nézőkhöz. Az épület izléstelen volt, az egyik ismert Café-Chantant-ban, ahol a moszkvaiak valamikor a félméztelen „csillagokban” gyönyörködtek; a terem különben olyan állapotban volt, hogy a hiányos berendezés nem is tűnt fel. A színházban nem fűtöttek, mindenki kabátban, bundában, ködmönben ült. A színészek ajkáról a fenyegetőző szavakat a leggyöngédebb felhőgomolyok követték. A művészek egy része a földszinten helyezkedett el, majd váratlanul a színpadra futott, amelyre szürke kockák és zsinetek függtek alá. A színpadra néha felkapaszkodtak a nézők is: a Vörös Hadsereg katonái fűvösenekarral, munkások. (Majerhold néhány színészt a páholyban akart elhelyezni, hogy meghatározott szöveg kíséretében a mensevikokat és eszereket jelképezzék. Sajnálkozva mesélte utána, hogy erről az ötletéről le kellett mondania: a nézők arra gondolhatnának, hogy igazi ellenforradalmárokról van szó, így aztán valóságos verekedés keletkezhetne. (Voltam azon az előadáson is, amikor egy színész ünnepélyesen felolvasta a pont akkor érkezett jelentést: Prekopot elfoglalták. Nehéz lenne leírni, mi játszódott le a teremben...

A vitákban sokan támadták Majerhold rendezését. Majakovszkij védte. Nem tudom, mit is mondhatnék a darabról: hogy aligha lehet elválasztani korától; szorosan fűződik Majakovszkij agitkáihoz, a karneváli felvonulásokhoz, melyeket a „baloldali” festők szerveztek az akkori évek hófokához mérten. A korszak ilyen kifejezését láttam a *Buffómisztérium* próbáin. Nehezen lehetett megszeretni az ilyen darabokat, mi azonban védjük, sőt dicsőítettük őket. 1912-ben így írtam: „Majerhold rendezései teljesítményben nem sikerültek, de elgondolásuk nagyszerű: nem halmozni a színpadiasságot, hanem feloldani; megsemmisíteni a rámpát, egységbe forrasztani a színészeket és a nézőket. „A *Hajnalokról* tartott vitában Majakovszkij a következő szavakkal zárta felszólalását: „Éljen Majerhold és színháza, még akkor is, ha először rossz előadást alkotott!” „A könnyű fajsúlyú Molière-t most Majerhold váltja fel. Új utakat keres, mondulatai darabosak... Régiségek színháza, reszkess a félelemtől: általa fogsz a hátsó lábadra ágaskodni!”

1923 nyarán Berlinben tartózkodtam; Majerhold is megérkezett. Találkoztunk. Vszevolod Emiljevics azt ajánlotta, hogy dolgozzam át a *D. E. tröszt* című regényemet az ő színházának, és hozzátette, hogy a darabban a cirkuszi előadásnak és az agitációs apoteózisnak kell keverednie. Nem akartam átdolgozni a regényt; idegenkedtem a cirkuszi előadásoktól meg a konstruktivizmustól is. Lelkesedéssel olvastam Dickenset, és *Zsana Nej szerelme* címmel bonyolult celszövényű regényt írtam. Jól tudtam, mit jelent Majerholddal ellenkezni, éppen ezért azt válaszoltam, hogy gondolkodni fogok.

A Majerhold-követők gondozásában megjelenő színházi folyóirat rövidesen cikket közölt, amely egy fantasztikus novella keretében arról regél, hogy Tairov engem elragadott, és arra bérelt fel, dolgozzam át regényemet ellenforradalmi drámává.

(Majerhold életében igen gyakran azzal gyanúsította a túl jó és szűztiszta Alekszandr Jakovljevics Tairovot, hogy őt minden lehető eszközzel meg akarja semmisíteni. Mindez pedig abból a gyanakvásból eredt, amelyről már szóltam. Tairov különben sohasem gondolt a *D. E. tröszt* rendezésére.)

Amikor visszaérkeztem a Szovjetunióba, arról értesültem, hogy Majerhold rendezi a *D. E. trösztöt*, amit bizonyos Podgoreckij írt „Ehrenburg és Kellermann regénye alapján.” Világos volt, hogy Majerholdot úgy lehetne megfékezni, ha ígéretet tennék, hogy magam fogok a dramatizáláshoz a színház, esetleg film céljaira. 1924 márciusában levelet intéztem hozzá, amely „Kedves Vszevolod Emiljevics!” megszólítással kezdődött, és „szívélyes üdvözlét” befejezéssel zárult: „Találkozásom a nyáron, főleg pedig a *Tröszt* általam történő dramatizálására vonatkozó beszélgetés arra enged következtetni, hogy Ön barátiilag, figyelmesen kíséri munkámat. Ezért döntöttem úgy, hogy legelőször is Önhöz folyamodom azzal a kéréssel — amennyiben a jegyzetnek hinni lehet —, hogy lemondjon a rendezésről... Én nem vagyok klasszikus, én élő ember vagyok...”

A válasz rettenetes volt, benne kifejezésre jutott Majerhold minden dühe, s ezt sohasem mondanám el, ha nem ragaszkodnék Vszevolod Emiljevicshez minden szertelensége ellenére is. „Ehrenburg I. polgártárs! Nem értem, milven alapon fordul hozzám azzal a kéréssel, hogy „lemondjak” Podgoreckij elvtárs darabjának a rendezéséről? Berlini beszélgetésünk alapján? Az a beszélgetés azonban kellő mértékben rávilágított arra, hogy a darab — még abban az esetben, ha Ön vállalná is a regény dramatizálását — az antant bármely városában alkalmas lenne előadásra...”

A darabot nem láttam; barátaim véleménye és a Majerholddal szimpatizáló kritikusok cikkei alapján ítélve, Podgoreckij gyöngé darabot írt. Vszevolod Emiljevics viszont igen érdekesen rendezte. Európa zajosan rohant a tönk szélére, a mozgatható színpalakat egyik helyről a másikra tologatták, a színészek futtában festették át magukat, dörgött a dzsessz. Majakovszkij váratlanul támogatni kezdett; a *D. E. tröszt* rendezői elgondolásával kapcsolatos vitában így beszélt: „A *D. E.* semmit sem ér... Csak az, aki a szerzők fölött van, az adott esetben Ehrenburg és Kellermann fölött, nyúlhat a szépirodalmi művek dramatizálásához...” Az előadásnak mindemellett volt sikere, és a Jáva dohánygyár *D. E.* jelzésű cigarettát adott ki. Én pedig emiatt az együgyű történet miatt hét évig megszakítottam minden kapcsolatot Vszevolod Emiljevicssel.

Moszkvába érkezésemkor Majerhold rendezésében a *Nagyilelkű felszarvazott férj*, *Tereikin halála* és az *Erdő* című darabokat láttam. Jegyváltáskor állandóan attól tartottam, hogy Vszevolod Emiljevics valahogy megpillant a színházteremben.

Majerhold sohasem járta a sima, egyenes utat; mindig hegyet mászott, méghozzá a legtekervényesebb ösvényeken. Amikor követői minden válaszüton arról hangoskodtak, hogy a színházat meg kell semmisíteni, Vszevolod Emiljevics már az *Erdő* rendezését készítette elő. Sokan nem tudták felfogni, mi történhetett az ikonok vesztett ellenségével: miért vonzotta Osztrovszkij, a művészet tragédiája, a szerelem? (Majakovszkij követői ugyancsak képtelenek voltak felfogni, hogy 1923-ban — miután ezt megelőzően pálcát tört a lírai költészet fölött — miért írta meg mégis az *Arrólt*. Érdekes, hogy Majerhold pont akkor rendezte az *Erdőt*, amikor Majakovszkij megírta az *Arrólt*. A költő Majakovszkij már visszatérőben volt a költészethez, a lefista Majakovszkij pedig durván elítélte Vszevolod Emiljevicsét visszatérése miatt a színházhoz: „Az *Erdő* rendezése mélységesen undorít...”)

A képek a múzeumokat díszítik, a könyvek a könyvtárakban vannak, a nem látott előadások pedig csak száraz recenziók maradnak számunkra. Könnyű meglelni a kapcsolatot az *Arról* című költemény és Majakovszkij korai versei, Picasso *Guernicája* és a „kék periódusból” származó alkotásai között. Nekem pedig most nehéz ítélnem arról, mit mentett át Majerhold forradalom előtti rendezéséből az *Erdőbe* és *Revizorba*. Kétségtelenül sokat: a kanyargások ugyan kanyargások, de ez mégis egyetlenegy irány...

Az *Erdő* rendezése csodálatos volt, nyugtalanította a nézőt. Majerhold sokat fedezett fel; újszerűen fejezte ki a művészet tragédiáját. Az előadásban volt egy részlet — az egyik színész zöld parókája —, amely megbotránkozott Majerhold ellenlébasait (de talán örömet is okozott nekik). A darab évekig műsoron volt. Leningrádban egy előadás után vitát rendeztek. Vszevolod Emiljevicsét elhalmozták papírszeletekkel: ő pedig ujjongott, dühöngött és tréfálkozott. „Magyarázza meg, mit jelképez a zöld paróka!” Majerhold a színészek felé fordult, és zavartan tudakolta: „Valójában, mit is jelent? Ki találta ki?...” A paróka ezután eltűnt. Nem vagyok tisztában azzal, hogy Majerhold a meglepetés jelenetét mímelte-e, vagy igazán meglepődött: megfeledezett egy részletről, amit természetesen maga gondolt ki. (Az életben gyakran hallottam már ehhez hasonló, kételkedő kérdéseket: „Valóban, ki is gondolta ezt ki?”; kérdéseket, amelyek lényegesen jelentősebb badarságok szerzőitől származtak, semmint ez a szerencsétlen paróka.)

Majerhold az újat gyűlölők réme volt; neve fogalommá vált; bizonyos kritikusok nem vették észre (vagy nem akarták észrevenni), hogy Majerhold halad tovább; azon a szinten rágalmazták; amelyről ő már réges-régen meg is feledkezett.

Vszevolod Emiljevics nem rettent vissza a tegnap még helyesnek látszó esztétikai koncepciók elvetésétől. Amikor 1920-ban megrendezte a *Hajnalokat*, szakított a *Beatrice nővérrel* és a *Sátorral*. Később pedig az általa kigondolt „biomechanikát” gúnyolta.

Trepeljov az első felvonásban azt állítja, hogy legfontosabbak az új formák, az utolsóban pedig — mielőtt föbelőné magát — rádöbben: „Igen, mindinkább arra a meggyőződésre jutok, hogy a lényeg nem a régi vagy új formákban rejlik, hanem abban, amit az ember ír, ügvet sem vetve a formára; ír, mert ez szabadon feltört a lelkéből.” 1938-ban Vszevolod Emiljevics azt állította, hogy nem a régi és az új művészi formák jelentik a küzdőteret, hanem a művészet és ennek meghamisítása.

Sohasem mondott le arról, amit lényegesnek tartott, elvetette az „izmusokat”, a modorosságot, az esztétikai kánonokat, de felfogását a művészetéről sohasem; szüntelenül lázongott, ihlett, lángolt.

Mi volt a szörnyű Csehov bohózataiban? A „baloldali művészetet” mindenki elfeledte. Majakovszkijt zseniális költőnek tekintették. A Majer-

hold-rendezte darabokra pedig mindenki kövel dobálózott. Beszélhetett ugyan a legszokványosabb dolgokról, a hangjában, szemében, mosolyában volt valami, ami felbőszítette mindazokat, akik nem túrték a művész alkotó lángját.

1930 tavaszán néztem Párizsban Majerhold *Revizorját*. Ez a Goethe utcai kis színházban volt, ahol általában bárgyú kuplékat vagy szív-facsaró drámákat mutattak be a külváros lakóinak, szűk, alkalmatlan színpaddal, előcsarnok nélkül (a nézők szünetben az utcára mentek), egyszerű nyomorúságos helyen. Az előadás mélyen megrázott. Már rég kihültek bennem ifjúságom esztétikai rajongásai, féltém is az előadástól — hisz túl féltékenyen szerettem Gogolt. És pont itt láttam mindazt, ami Gogolhoz vonzott: a művész fájdalmas bánatát és a durva trivialitás nyomasztó képét.

Tudom, hogy Majerholdot megtámadták, mert eltorzította Gogol szövegét, tiszteletlenül bánt vele. Érthető, hogy az ő *Revizorja* semmiben sem hasonlított a gyermekkoromban és ifjúságomban látott előadásokra; úgy rémlett, mintha a szöveg széthullott volna, pedig nem volt benne improvizáció — minden Gogoltól származott. Lehet-e egy pillanatra is elfogadni, hogy I. Miklós vidéki tisztviselői korszakának a kipellengérezése Gogol darabjának kizárólagos tartalma? Magától érthető, hogy Gogol kortársai számára a *Revizor* mindenekelőtt a társadalmi rend és erkölcs éles szatírája volt; de mint minden nagy mű, túlélte a mindennapiság stádiumát, a miklósi korszak városelnökeinek és postamestereinek a föld színéről való eltűnése után egy egész évszázaddal is izgat. Majerhold kitégította a *Revizor* kereteit. Szentségtörés ez? A Tolsztoj és Dosztojevszkij regények különféle dramatizációit fennkölt munkának tekintik, habár szűkítik keretüket...

Andrej Belij amellet, hogy szerette, betege volt Gogolnak, és feltehető, hogy az *Ézüstgalamb* és *Pétervár* szerzőjének művészi sikertelenségei abból erednek, hogy nem tudta magában leküzdeni Gogolt. Ez az Andrej Belij, amikor megnézte Majerhold *Revizorját*, szenvedélyesen kelt az előadás védeimére.

Párizsban pedig az előadáson leginkább franciák jelentek meg — rendezők, színészek, színházkedvelők, írók, festők; mindez a nevezetességek seregszémlijére emlékeztetett. Louis Jouvet, Picasso, Cocteau, Derain... Az előadás végén ezek a művészettel telített emberek, akik csínján bánnak az elismerő szavakkal, felálltak, és olyan zajos ünneplést rendeztek, amelyet nem láttam Párizsban.

Feltolakodtam a színpadra. Vszevolod Emiljevics a parányi színészi ruhatárban állt izgatottan. Haja fehérebb, orra még hosszabb lett. Hét esztendő múlt el... Azt mondtam, hogy képtelenség tovább kitarítani, azért jöttem, hogy lerójam hálámat. Erőteljesen magához ölelt.

Ettől fogva sohasem távolodtunk el, és nem idegenedtünk el egymástól. Az együgyű civódást eltemettük. Párizsban és Moszkvában gyakran találkoztunk, hosszasan elbeszélgettünk, néha nagyokat hallgattunk, ahogyan csak a valójában egymáshoz közel álló emberek tudnak hallgatni.

Amikor Majerhold a *Revizor* rendezéséhez fogott, a következő szavakkal fordult a színészekhez: „Látják az akváriumot, poshadt benne a víz, színe pedig megzöldült, a halak kerengenek és buborékokat eregetnek.” Nekem azt mondta, hogy a *Revizorral* kapcsolatos munkája gyakran a gimnáziumi napok Penzáját juttatta eszébe.

(Egy alkalommal, 1948-ban, A. A. Fagyjevval a Penzán jártam. Egyszerre megállt: „Ez Majerhold háza...” Némán álltunk; Alekszandr Alekszandrovics szomorúan sóhajtott, legyintett a kezével, és gyorsan a hotel irányába vette útját.)

Majerhold gyűlölte az állott vizet, az ásítozást, az ürességet; gyakran az álarckokban kereste a menedéket, mert félt tőlük — de nem a nemlétezés misztikus borzalmával, hanem az élet fásult trivialitásával. A *Revizor* zárójelenete, *Az ész okozta bajban levő* hosszú asztal, a *Mandátum*-beli arcok, sőt még a Csehov-bohózatok is — mindennek az értelme: harc a trivialitás ellen.

Nem véletlenül lett kommunista; egyszerűen tudta, hogy a világot föltétlenül át kell alakítani. Nem alapozott mások érveire, csupán a saját tapasztalatára. Jóval idősebb volt nálunk. Majakovszkij a forradalom idején született, Majerhold pedig bejárta már az utak javát: Sztanyiszlavszkij, Komiszazsevszka és a pétervári szimbolisták, a *Sátor*, a hóföregetegekből üldözött Blok, a *Szerелеm három narancsért* és sok-sok egyéb. Amíg a Rotondában ültünk, találgattuk, milyen is lehet a titokzatos doktor Dapertuto (Majerhold írói álneve).

Vszevolod Emiljevics volt a legidősebb azok között az emberek között, akiket barátainak tekintettem. En csak születtem a XIX. században, ő pedig élt is benne; eljárt Csehovhoz, dolgozott V. F. Komiszarzszevszkával, ismerte Szkrjabint, Jermolovát... És a legcsodálatosabb, hogy változatlanul fiatal maradt; szüntelenül töprengett valamin; dühöngött, akár a májusi vihar.

Egész életében támadásoknak volt kitéve. 1913-ban Mensikovot az *Új Időből* megbotránkoztatta a *Borisz Godunov* rendezése: „Úgy látszik, Majerhold úr a maga zsidó lelkéből szedte a csendőröket, nem pedig Puskinből, hiszen nála nincsenek sem csendőrök, sem ostorok...” Az igazat megvallva, néhány jóval későbbi keletű cikk sem volt sokkal tisztább vagy igazságosabb az idézett szavaknál...

Majerhold nem hasonlított művészre: szenvedélyesen szerette az életet — a gyermekeket és a zajos közgyűléseket, a sátorokat és Renoire festészetét, a költészetet és az építkezés zaját. Szerette munkáját. Néhányszor ellátogattam a próbákra: Vszevolod Emiljevics nem szorítkozott csupán a magyarázatra — alakított is. Emlékszem Csehov bohózatainak próbáira. Majerhold túl volt a hatvanon, a fiatal színészek pedig elragadtatással nézték: sohasem volt fáradt, minden pillanatban felcsillant belőle egy új ötlet vagy az óriási belső öröm.

Mondtam már, hogy az előadások meghalnak, képtelenség őket fel-támasztani. Jól ismert dolog, hogy André Chénier kitűnő költőnek számított, és hihetjük csupán, hogy kortársa, Talma, kiváló színész lehetett. Az alkotó tevékenység azonban nem szűnik meg; csak pillanatnyilag nem látható, akár a búvópatak. A párizsi előadáson mindenki lelkesedik körülöttem: „Mennyire újszerű!”; én pedig Majerhold rendezésére gondolok. Akkor is erre gondolok, amíg a moszkvai színházakban ülök. Vahtangov így írt: „Majerhold szabta meg a jövő színházának gyökereit — a jövő ezt vissza is szolgáltatja.” Majerhold előtt meghajolt Vahtangov mellett Craig, Jouvet és számos kiváló rendező. Ejzenstejn egy alkalommal azt mondta magáról, hogy Majerhold nélkül nem létezhetne.

Még 1930-ban intézte hozzám a következő sorokat: „... A színház megsemmisíthet. Az ellenség nem alszik. Moszkvában nagyon sok embernek szemet szűrt Majerhold színháza. Hosszú és szomorú mese ez!”

Utolsó találkozásainkat szomorúság jellemezte. 1937 decemberében érkeztem vissza Spanyolországból. Majerhold színháza már nem működött. Felesége, Zinaida Nyikolajevna Rajh súlyosan megbetegedett mindattól, amit átélt. K. Sz. Sztanyiszlavszkij támogatta Majerholdot; gyakran telefonált neki, és lelkesíteni próbálta.

Ez idő tájt P. P. Koncsalovszkij igen szép arcképet készített Majerholdról. Számos portréja ugyanis csak dekoratív jellegű volt, Koncsalovsz-

kij viszont szenvedélyesen szerette Majerholdot, a képen sikerült is kifejeznie minden ihletettséget, belső forrongását és lelki szépségeit.

Vszevolod Emiljevics sokáig ült otthon, olvasott, nézegette a művészi monográfiákat. Nem hajtott fejet: a *Hamlet* rendezéséről ábrándozott; „Most, úgy vélem, meg tudnék birkózni vele — mondogatta. — Előbb még csak gondolni sem merem rá. Ha a világ minden drámája elveszne, csupán a *Hamlet* maradna épségben, megmaradna a színház...”

Szeretném még azt is elmondani, hogy ebben a válságos időben Zinaida Nyikolajevna nagy segítséget nyújtott Majerholdnak. Elöttem van Vszevolod Emiljevics feleségéhez intézett levelének a másolata, amit 1938 októberében írt a gorennykai nyaralóból: „... Tizenharmadikán érkeztem Gorennykába; a nyírfákra tekintettem és felsóhajtottam... nézz rájuk, leveleik kergetőznek a levegőben. Így kergetőzve dermedek meg, mintha csak megfagytak volna... Így, fagyosan várnak valamire. Hogy leselkedtek rájuk! Az élet utolsó másodperceit számláltam, akár a haldokló szívdobogását. Vajon az élők között találok-e őket, ha újból Gorennykában leszek egy nap, egy óra múlva? Amikor tizenharmadikán az aranyásra ősz tündérmeséjét nézegettem, ezt a csodát, azt suttogtam magamban, hogy: Zina, Zinácska, nézd ezt a káprázató szépséget, és ne hagyd el; engem, akit szeretlek, téged — az asszonyt, nővért, anyát, jó barátot, szerelmem, aranyost, mint ez a csodatevő természet... Zinaida, ne hagyd el! A világon semmi sem borzalmasabb az egyedüllétnél!”

1938 tavaszán váltunk el — én Spanyolországba mentem. Megöleltük egymást. Nagyon nehéz volt ez az elválás. Többé sohasem láttam.

1955-ben a köztudó mesélte, hogy Vszevolod Emiljevics megrágalmazták, és felolvasta kijelentését: „Hatvanhat éves vagyok. Akarom, hogy leányom és barátaim egykor megtudják: mindvégig becsülettel kommunista maradtam.” A köztudó felállt, amíg ezt olvasta. Én is felálltam.

B. L. Paszternak eljárt hozzánk majd minden este. 1917 nyarán, közvetlenül moszkvai visszatérésem után ismerkedtem meg vele. Emlékszem, elvezetett magához (akkoriban a Perecsisztyenszkij körúton lakott). Jegyzetfüzetemben a következő néhány sor áll: „Paszternak. Versek. Csodálatos. Lépcsők.” Veszem a másik jegyzetfüzetet. 1941. július 5. „A németek azt állítják, hogy elfoglalták Brezninát”, majd pedig a „Lozovszki 5 h” után az alábbi következik: „Paszternak. Esztelenység.”

1917—1941... Huszonnégy éven át többször találkoztam Paszternakkal, néha ritkábban, néha mindennap. Azt hiszem, ez meglehetősen hosszú idő, még egy rendkívül összetett ember megismerésére is elegendő; mégis Borisz Leonidovics gyakran rejtélyesnek tűnt fel, akár az első találkozás idején; ezen az alapon magyarázható az 1941-ből származó jegyzet is. Szerettem őt, szerettem és szeretem poézisét, ő volt a legdadogóbb mindazok között a költők között, akikkel találkozni szoktam, legközelebb állt a zene elemi erejéhez; a legvonzóbb és a legelviselhetetlenebb. Megkíséreltem, hogy úgy írjak róla, ahogyan láttam és megértettem. Ez lényegében az 1917—1924 közötti Paszternak lesz, amikor nagyokat beszélgettünk, leveleztünk. Meglehetősen gyakran találkoztunk: 1926-ban, 1932-ben, 1934-ben Moszkvában, 1935-ben Párizsban, aztán ismét Moszkvában — a háború előestéjén és a háború utolsó heteiben. Nem veszünk össze, valahogy némán elmaradtunk egymástól. Ha véletlenül találkoztunk, megszorítottuk egymás kezét, ismételtgettük, hogy feltétlenül találkoznunk kell, és elváltunk a következő véletlen találkozásig. Természetesen nem hiszem, hogy teljességében be tudom mutatni Paszternakot, sőt az ifjú Paszternakot sem; sok mindent nem értettem benne, sokat nem is tudtam róla; de az,

amit megírok, nem lesz sem szentkép, sem karikatúra, csupán portré-kisérlet.

A lelegején kezdem: Borisz Leonidovics huszonhét éves volt, amikor megismerkedünk; azon év nyarán történt ez, amikor — Paszternak szavai szerint — „tengődött mindenki étlen-szomjan, aki a harcban megedződött, és senkinek sem fájt, hogy az élet csodája már egy pillanat múlva messze tűnt.” Elveszetnek és borúsnak éreztem magam. Paszternak örül, hangulata fokozódik. Erre az évre kivételesen emlékezett: „Feledhetetlen még arról is, hogy duzzadozott a portól, mert a szél magvakat köpdősött, trágyázta az útszéli laput, hogy ismeretlen mályvák mentén koldus módjára vezetett, hogy kikönyörögjelek minden sövénynél.” Ebben az évben Paszternak egy nagy érzéssel ismerkedett meg, készült a *Fivérem, az élet* című könyv. Íme, hogy jegyeztem le első találkozásunkat: „Felolvasott verseiből. Nem tudom pontosan, mi gyönyörködtetett jobban: a versek, az arc, a hang, vagy az, amiről beszélt. Amikor elmentem, hangok zsongtak bennem, és fejfájás gyötört. Lenn az ajtót zárva találtam — hajnali kettőig ültem. Kerestem a házfelügyelőt, nem akadtam rá. Visszamentem, de képtelen voltam meglelni Paszternak lakását. Folyosókból és félemeletekből álló ház volt. Tudtam, hogy reggelig nem mehetek ki — gyámoltalanul a lépcsőre ültem. A lépcsőfeljárat vasból készült, lábam alatt gomolygott az éjszaka. Hirtelen kinyílt az ajtó, Paszternakot pillantottam meg. Nem tudott aludni, elhatározta, hogy sétál egyet. Egy teljes órát ültem pont az ő ajtaja előtt. Amint megpillantott, cseppet sem lepődött meg, magam sem csodálkoztam.”

Borisz Leonidovics gyakran felkiáltásokban beszélt. *Ural először* című verse lelkesült bögésre emlékeztet. Ifjúkori költészetének ereje jelenti az életet először. Akkor még ismeretlen volt remetei minőségben, örömmel találkozott az emberekkel, boldog volt, ez időből származó versei is boldogok, derűsek. Boldognak látszott nemcsak azért, mert hatalmas költői tehetséggel rendelkezett, hanem azért is, mert nagy poézist tudott teremteni a hétköznapi apróságokból. Mindannyiunknak háborgott a gyomra a túl hangos szavaktól: „örökkévalóság”, „sors”, „végzet”, amelyekkel a szimbolisták visszaéltek. Paszternak ezt írta: „Hatalmas a szerelem istene, hatalmas a részletek istene.” Az asszonyról, akit szeretett: „Bűn lenne arra gondolni, hogy Vesta-szűz vagy: székkal rontottál be, elvetted az életemet, ahogyan polcra szokás levenni valamit, és lefújdat róla a port.”

Nem véletlenül adta könyvének a *Fivérem, az élet* címet; és nem csupán a régebbi szimbolista költőtől, hanem a kortársak zömétől való különbség miatt is, szeretetben élt az élettel. Verseinek realizmusa nem fűződik semminemű irodalmi programhoz (Paszternak gyakran beszélt arról, hogy nem érti a különféle irányzatokat és iskolákat), hanem a költői természet következménye. 1922-ben így vélekedett: „Az élő, valóságos világ egészséges, és a képzeletnek még mindig végtelenül sikeresen megvalósított elképzelése. És tart, minden pillanatban nagyszerűen megalkotva. Még mindig valóságos, mély, elszakíthatatlanul érdekes. Belőle nem fogsz kiábrándulni holnap reggel. A költőnek jóval inkább példaként, semmint modellként szolgál.”

Egy ifjú nemrég azt mondta, Paszternak bizonyára borús, társággerülő és mélységesen szerencsétlen lehetett. Én pedig 1921-ben ezt jegyeztem fel: „Ő él, egészséges és korszerű. Benne semmi sincs az őszből, az alkonyból és a többi szomorú dolgokból.” Egy évvel később V. B Sklovszkij, miután Berlinben találkozott Paszternakkal, így írt: „Boldog ember. Ő sohasem lesz elkeseredett. Nagy emberként fogja leélni életét, szeretetben, és kényeztetéssel övezve.”

1923-ban Majakovszkij és O. Brik (a kor zsargonjával) így fogalmazták meg a művészek követelményeit: „Majakovszkij. A polifonikus ütem

meghonosítása a széles szociális életet felölelő költeményben.” „Paszternak. A dinamikus mondat alkalmazkodása a forradalmi feladathoz.”

Mindez meglepheti azokat a külföldi olvasókat, akik számára Paszternak csupán 1958-tól létezik. Szerencsétlen embernek tartják, aki párviadalra vállalkozott az állammal. A valóságban pedig Paszternak boldog volt, és nem élt a társadalmon kívül, mert a fennálló társadalom esetleg nem felelt meg neki, hanem azért, mert társaságkedvelő, sőt boldog, amikor másokkal van, s csak egy beszédtársról tudott: önmagáról.

1918 végén a Kreml és a szovjet állam lelkesítette: „Roham, fenyegetve, hatalommal, mely nem örlődött fel tizenkilencben... A zivatar tengere mögött látom, hogyan fog összehúzottan ez a még be nem köszöntött esztendő újból megnevelni.” (Paszternak ekkor nem tudta megérteni, hogy senki a világon nem akarja őt komolyan „újból nevelni.” Később, 1930-ban, Majakovszkij halála után írta az alábbi: „... Láthatatlan, fantasztikus államunk, mely a századokba tör, amelyet a századok örökre befogadtak.” Tulajdonképpen ezen állam és Majakovszkij között fennálló vérokonságról szólt. Még 1944-ben lelkesedve verselt ugyanerről „az államról, mely a századokba tör.” Félre állva lelkesedett: minden költő, még a legnagyobb is, a mennyezet mellett a falakat is ismeri; a társadalom Paszternak világának a falain kívül állt.

Szklovszkij tévedett, amikor az alábbi sorokat vetette papírosra: „Ez a boldog és nagy ember a történelem súlyát sejtette meg a Sajtó Székházának sankja előtt szendviceket rágszáló kabátos emberekben.” Paszternak érezte a természetet, a szerelmet, Goethét, Shakespeare-t, a zenét, az önémet filozófiát, a velencei festészetet; kiválóan érezte önmagát, néha a hozzá közelálló embereket, néha pedig a történelmet; felfogta a mások számára nem létező hangokat; hallgatta, hogyan dobog a szív, és hogyan nő a fű, de a századok lépteit sohasem sikerült meghallania.

A gyakori használat folyamán az „egocentrikusság” szó teljesen megkopott, benne valóban fellelhető valami sértő, de más szó hirtelen nem jut eszébe. Borisz Leonidovics nem élt önmagának — sohasem volt önző —, önmagában, önmagával élt. Emlékszem néhai találkozásainkra — két egymás mellett robogó vonat. Tudtam, hogy Paszternak hallgat engem, de nem hallja a szavam: nem tud elszakadni saját gondolataitól, érzéseitől, képzettársításaitól. A vele folytatott beszélgetések, még a legőszintébbek is, két monológra emlékeztettek.

Egy érdekes jelenet jutott eszembe. Paszternak 1935 nyarán Párizsban volt a Műveltségvédelem Kongresszusán. A szovjet írók valamivel korábban érkeztek, Paszternak és Babel pedig azután, később. Paszternak dühöngött, azt állította, hogy nem kívánt utazni, hogy nem tud szónokolni. Rövid beszédében arról szólt, hogy a költészetet nem a fellegekben kell keresni, érteni kell a lehajláshoz, a költészet — a fűben van. Lehetséges, hogy ezek a szavak, főleg pedig Paszternak megjelenése, fellelkesítették a hallgatókat, akik zajos ünneplésben részesítették. Néhány nap múlva találkozni szeretett volna a francia írók egy csoportjával: elhatároztuk tehát, hogy meghívjuk őket ebédre. Feleségem telefonon értesítette Borisz Leonidovicsot: egy óraker járjon ebbe meg ebbe az étterembe. Ellenkezett: „Minek olyan korán? Inkább háromkor.” Feleségem megmagyarázta neki, hogy Párizsban tizenkettő és kettő között ebédelnek, vacsorázní pedig hét és kilenc között szokás, háromkor minden étterem zárva van. Borisz Leonidovics pedig azt válaszolta: „Nem, egy óraker képtelen vagyok enni...”

A saját személyére vonatkozó összpontosulás (amely nőtt az élet folyamán) nem zavarta, s nem zavarhatta Paszternakot abban, hogy nagy költő legyen. Mi gyakran — szinte szokásból — azt állítjuk, hogy az írónak

megfigyelőnek kell lennie. A. N. Afigenov naplójában, amelyet nemrég adtak ki, egy érdekes mozzanat található: „Ha egy író művésze az emberek megfigyeléséből állna — a legjobb írók orvosok, vizsgálóbírák, tanárok és vasúti ellenőrök, pártbizottsági titkárok és hadvezérek volnának. Ez mégis így. Mert az író művészsége az önmegfigyelés készségén alapszik;” Afigenov helyesen veti el „a megfigyelés készségét”; a regény vagy tragédia hősenek a megteremtésében óriási szerepet játszik az, amit a szerző átélt, amire önmagától rájött, mert az író csak abban az esetben foghatja fel mások belső életét, ha ismeri, és ennek alapján megérti az ilyen vagy olyan szenvedélyeket.

A művészet azonban különmemű. A lírai versben a költő önmagát lepeli le; bármennyire eredeti is a költemény, a költő érzelmei — a tavaszi nap iránti lelkesedése —, vagy a halál elkerülhetlensége, a szerelmi örömfű vagy csalódások témája ezer és millió más ember számára is közeli. Ahhoz, hogy Tyutsev leírja ezeket a sorokat: „Az aggság küszöbén, ó, mennyivel gyengédebben és babonásabban szeretünk...” arra volt szűksége, hogy késői éveiben az ifjú Gyeniszejevával találkozzék. Hogy az *Unalmas történetben* A. P. Csehov az idős tanár és ifjú növendéke közötti barátságot bemutassa, nagyszerűen kellett ismernie az embereket, érzelmeiket, szokásait, jellemüket, beszédmódjukat, sőt még öltözködésüket is. Borisz Paszternak, korunk legkiválóbb lírai költőinek egyike, olyan volt, mint a többi művész, természetétől korlátolt; amikor regényeiben megkísérelte bemutatni az embereket, a korszakot, a polgárháború légkörét, megpróbálta reprodukálni a vonatban elhangzott beszélgetéseket, kudarcot vallott — csak önmagát látta, önmagát hallotta.

Különösen élete végén vonzották a mások sorsával kapcsolatos talányok. Egyik önéletrajzában azzal próbálkozott, hogy megértse, mit élhetett át utolsó perceiben Majakovszkij, Marina Cvetajeva, Fagyajev. E feltevések olvasásakor valahogy kényelmetlenül éreztem magam: Borisz Leonidovics szíve rendkívül gazdag volt, de hiányzott belőle mások szívének a kulcsa.

Nincs szándékomban halmozni a feltevéseket arról, mit élhetett át Paszternak életének utolsó esztendeiben. Nem találkoztunk. De ha találkoztunk volna is, feltehető, hogy képtelen lettem volna megtudni — nehéz mások lelkébe hatolni. Ismeretlen előttem, hogy utolsó önéletrajzában miért tagadta meg régi barátságát Majakovszkijjal. Erről a barátságról szeretnék elmondani egyet-mást. Tanúja voltam.

Tréfa közben azt szoktuk volt mondani, hogy Majakovszkijnak a nők részére volt egy másik, tartalékos hangja. Ezen a külön, rendkívül lágy, gyöngéd hangon előttem csak egy férfival beszéltem — Paszternakkal. 1921 márciusában volt a Sajtó Székházában Borisz Leonidovics irodalmi estje. Előbb ő olvasott fel, utána pedig a fiatal V. V. Alekszejev-Meszkijeva színésznő. A vitában valaki — ahogy azt nálunk mondani szokás — bátorságot vett magának, hogy „rámutasson a hiányosságokra.” Majakovszkij teljes hosszában felegyenesedett, és telt hangján dicsőíteni kezdte Paszternak költészetét. A szerelmes dühével védelmezte.

Az *Ohrannaja gramotában* (1930) Paszternak Majakovszkij iránti viszonyáról beszélt a háború előtt, a háború folyamán és a forradalom első évében: „Majakovszkij bolondja voltam”, „imádtam”, „Majakovszkij a költői sors tetőfokát jelentette”, „szinte örömet okozott, amikor első ízben, mint ismeretlen emberrel beszéltem kedvencemmel” (egy kibékülés után), „Majakovszkij jelenlétét kétszeres intenzitással éreztem. Lényem az első találkozás újdonságával tárulkozott ki előttem.”

A kibékülések gyakoriak és viharosak voltak. Borisz Leonidovics néha beszélt minderről. Én megőriztem a *Kortárs* (1922) című antológiát Paszter-

nak ajánlásával: „Barátomnak és harcostársamnak, hálából és örömmel, a *Jurenitő*ért, amely lelkesedést váltott ki, és egyesítette azokat, akik különben ritkán egyeztek meg valamiben; azokat, akik gyakorta ellenvéleményen voltak — Majakovszkijt, Aszejevet és a többi barátot és harcostársat.”

Egy ilyen összездördülés után Majakovszkij és Paszternak Berlinben találkoztak. A kibékülés épp olyan viharos és szenvedélyes volt, akár a szakítás. Az egész napot velük töltöttem: először is egy bisztróba mentünk, ebédeltünk, majd ismét a bisztróba tértünk. Borisz Leonidovics felolvasott verseiből; este Majakovszkijnak kellett fellépnie a Művészeti Otthonban. A *Flóta-gerinc* című versét olvasta Paszternak felé fordulva.

Később utaik ismét elszakadtak egymástól. 1926-ban mégis azt mondta, hogy Paszternaknak ez a sora: „Azon a napon fésűdtől talpadig...” — „zseniális.” Amikor Majakovszkij haláláról beszélt, ezt a sort vetette papirosra: „Úgy kisírtam magam, ahogy régen szerettem volna.”

Miért igyekezett Paszternak, múltjára tekintve, sok mindent meg nem történné nyilvánítani? Lehet, hogy ebben jut kifejezésre önmagával szembeni elégedetlensége? Nem tudom. Számomra utolsó versei rendkívül közeliak a *Fivérem*, az *élet* strófáihoz, ő pedig, minden valószínűség szerint, érezte a szakadást. Mesélték, hogy kézlegyintéssel beszélt korábbi könyveiről, azt állította, hogy mindaz, amit előbb írt, csupán iskolája, előzménye annak, ami áll, amit nemrég írt — a *Doktor Zsivago* című regénynek. (Ebben is, akár sok minden másban, Paszternak megismételte a művészek egész sorának tévedését. Jelen pillanatban Gogolra gondolok, aki azt hitte, hogy a *Revizor* és a *Holt lelkek* első része képtelenség, és hogy csak akkor talált a helyes útra, amikor *A barátokkal folytatott levelezés válogatását* tette közzé.)

A *Doktor Zsivago* kéziratának elolvasása után keserűség vett rajtam erőt. Paszternak valamikor ezt írta: „Ha nincs lehetőség megtalálni és kimondani az igazságot, olyan fogyatékossgal állunk szemben, amely semminemű kézséggel sem leplezhető a valótlanság kimondására.” Az említett regényben lesújtó a művészi valótlanság. Hiszem, hogy Borisz Leonidovics őszinteséggel írta művét; benne gyönyörű helyek is találhatóak — a természetéről, a szerelemről, de túl sok hely jutott arra, amit a szerző nem látott, nem hallott. A könyvhöz gyönyörű verseket csatolt, amelyek mintha kiemelnék a próza lelki visszásságát.

Régebben sohasem sikerült a külföldi verskedvelőket meggyőzni arról, hogy Paszternak nagy költő. (Ez természetesen nem vonatkozik néhány jelentős íróra, akik tudnak oroszul: Rilke még 1926-ban lelkesedéssel beszélt Paszternak verseiről.) A dicsőség mégis egészen más utakon közelített felé.

Stockholmban tartózkodtam, amikor a Nobel-díj kérdésével nagy port vertek föl. Az utcán falragaszokat pillantottam meg, rajtuk egyetlen név; igyekeztem valamit kibetűzni az egészből, bekapcsoltam a rádiókészülékem — és csupán egyetlen szót értettem meg: „Paszternak.” Mindez csupán politika, szovjetellenes politika volt — a „hidegháború” egyik epizódja. Ez nem a Paszternak érdeméhez méltó dicsőség...

Meg vagyok győződve arról, hogy Paszternak nem akart ártani hazánk-nak. Csúpan abban hibás, hogy Paszternak volt, vagyis az egyik dolog kiváló megértésével szemben képtelen volt felfogni a másikat. Nem sejt-hette, hogy könyvével undorító politikai szenzációt csinálnak, és hogy a kezdő ütést feltartóztathatatlantul követi a megfelelő.

Visszatérek a versekhez. A néhai költői antológiák szerkesztői elősze-retettel csoportosították a verseket tartalmuk szerint. Ha Paszternakhoz ilyen szempontból közelítenénk, kézzelfogható lenne, hogy verseinek zöme

a természetéről és szerelemről szól; mégis azt gondolom, hogy állandó alaptéma a művészet volt, vagyis az a téma, amely Gogol *Arcképét*, Balzac *Ismeretlen remekművét*, Csehov *Sirályát* adta. „O, sejtettem volna bár az elején, hogy a strófák vérrel ölnek, torkomba forrnak és megölnék.” Ezt az énekek énekét egy vallomással rekesztette be: „És itt ér véget a művészet, és légzik a sors meg a föld.” Nem lett öngyilkos, nem halt meg fiatalon, de a művészet árát alaposan megismerte, a strófák erejét, amelyek lassú következetességgel ölnek.

Paul Eluard egy ízben a következőket mondta: „A költőnek gyermeknek kell lennie, még akkor is, ha galambósz vagy érelmeszesedésben szenved.” Paszternakban volt valami gyermeteg. A naivnak és gyermekesnek tetsző megfogalmazások — a költő megfogalmazásai. Egy íróról ez volt a véleménye: „Hogy is lehet jó költő, amikor rossz ember...” Amikor először látta Párizst, felkiáltott: „Hiszen ez nem is hasonlít városra, ez táj...” — „Leírni a tavaszi reggelt — könnyű ugyan, de erre senkinek sincs szüksége, viszont egyszerűnek, érthetőnek és váratlanul lenni, akár a tavaszi reggel — az ördögien nehéz...”

Abban az időben, amelyről most beszélek, amikor elveszetten bolyongtam, nyugtalanul, Borisz Leonidovics volt számomra a művészet életességének a biztosítéka. És az élő élet felé vezető híd. Örökre fiatalnak, vidámnak, szépnek, ihletett arabhoz hasonlóan vésődött az emlékezetembe, annak ellenére, hogy öregnek és ősznek is láttam.

És így már ötven esztendeje — egyszerre mormolni kezdem magamban Paszternak sorait. Ezeket nem üzhetjük ki a világból: ezek élnék.

Folytattam munkámat a TEO gyermekosztályán. Erőfeszítéseinkre természetesen bizalmatlanul tekinthetnek: mi főleg a gyermekszínházak terveit készítettük, és a színészek fejadagjait szereztük be. Válságos idöket éltünk; Lenin 1921 februárjában írt, a Művelődésügyi Népbiztosság munkájával kapcsolatban szavaira emlékeztetek: „Szegények vagyunk. Nincs papirosunk. A munkások ruha és lábbeli nélkül fagyoskodnak és éheznek. Gépeink avultak. A házak düledeznek.” Arra törekedtünk, hogy minden kezdeményezést támogatásban részesítsünk. Volt egy gyermekszínház, amely Henrieta Paszkar színésznő vezetése alatt állt. Jefimov szobrász és felesége már jó ideje a bábszínházzal foglalkoztak. Majd pedig az ifjú Natasa Szac jelent meg, aki később igen sokat tett a gyermekek nevelése érdekében. Sok munkásklubban gyermekelőadásokat tartottak. Végül V. L. Durovnak, a híres bohócnak és állatszélidítőnek olyan ötlete támadt, hogy a gyermekeket négy lábú artistákkal szórakoztassa.

Mindenki többet tervezett, mint amennyit meg is valósított: elgondolásokban nem volt hiány, az anyagiakban annál inkább. Nekem mégis úgy tűnt, hogy a mi — első pillanatra értelmetlen — munkánk bizonyos eredményeket teremtett: segítettünk a jövő drámaíróknak, rendezőknak és színészeknek, hogy öt vagy tíz év múlva rendkívül érdekes színházakat teremtsenek a gyermekeknek.

Kivülről sok minden volt szórakoztató. A cirkusz melletti osztályon dolgoztunk, amelyet Rukavisnyikova színésznő, a költő felesége irányított. Néha szánkón járt haza. A ló a porond előtt hirtelen hátsó lábaira ágaskodott, akár egy pincsi, vagy pedig keringőzni kezdett a járókelők legnagyobb rémületére: cirkuszi ló volt, s most igavonásra kényszerítették, az állat pedig szemmel láthatóan képtelen volt visszafojtani a művészet iránti szenvedélyét. Gyermekosztályunk különben semmiben sem maradt le a cirkusz mögött: néha sovány, aszkéta külsejű teve robogott a ház elé, szánkóستól — V. L. Durov küldte értem.

Rukavisnyikovához festői külsejű látogatók jártak. Súlyemelő zsonglőrök, akik akadémiai fejadagot követeltek. Külföldi akrobaták, akik tiltakoztak a megszorítások ellen. Egy bohóc kétségbeesetten jajveszékelt: „Mit kezdjünk mi az események marxista magyarázatával? Én nem tűrhetem, hogy tréfáimat komolyan vegyék! Nem ezért küzdöttünk a forradalomban!” Hozzám ennél jóval unalmasabb látogatók jártak — bukkott drámaírók. Valaki arról írt az újságban, hogy nagy a gyermekszínművek hiánya; és érkeztek Moszkvába a különféle foglalkozású emberek Tombovból, Cseljabinszkból és Tverből; kis szobámat eltorlaszolták kézírataikkal. A szöveget piros tintával irodai akták hátlapjára, füzetekből kitépett lapokra, sőt csomagolópapírosra írták. Egy szerző a kis Lassalle hőstetteit mutatta be, a másik azt bizonygatta, hogy a ruszalkák a burzsoá gondolkodás szüleményei, a harmadik az antant fortélyait leplezte le (valahogy megjegyeztem a sorokat: „Emlékezzenek jól, hogy pörül járt, ő, szegény Clemenceau”). Egyesek itt a helyszínen fogtak műveik felolvasásához. Mások pedig néhány napot töltöttek nálunk, szobát és akadémiai fejadagot követelve.

A Taganskij tér melletti klubban voltam; ott egy vegyes színész-csoport teljesen ismeretlen szerző gyermekszíndarabját — *Pasenyka sorsát* — adta elő. A színészek teljes naturalizmussal köhögtek, teát szürcsöltek, és egész idő alatt a tanulás hasznosságáról bölcselekdedek. Pasát, a kisleányt egy élemedett színész nő alakította, aki lélektani szüneteket tartva, állhatatosan ismételte, „Így tehát megértettem az élet tempóját, és becsuktam a könyvet...”

A Paszkar-színház dramatizálta Kipling *A dzsungel könyve* című művét. A párdúc kéjesen nyújtózkodott a színen, és úgy fanyalgott, mintha nem is volna vadállat, hanem Wilde Salomeja. Mindez roppant dekadensnek tűnt fel és bosszantott. (Most számos fogalom kuszálódott össze. A Nagy Szovjet Enciklopédia dekadensnek minősítette Cézanne-t, Gauguin, Rimbaud-t, Hamsunt, Debussyt, Ravelt — egyszóval majd minden jelentős író és művészt a XIX. század végéről és a XX. század elejéről. Viszont a dekadencia valóban létezett — elegendő csupát a *Salomera*, Psibisevszkij regényére vagy Stuck képeire gondolni.) Miután meghallgatta bírálatomat, G. Paszkar higgadtan válaszolt, hogy rendezhetek bármilyen, nekem tetsző darabot, és különben is foglalkozhatom bármi mással. Elgondolkodva az egészen, rájöttem, hogy igaza van, és szabad időmben V. L. Durovval dolgoztam — a tervezeteken, az ő állatai ugyanis nem voltak sem naturalista színészek, sem dekadensek.

Akadtt más dolgom is. A Perecsisztyenkán, abban a házban, amely gimnazista koromban rendkívül csiklandozta képzeletemet (ott volt ugyanis a Nemes Leányok Intézete), volt a Katonai Vegyészeti Akadémia. A tanfolyam növendékei azzal az ajánlattal jöttek, hogy tanítsam meg őket versírásra. Jambust, trocheust, sőt a szabad verset is művelni szerették volna. Szorgalmasan számlálgatták a szótagokat, és rímeiket keresgéltek. Alig hiszem, hogy bármelyikük is költő lett, de az bizonyos, hogy egész életükre megmaradt bennük a költészet iránti lelkesedés, akár az első szerelem emléke.

Prózára nem futotta sem időből, sem papirosból. Emellett a próza belső tapasztaltságot, megfigyelést, kritikai viszonyulást igényelt; a történések értékelésére vonatkozó képességet. A próza csupán jónéhány év múlva jelentkezett. Épp ezért a versek korszaka uralkodott. Mostanában a költészet napját szokták rendezni nálunk; a költők felolvasást tartanak a könyvkereskedésben, és aláírásokkal csábítják a könyvbarátokat. Akkoriban pedig lépten-nyomon szavaltak: a körutakon, vasúti pályaudvarokon,

a gyarak jéghideg műhelyeiben; ez nem a költészet napja volt, hanem a költészet valóságos korszaka.

Jól emlékszem, hogy a Költők Szövetségébe hivatalos kérelem érkezett: a Vörös Hadsereg egyik osztaga, amely délre készül a vrangelisták felszámolására, kéri, hogy küldjék a kaszárnyába Majakovszkijt, Jeszenyint, esetleg más költőt, hogy a harcosok búcsúzóul verseket hallgathassanak.

Megszervezték az Ítélezést a jelen költészete fölött, majd az Ítélezést az imaginizmus fölött és egyéb költészeti vitákat. Temérdek irányzat létezett: futurista, imaginista, proletkultus, expresszionista, fuista, absztrakt, prezentista, akcidentista, sőt még nietzscheista is. Természetesen nem kevés együgyűség hangzott el a Domino cafében, vagy a Sajtó Székházában előadószó teoretikusok ajkáról; a szokatlan szavak tömkelege mögött gyakran csupán a dicsőség vagy a botrány utáni vágy lappangott. Ennek a rég letűnt időnek védelmére szeretnék kelni. Ha most lapozok a határainkon túl is jól ismert költők könyveiben, feltűnik, mennyi kiváló vers született a katonai kommunizmus esztendeiben is. Bizonyára sohasem éltek az emberek olyan mostoha körülményekben, de nem is lobogott bennük sohasem olyan alkotó tűz.

A házak hidegek, sötétek, kellemetlenek voltak, és este az emberek megszállták a színházakat. A színen Hoffmann, Gozzi, Calderon, Shakespeare alakjai kerengtek. A festők — Vesznyin, Jakulov és Ekszter elkápráztatták a nézőt gyönyörű jelmezeikkel és díszleteikkel.

A romantizmus a XIX. század első felének irodalmi irányzata; ami viszont a romantikát illeti, mindig jelen van a művészetben: a művész megpillantja azt, ami a valóságban még nem lehet meg. A Forradalmi Színházban Majerhold a *Lil tavát*, Tairov pedig *Az ember, aki csütörtök volt* című darabot vitte színre; a színen a felvonók az égig emelkedtek, Moszkvában pedig egyáltalán nem működtek. A Vhutemasz* növényekéi új telefonkészülékek tervrajzát készítették; a városi telefonhálózat jelentős részét pedig kikapcsolták. A *Buffómisztérium* egyik próbáján az I. OSZSZK Színházban Majakovszkij mosolyogva fordult hozzám: „Várjatok egy kicsit — az utolsó képen a jövő világa van: felhőkarcolók, villamos-traktorok és óriási sívecukrok.”

Ljuba A. M. Rodcsenkónál tanult, aki az újságosbódék kubista tervrajzait készítette. Negyven év múlva számos országban láttam bódékat, kiállítás csarnokokat, sőt épülettömböket is, amelyek — természetesen enyhített alakban — Rodcsenko néhai tervrajzaira emlékeztettek. Liszickij a jövő könyve makettjén dolgozott. Mégis Tatlin döbentett meg legjobban. A Szakszervezeti Otthonban állították ki a Harmadik Internacionálénak szentelt emlékmű tervezetét. Két henger meg egy piramis forgott saját tengelye körül; az üvegcarnokokat acél spirálisok övezték. A konstruktivisták szívesen folytattak eszmecserét a logikáról és a művészet utilitarista rendeltetéséről. Tatlin elképzelése szerint a csarnok, melyben a Népbiztosok Tanácsának kellene üléseznie, forog. Utilitarista szempontból ez céltalan, és mégis az volt a kor leghűségesebb romantikája. Sokáig állodgáltam a hatalmas modell előtt, és meghatottan léptem az utcára: mintha egy résen pillantottam volna a XXI. századba. Ma már egészen más a véleményem: a tervezet sajátos szépsége ragadott meg, a művészet — a jövő városának építési problémájától vagy a gépesített építészet kérdésétől függetlenül.

A művészet útjai rendkívül összetettek. Cervantes azzal a szándékkal írt, hogy kipellengérezze a lovagregényeket, s olyan lovagot teremtett, akinek egységegyedül sikerült átélnie korát, és a jámbor Rosinanten napja-

* Felsőfokú Állami Művészi-Technikai Műtermek (Művészeti Akadémia).

inkig elügetett. Balzac azt képzelte, hogy dicsőíti a nemességet, valójában pedig kimondta felettük halálos ítéletét.

Jómagam is, barátaimmal együtt, vágyakozva tekintettem a jövőbe. Nem létezett semminemű újságosbódé, sem kubista, sem közönséges; reggelinél nem olvashattunk újságot, hanem az utcán — ugyanis a híreket a falakra ragasztották. A vrangelistákat megsemmisítették; a polgárháború nyert ügynek számított. A munkaakciók résztvevői roppant hősiességgel igyekeztek felülkerekedni az éhségen, fejetlenségen, nyomorúságon. A világon különféle, néha-néha ellentmondó események zajlottak le. A reakció diadalt ült; ám Szászországban felkelés robbant ki, majd az angol bányászok léptek sztrájkba. India függetlenséget követelt. A világforradalom nem látszott homályos eszménynek, hanem a holnap ügyének. Néha mégis a gyanú kerített hatalmába: sehogyan sem tudtam felfogni, hogy az általam jól ismert Franciaországban a háború borzalmas esztendei után, az első katonai forrongásokat követően, miért nem történik semmi, de semmi...

Az emberről néha így vélekedünk: „Képtelen egy helyen nyugton maradni.” Ez a térre vonatkozik. Én pedig most az időről beszélek: nem volt annyi türelmünk, hogy átlépjünk a következő századba. Tótágast állt majd minden fogalom: Európa egyik legelmaradottam országa megelőzte a többit. Eszmékből és a néhány évtizeddel később Nyugatot megrázó irodalmi és művészeti ötletekből élt. Az élet pedig (a közönségesről van szó) történelem előtti volt, a barlanglakó ősember mindennapisága.

Mindenki tudni akart mindent. Rengeteg könyv taglalja az erődítmények és várak rohamozási módját. Itt pedig olyan időről van szó, amikor a nép rohamot intézett a tudásra. Anyókák gubbasztottak ábécés könyvek fölé. Az iskolai tankönyvek egyenértékű ritkaságok lettek az első nyomtatványokkal. A főiskolák zsúfolásig megteltek ifjú rajongókkal. Maga az előadó alig tudott arra a helyre férközni, amelyről beszámolóját vagy előadását kellett megtartania; a Politechnikai Múzeum auditoriumában olyan volt a tolongás, akár a villamosban. Az előadókat papírszekekkel halmozták el, és mi minden izgatta a hallgatóságot: — a veszfáliai sztrájk, Pavlov elmélete a feltételes reflexekről, a szuprematizmus, a köolajért folytatott harc, Majakovszkij rímei, a relativitás elmélete, Ford gyárai, a halál legyőzése és sok egyéb.

Ádám elvtárs szemet kerített valahonnan, s otthonunkban megkezdődött a fűtés. Barátaink este gyakran meglátogattak bennünket. A világ eseményeit taglaltuk, a futuristák és imaginisták közötti összetűzést, Rozanova és Altman festészetét, Majerhold rendezési módját: lapozni akartunk a történelemben.

Gyakran vallottam kudarcot; ellentétbe kerültem önmagammal. Lelkesítettek a jövő Tatlin tervezeteire emlékeztető városai. én azonban ezt jegyeztem fel: „Borzalmas várost látok: kaptár, egyöntetű mézsejtek üveg-és acélhalmaza és katonai parádéra emlékeztető karnevál a zajos utcákon. A város lakatlan környékére a jövő századok csavarvonalas árnyai ereszkednek, az elgondolt síkok jármái és az új mennyország betonja.”

Rövid bundámban a moszkvai utcák hőtörleszaival birkózva, egy pillanatil sem kételkedtem, hogy mindezek a tervek megvalósulnak, és hogy a púpos faházikók helyén, amelyekre gyermekkorom óta emlékszem, szokatlan, új város fog kinőni. Ha tíz évvel fiatalabb lettem volna, lelkesedéssel mosolyogtam volna; a forradalom előtti orosz értelmiség 1891-beli, közönséges képviselője lévén — aki gyermekkorra óta emlékszik Korolenko szavaira, hogy az ember boldogságra született, akár a madár a röpülésre —, gyakran kínosan találgattam, milyen is lesz az emberi élet a jövő városában.

A pátosz és ironia, a hit és az értelem küzdött bennem. A külügyeket intéző Harmadik Népbiztosság otthonában egy belga vendéggel találkoztam. Szállítmányunk számalmas állapotáról és az alkotmányos jótállás előnyeiről beszélt. Határozottan kikeltem ellene. A burzsoá világ halálra van ítélve, a szerény keresztelő összehasonlíthatatlanul vonzóbb a legpompásabb temetésnél is. „Fanatikusnak” nevezett. Őszintén szólva, semmiben sem hasonlítottam ahhoz a tizenhat éves suhanchoz, aki kinevette Nagy Lvovát, amiért Blok verseibe volt szerelmes. Sok minden zavarba hozott, sőt dühített — az egyszerűsítés, a kölcsönös türelmetlenség, a kulturális múlt utbavetése, a gyakran hallott szavak: „Ne komplikáljunk — minden érthető...” Most azonban tudtam, hogy a történelem nem a csuka parancsára vagy a mi óhajunkra alakul, legkevésbé a XIX. század szépséges regényei szerint. Tudtam, hogy egyéni sorsom szervesen fűződik az új Oroszország sorsához.

Ezen a télen töltöttem be a harmincat. A számjegy elkészerített. Szomorúsággal gondoltam arra, hogy még semmit sem alkottam: eddig csupán tollgyakorlatokról, kísérletekről, vázlatokról lehet szó. Csodálatos: az élet ütemesebb lett, megjelent a repülő és a film, a történelmi események egymást kergették, kortársaim pedig jóval lassabban alakultak, mint a csendes, lomha XIX. század emberei. Babel harminc, Szejjulina harminkét, Pausztovszkij pedig harmincnégy éves korában kezdett valójában írni, Gogol viszont huszonhét éves volt, amikor megalkotta a *Revizort*. Az orosz irodalom legszebb alkotásainak egyikét, a *Korunk hősét*, huszonhat éves ifjú írta. Nem tudom, lehet, hogy az események gyors váltakozása, lázas-sága elejét vette annak a lehetőségnek, hogy a megtörténtekeket felfogjuk, hogy megértsük önmagunkat és megértsünk másokat.

Azokat az éveket azonban nem kell sajnálni. Ha csupán rőzsének születünk, amit tűzre szokás vetni, az sem lett volna sértő: a tűz fellobozott, s ez jóval tartósabb az emberi életnél.

Sok mindenről szándékoztam írni: a háború előtti Párizsról, a Somme lövészárkairól, a forradalomról, a polgárháborúról, makettekről, tervezetekről, hótörleszokről, és a legfontosabbról, hogy — haladjak. Megértettem, hogy versben erre képtelen vagyok. Az elképzelt regény contváza izmosodni kezdett. Egyszer, amint Diego Rivera elbeszélései jutottak eszembe, úgy döntöttem, hogy satirikus regényem hőse mexikói lesz.

Szakítva a bábszínházi tervekkel, önmagam részére teljes egészében váratlanul, gondolkodni kezdtem a *Julio Jurenito* fejezetein.

D á v i d A n d r á s f o r d í t á s a

Tavaszi

Tudósítás egy bacsikai faluból

Petkovics Kálmán

Téliől tavaszig sok minden megváltozott. Nemcsak a fű sarjadt ki az árokparton, nemcsak a fák lombosodtak meg az út mentén, a házak előtt és az udvarokban, nemcsak az iskolaudvar lett hangosabb az órákötzi szünetekben, de az emberek is megváltoztak. Sietősebben mozognak az utcán, a kocsmá elől és a kocsmából eltűntek a tétlenkedők, a határ pedig egészen felélénkült a munkától. Dologidő van. Most látszik csak, hogy milyen szorgos és dolgos emberek lakják a falut! Minden mozgásban van. Az élet minden pórusa kinyílt, mint a Sáros utca végén az alacsony kerítéskapuk, hogy a tyúkok, libák, kacsák és az udvar minden szárnyas lakója kísétálhaszon az út mentére kukacot, férget keressen, fűvet csipegetni, vagy kapirgálni a szövetkezet földjén, ahol egy héttel azelőtt vetették el a tavaszi árpát. A Köves utcán is végigáradt a tavasz. A mohás harangláb körül zöldell a domboldal, a kövesúton felszikkadt a sár, és előtűntek a tavalyi hepehupák, méltat-

lankodnak a motoros vándorok, de ki törődik velük! Dologidő van. Az embereknek nincs ráérő idejük. Pedig... ha őszinték akarunk lenni... volna miről beszélni.

Alig egy hónapja akasztotta fel magát az öreg Mályvás Balázs. Nagyon egyedül maradt gazdája halála után, és illőnek vélte követni őt az árnyékvilágba. A falu megdöbönt egy pillanatra, bár korántsem volt akkora az érdeklődés és kíváncsiság, mint Remete Mata Gábor halálakor, de az erőszakos elmúlás közelsége, a végzet tudata napokon át táplálta a lehangoltságot. Húsz esztendővel ezelőtt jegyezték fel Keresztsarkon az utolsó öngyilkosságát. Egy Szivel Eszter nevezetű tizenhét éves lány zsírszódát ivott, és az udvar hátsó részében, a szalmakazal mellett kiszenvedett. Csak azt tudták róla, hogy Alsóréten szolgált egy nagygazdánál, aki néhány nappal a halála előtt felmondott neki, hazaküldte. Később a hivatalos vizsgálat megállapította, hogy a lány gyereket várt, de nem lett követ-

kezménye a dolognak. Hamar elfelejtették... Igaz, akkor háborús világ volt, gyakrabban vendégeskedett a gyász... De a nagy kérdés, a titokzatos kérdés ott feszült a koponyákban: miért tette? mi volt az oka? Ezt kérdezték Mályvás Balázs esetében is. Vén-ségére bolondult meg... Hiszen nem feledkeztek meg róla. Az itteni népbizottsági kirendeltség indítványára a községi népbizottság népjóléti tanácsa is tárgyalt az öregről. Eldöntötték, hogy aggok otthonában viszik. A döntést írásban közölték vele. A félkezü harangozó, Dömötör Szilveszter kézbesítette és olvasta föl az írást, és ha hinni lehet a harangozónak, Mályvás Balázs figyelmesen végighallgatta a hivatalos papírt, és csak igen-igen tétovázva mondta, hogy azért mégse akar szegényházba kerülni... Ott maradt a tanyán. Március végén azonban a földműves szövetkezet munkásokat küldött a szállás elpusztítására. Azok is találkoztak vele, mondták neki, hogy Balázs bátyám, hát itt most már csak egy-két napig maradhat, mert lebontjuk a feje fölül a fedelet... A szövetkezetből aznap szintén telefonáltak a községbe, hogy intézkedjenek, de Mályvás Balázs ezt már nem várta be. Este, napszállta után elindult a félig lerombolt szállásról gyalogosan, Alsórért felé... Két kilométernyire jutott el. Körülbelül azon a helyen, ahol a valamikori Mata birtok mezsgyéje volt, kiválasztott egy öreg eperfát, és jobblétre szenderült gazdája szolgálatába ajánlotta lelkét. A nyomozók megtalálták zsebében a hivatalos írást és egy régi, szinehagyott kincstári kulacsot, amiben állítólag pálinka volt...

Volt egy másik esemény is, amely méltán számíthat a közvélemény érdeklődésére. Április elején, váratlanul két személygépkocsi állt meg a földműves szövetkezet épülete előtt. Nem sokkal később Pogány Asztalos megjelent a kocsmában, és azt mondta: „Úgy látszik, beföllegzett a mi igazgatócskánknak, mert kijöttek az elvtársak.” Az utolsó szót erősen kihangsúlyozta. Megropogtatta és megismételte. „Az elvtársak...” Valami lesz... nyilvánvalóan lesz valami, ha már kijöttek. Benda János kiadta neki a szokásos fröccsöt, majd cigarettára gyújtott és a kocsmajátó üvegén át ő is az autókát figyelte. „A lány miatt?” — kérdezte néhány másodperc múlva. „No!” — mondta Pogány Asztalos magabiztosan.

A lányra nyilván önök is emlékeznek. Varga Jucikának hívják, alsóréti ille-

tőségű, tisztviselő, titkári minőségben teljesített szolgálatot a földműves szövetkezetben, egészen a titkári, illetve a titkárnői munkahely megszűntetéséig. Körtös Sándor utódja, az új szövetkezeti igazgató pályázat útján került Keresztsarokra, és hamar összebarátkozott Jucikával. A fiatalok között létrejött gyöngéd kapcsolat tartósnak mutatkozott. Az igazgató rendszeresen ájtárt Alsórétre. Az itteni szokások szerint bemutatkozott a lány szüleinek. Egyesek megjósolták a közeli házasságot. Már miért ne jósolták volna meg? Hiszen az ilyesmiből rendszerint házasság szokott keletkezni... Hacsak valami közbe nem jön... Hát közbejött. Meglepetésszerűen, váratlanul. Kitűnt ugyanis, hogy Nagy Sándor szövetkezeti igazgató nős. Az előbbi munkahelyét felesége miatt hagyta el. Az asszony egy februári napon megjelent a keresztsarki szövetkezetben, és közölte a titkárnővel, hogy a férjével akar beszélni. Jucika először nem értette mit akar az idegen nő, de hamar magához tért. Arca kipirult, zavaros érzések kavargtak benne. De nem vesztette el önralmát. Beboccsátotta az asszonyt, és mielőtt a párnázott ajtó becsukódott volna, még sikerült elkapnia egy igen hangos mondatot: „Te újévkor már a gyerekedet se kívántad látni!...” Gyereke... gyereke is van — mondta Jucika megtántorodva —, szörnnyű... szörnnyű... szörnnyű... Sirva fakadt. Másnap igen határozottan állt hivatali fölöttése elé. „Ami volt, volt... de ezentúl köztünk mindennek vége!”

És hogy elhatározásának komolyságát még jobban alátámassza, megrkérte a tőle egy évvel fiatalabb segédkönyvelőt, Márkus Gézát, hogy kísérelje el hazafelé egy darabon, mert fél egyedül járni az úton. A fiatalember kapva kapott az alkalmon. Nemcsak egy darabon, hanem egészen hazáig elkísérte. Késő este visszafelé bandukolva, találkozott az igazgatóval. „Idehallgass — mondta neki az igazgató —, ha állásban akarsz maradni, akkor ne üsd olyasmibe az orrodát, ami nem tartozik rád!” A tapasztalatlan fiatalember megijedt. Az igazgató előtt hebegett, ígért fűt-fát, de másnap, amikor Jucika újra megrkérte, nem tudott ellenállni a kísértésnek. Szó nélkül teljesítette a kívánságot. Az igazgató viszont ismételen figyelmeztette, hogy baj lesz. Néhány hét múlva egészen kiéleződött a helyzet. Bekövetkezett az, amifől a segédkönyvelő legjobban rettegett. Megkapta a fölmondási végzést. Hát hogy mutassa meg ő

azt az apjának, az egyébként is lobbanékony ember hírében álló Márkus Gábornak, aki a maga nyolc hold földcsékéjén csak nagy ügyvel-bajjal tudta ki-termelni a fia tanítási költségeit? Mit szól majd? Még ha az igazsággal indokolta volna a végzést... De nem az igazságot írták bele, hanem azt, hogy megszűnt a segédkönyvelői munkahely... (Ezek után várható ugyebár, hogy a lány is cserben hagyja a szerencsétlen fiatalembert, hiszen az ilyen bosszúból fakadt kalandok rendszerint így szoktak végződni... Nem így történt. Tovább biztatta, buzdította. „Ez a fölmondás teljesen szabálytalan. Menj be a szindikátba, és tegyél panaszt. Neked lesz igazad...”) Márkus Géza bement a szakszervezetbe, és panaszt tett. Pedig még tagja sem volt a szakszervezetnek. De most a pokol fenekére is elment volna... A szakszervezetből még aznap fölhívták a keresztsarki földműves szövetkezetet, és megkérdezték az igazgatótól, hogy mi az igazság. Az igazgató azt mondta, hogy semmi. A panasz alaptalan. Most mehetett volna Márkus Géza Ponciustól Pilátusig a panaszával, ha azt eset nem bonnyolódik tovább. Az igazgató rövid minősítést is adott róla. „Az illető hanyag munkaerő, és különben is alkalmatlannak bizonyult. De még így sem bocsátottuk volna el, ha nem szűnik meg a munkahely.”

Különös, feszült légkör volt a szövetkezetben. A munka nem ment. Az emberek suttogva beszéltek. Az igazgató képtelen volt nyugodtan az íróasztal mellett ülni. Állandóan ki-be járt. Csapkodta az ajtókat. Pedig ha egy kicsit több tapasztalata lett volna ezen a téren (mint némely igazgatóinknak), akkor nyugodtan aludhatott és hallgathatott volna. Legfeljebb Márkus Gézát tette volna hosszú időre félszeggé és szellemi nyomorékká az igazságtalan tett... De az igazgató nem tudott nyugodtan aludni. Nem a segédkönyvelő miatt. Saját magáért reszketett. Mi lesz, ha kitudódik?! Ha kivizsgálják... Megírják az újságokban... Hol kap ő aztán igazgatói állást?... Megannyi nyugtalanító kérdés sorakozott fel ellene. Kapkodni kezdett. Egy hét múlva újra összerendelte a munkaviszonyügyi bizottságot, és az ülésen javasolta, hogy takarékosági szempontokból a titkárnői munkahelyet is meg kell szüntetni. A bizottság — ha már takarékoságról van szó — egyhangúlag döntött. Senki sem gondolt arra, hogy az igazgatónak

nem a munkahellyel van baja, hanem azzal, aki a munkahelyet betölti.

Nagy Sándor számítása nagyon egyszerű volt. Szinte primitíven egyszerű: ha a titkárnő is elmegy, semmi nyoma sem marad a dolognak. Semmiféle vizsgálat sem derítheti ki az igazságot. Tehát mindenáron, minden nyomot eltüntetni. Szerelme teljesen lelohadt. Sőt már-már nyílt gyűlöletté fajult. Csak saját hivatali érdekei lebegtek szeme előtt. S következett, ami az ilyen esetekben általában következni szokott: a lány is panaszt emelt a szakszervezetben. A szakszervezetben általában megvan az a rossz szokás, hogy az ilyen panaszok alaposságát ott ellenőrzik, ahol nem kellene. De mikor másodsor is panasz jött ugyanaból a vállalatból, a szakszervezetben ülé elvtárs nem az igazgatót hívta fel, hanem a munkafelügyelőt. A munkafelügyelőről viszont mindenki tudja, hogy nem kedvelik az igazgatókat. Amilyen gyorsan csak tehetik, kiszállnak a helyszínrre, elkérik a felmondási végzés másolatát, megnézik a vállalati szabályzatokat, kihallgatják mindkét felet és a tanúkat, majd előveszik a törvénykönyvet, és a paragrafusok nevében kellemetlen kérdésekkel nyaggatják az embert. A mi esetünkben a munkafelügyelő másfél évtizedes tapasztalattal rendelkező tisztviselő volt. Nem lehetett vévútra terelni a figyelmét. Az ügy kivizsgálása közben ironikus megjegyzésekkel fitogtatta hatalmát, és mire a dolog minden apró részletére fény derült, az igazgató zúgó fejével, lelkileg megroggyanva háttal fordított az íróasztalnak, és az ablakon át az utcát nézte. „Hát igazgató elvtárs — közölte a munkafelügyelő —, maga még nagyon tapasztalatlan az ilyen ügyekben, de az biztató, hogy fiatalon kezdte... Sokra viheti! Én a magam részéről igyekszem hozzájárulni a karrierjéhez, de sajnos csak annyit tehetek, amennyit a törvény enged. Feljelentem. De ne féljen, a legrosszabb esetben is csak ötezer dinárt kap. A vállalatot sokkal jobban megbüntetik...” A munkafelügyelő kéréssel lenkedett. Pláne, mikor észrevette, hogy szavai hatnak. „Azért még egy csekélységet tehetek magáért, igazgató elvtárs. Elmesélem az újságíróknak. Azok úgylis termékegység szerint dolgoznak, szegények, alig várják az ilyen információkat...” A többi már az irodajuttatóból mondta, búcsúzásképpen: „Azt hiszem, az világos, hogy mindkét fölmondás szabálytalan. Az egész ügyet legjobb lesz a szakszervezeti csoport

ülésén letárgyalni, hadd tudják meg a melósok is, miről volt szó... No, viszontlátásra, igazgató elvtárs!”

A munkafelügyelő hű maradt ígéretéhez. Az esetet valóban elmesélte az újságíróknak, a vasárnapi számban hosszú cikk jelent meg róla. Kereszt-sarkon kevésnek bizonyult az újság. Benda János kocsijában pedig nagy volt a forgalom. Hiába, neki mindenből haszna van. A következők: Nagy Sándor is panaszra ment a községbe. Elmondta, hogy a munkafelügyelő és az újságírók teljesen tönkretették a tekintélyét és az idegeit, és képtelen tovább végezni az igazgatói teendőket. De hosszabb „lelkigyakorlat” után visszavonta a lemondást, és megígérte, hogy megjavul. Hát azért jött Keresztsarokra április elején a két személygépkocsi. Az ottani konferencia következményeit röviden így lehet vázolni: az igazgató marad, hibáit kijavítja, több gondot fordít a szövetkezet gazdálkodására, Márkus Géza újra elfoglalja munkahelyét, Varga Jucikát áthelyezik a népbizottsági kirendeltségbe, s a népbizottsági kirendeltségből ide helyezik özvegy Kókai Annát, akivel valószínűleg nem lesz ilyen komplikáció, mivel meghaladta életének negyvenötödik esztendejét... A salamoni döntés után Nagy Sándor, a szövetkezet igazgatója a sajtó képviselője előtt megnyugodva kijelentette, hogy az „esetből nem kellett volna ilyen nagy ügyet csinálni...”

Valóban nem kellett volna. Hiszen annyi komoly gond, teendő van mindenfelé. Főleg tavasszal, a dologidő kezdetén. Ha volna statisztika arról, hogy mennyi erő, tetterekészség és idő megy veszendőbe az ilyen apró csellogások, szükségtelen és minden pozitív törekvést gátló bonyodalmak miatt, nyilván magunk is jobban elgondolkoznánk viselt dolgainkon, de — sajnos — ilyen statisztika nincs. Persze a tanulságot statisztika nélkül is meg lehet szívlelni, mert hiszen az idő nem áll meg csodálkozni az apró emberi gyarlóságokon, az idő következetesen halad a maga megszabott útján... A tél összezsugorította a falut, magányba kényszerítette, a tavasz azonban kitérte a kapukat, megnyitotta az apró ablakokat, embert, állatot kicsalt a szabadba, a napfényre, a tágas határba, a földekre. Szekerek haladnak a keskeny dűlőutakon, négyőlesek, szekereket látni a földek végén is, mindenfelé munkálkodnak: ültetik a kukoricát, szántják a dohányföldeket, boronálják a bú-

zát, szedik a csumát... **Egyszóval:** minden pontosan úgy van, ahogy Bicegő Nagy Mihál mondja: „Van itt dolog dögvél, csak legyen, aki csinálja.” Ezt nem egészen úgy kell értelmezni, ahogy Bicegő Nagy Mihál mondja, mert ha csinálnák a dolgot, akkor Keresztsarkon még az ükunokák sem végeznék el. Mindig szaporodna a munka. De nem érdemes kiforgatni a dolgot, hiszen Mihál sem így gondolta. Ő így gondolta, hogy van munka bőven, hálistennek, csak legyen aki végzi... Ez pedig szinigaz. Itt van például a csumaszedés. Ezt sem lehet megtalálni a korszerű mezőgazdasági termelés szakszótárában, mégis nagyon fontos művelet, mert ha nem szednék fel a csumát, akkor a földműves szövetkezet igazgatója nem engedné az aratógépet Bicegő Nagy Mihál földjére. S itt nyomban el kell árulni, hogy Mihál azok közé a kereszt-sarkai földművesek közé tartozik, akik ebben az esztendőben a mezőgazdasági termelés korszerűsítése tekintetében megöntudatosodtak. Igen, igen, megöntudatosodott! Ép ésszel nehéz ezt felfogni, mert ha valamikor valaki ellensége volt a traktornak, műtrágyának és mindenféle gépnek, akkor Bicegő Nagy Mihál az volt. Ebben némi szerepe volt Mihál tekintélyes hangjának, amit az adó elleni küzdelemben is gyakran felhasznált, és az örökös, kigyógyíthatatlan ellenzékiiségének. Ugyanis ő az az ember, akinek soha sehol semmi sem volt jó. Rossz a pokol, a mennyország, a szövetkezet nagymázsája, Benda János pálinkája, a szocializmus és a kapitalizmus, a kövesút és az időjárás, minden, de minden rossz... Megjavíthatatlan tagadó szellem, megrögzött destruktív lény, akinek jó áll a feje alja, meghaladta életének, ötvenedik esztendejét, se családja, se unokája, és ha a reuma se kínozná, talán ő volna a világ legboldogabb embere... A reuma, a reuma! Ezzel lehet magyarázni Mihál megöntudatosodását. Még tavaly is egyedül aratott. Legényesen vágta a rendet, Rozál, a felesége, alig győzte utána felszedni a marokot... Hanem a harmadik rend derekán egyszer megállt Mihál, felegyenesedett, rátámaszkodott a kaszanyélre, s kiszáradt torokkal, krákogva hátraszólt feleségének: Úgy érzem, Rozál, megöregedtem... Állítólag ez volt a megöntudatosodás első jele. Az idén már a csumaszedés előtt beállított a szövetkezetbe, ahol megkapta a *Traktor szolgál-*

tatások árjegyzéke privát szektoron felirató papírokat, amit egy álló héten át silabizált, majd újra megjelent a szövetkezetben, és szerződést kötött az aratásra. De csak azért, hogy megbizonyosodjon a gép használhatóságáról! Mert kaszálni, rendet vágni tőle jobban senki sem tud... Még a gép sem! Bizony, bizony...

Ha igaznak lehet tekintetni azt a régi mondást, amit valamikor a szólamirodalom korszakában olvastam, hogy ilyenkor tavasszal olyan a határ, mint a kitárt könyv, akkor ebből a könyvből, Keresztsarok kitárt könyvéből sok mindent ki lehet olvasni. De más volt ideírva harminchatban, és megint más negyvenhatban. Mert ez élő könyv. Szövege, tartalma mindig változik, módosul, időszerűsödik. Nemcsak a birtokviszonyok változtak meg, mezsgyék tűntek el, hanem fokozatosan változott a termelés struktúrája is. És még nagyon sok minden megváltozott. Például az emberek gondolkodása. Harminchatban a megboldogult Remete Mata Gábor részesei előtt kijelentette, hogy „pocsék ára van a búzának, jó lenne, ha néhány évig nem teremne a föld”. A részesek nem szóltak ellene. Nemcsak azért, mert Remete Mata Gábor volt a kenyéradó gazdájuk, de lényegében nem is tudták felmérni a mondás valódi értelmét és jelentőségét. Pedig figyelemmel kísérték a piacon uralkodó állapotokat. Számon tartották, hogy mikor olcsóbb és mikor drágább a disznó, mennyibe kerül a búza, kukorica vagy a tojás, s a maguk módján alkalmazkodtak is a helyzethez. De közzgazdasági érdeklődésük csak a saját szükségleteik és lehetőségeik határáig terjedt. Előre nemigen számoltak, nem terveztek. Részint azért, mert nem nagyon volt mire tervezni, részint pedig azért, „úgyis a jóistentől függ, hogy terem-e elég búza”. Természetesen a fentieket nem lehet Keresztsarok egész lakosságára vonatkoztatni, mert a négyholdas kisparaszt is más törvények szerint élt, más szemzőből számolt, más-ként gondolkozott, mint a félholdas napzámos. Amit viszont a paraszti agyafúrtságról tudunk, az többé-kevésbé a biztosabb talajon álló középparasztra vonatkozik. De az olyan jól ismert szólásmondások, hogy például „ha a parasztot olykor megkopasztják, holnap újra megtollasodik”, nem a faluban, hanem valahol a hivatalokban, boltokban kerültek forgalomba. Mindenesetre, ha valaki harminchatban

akart volna egyet-mást elolvasni a határ kitárt könyvében, akkor erre vonatkozólag talált volna pontosabb, szavahihetőbb tényeket is, csakhogy harminchatban nem olvastak ilyesmit az emberek. Most is inkább kényszerűségből csinálják, mint pusztá kedvtelésből. Az egész közvélemény figyelme a mezőgazdaságra összpontosul. Alig van nap, hogy ne olvashatnánk valamit az újságokban, például a búzáról. A búza a bácskai föld első számú terménye. Gyakran találkozni olyan fogalmakkal is, mint például „búzacsata”, „az ország kenyere”, „stratégiai kultúra” stb., stb. Ezzel szemben Keresztsarok határában (no, nem az egész határban, hanem ama bizonyos 6 200 hold magánkézben levő földön) azt lehet megállapítani, hogy a búza vetésterülete évről évre fokozatosan csökken. Minden tavasszal kevesebb a zöldellő parcella, több a szántás, a felszántatlan föld, több a tavaszi kultúra. Az emberek ugyanis megtanultak gondolkodni és számolni. Ha most betérünk Varjú János portájára (akit annak idején bíráltak a konferencián, mert szidta az agroriminumot), és megkérdezzük tőle, hogy hajlandó-e egy hold bérbe fogott földön (említettük már, hogy a 6 200 holdból több mint 1 500 holdat bérlők művelnek) búzát termelni, arra ő gondolkodás nélkül, határozottan kijelenti, hogy nem. Még akkor sem, ha mindjárt búzacsata van. Varjú János „politikai búzát” nem termel. De ha az ország kenyérét is megemlítettük előtte, és a nagyobb hatás kedvéért megpendítjük a külkereskedelmi mérleg kérdését, akkor Varjú János kissé elgondolkozik, és azt mondja, hogy jól van, ha már az országnak köll a búza, meg hogy búzacsata van, akkor fizessék meg az árát...

Varjú János nem akar az országgal ellenkezni. Egyáltalán. A szocializmussal is ki van békülve. Teljesen lojális állampolgár. Az agroriminumot sem ok nélkül szidta. Mindennek megvan a maga oka — ez a szavajárása. És mint lojális állampolgárhoz illik, akit első-sorban, az okok készletnek szólásra, előveszi az iskolás fiától örökölt nyúl-farknyi ceruzát, kölcsönkér néhány noteszlapot az újságírótól, és azt mondja: „Nohát, ide hallgasson! A legjobb esetben is, de a legjobb esetben, én azon az egy hold bérelt földön elérhetem a tizenegy, tizenkét métermázsás termést. De vegyünk tízet, hogy ne csatlakozunk a végén, mert megtörtént már,

hogy nyolc métermázsát se csépeltek az árendás földekről. Tíz métermázsza búza értéke tavalyi árba számítva 35 000 dinár, az idej árba számítva pedig 40 000 dinár. Aztán itt van még a szalma, nekem az is megér 10 000 dinárt, köll az istállótrágya is, avval teritem a saját földjeimet. Ez összevissza 50 000 dinár. Bevétel. Most számoljuk a kiadásokat: először az árenda, némely földeket öt mázsa búzáért ki lehet fogni. A messzi földeket. A közel földek drágábbak. Szóval az árenda 20 000 dinár. Szántás? Ezért nem fizetek. Saját igámmal szántok. De akkor is figyelembe köll venni a költséget. A földműves szövetkezet tizenegy colig 3 600 dinárért szánt. Hát ennyit az én fogatom is megérdemel! Nem igaz? A vetőmag. Én 125 kilót szoktam elszórni egy holdba. Az 5 000 dinár. A vetés utáni boronálás meg a tavaszi boronálás a földműves szövetkezet szerint belekerül ezer dinárba. Az aratást, cséplést többféleképpen lehet számolni. A szövetkezet nem engedi a kombájt az ilyen messzi földekre. Az aratógépek is jobban kedvelik a közelebbi meg a nagyobb darab földeket. Ezért hát learatunk magunk. Én, az asszony, a nagyobbik gyerek meg a lány. Négy munkaképes családtag van itt, kérem! Egy hold búzán, számításom szerint, a csumaszedéstől a cséplésig, beleértve az aratást is, körülbelül kilenc napot kell dolgozni. Ezért kilenc napszám jár. Embernapszám. Ha csak 600 dinárba is számoljuk a napszámot — én annyit másnak nem dolgozok, az biztos —, akkor is föl köll számolni 5 400 dinár munkabért. De a hordás már igásmunkát kíván! Ezt meg a szövetkezet se csinálja meg 3 000 dináron alul. Akkor következnek a cséplőgép, a géprész, száznegyven, százharminc kiló búza, de legyen százhuszonöt, akkor is elmegy 5 000 dinár. Mindez summa summárum 43 000 dinár. A haszon, kérem szépen, hatszáz dináros embernapszám mellett is legfeljebb félholdnyi szalma. Hát, megbocsát, kedves újságíró úr, én ennyit nem reszkírozok. Ezt senki se kívánhatja tőlem. Már csak azért, sem, mert igazság szerint jövedelmi adót is kellene fizetni az árendás föld után... ha az ember a faluházán (népbizottsági kirendeltség) csinálja a haszonbérleti szerződést... No, jól van, megcsináljuk azt a szerződést magunk is. Elvégre írástudó emberek vagyunk. De ha véletlenül közbejön valami? Nézeteltérés, pör? Meg is büntethetnek adóéltitkolás

miatt. Ezért én, megmondom őszintén, nem nagyon szeretek feketén árendálni. Higgyc el, jobb a tisztá munka. Eleget konferenciáztak rullam az agrominimum miatt..."

Nem az én feladatomban eldönteni, hogy őszinte beszéd volt-e Varjú János nyilatkozata. De hogy a számtani művelet alatt homlokára kiültek a ráncok, az bizonyos. Bár a jelek azt mutatták, hogy nem először csinálta végig a műveletet. Nagy rutint sejtető biztonság-gal rakta egymás mellé a tételeket, és az összeadás is olyan gördülékenyen ment, mint a karikacsapás. Elpróbálta ő ezt a műveletet néhányszor a télen, mikor nem volt más dolga. Utóvégre számolni kell az embernek, ha nem akar becsapódni... Az ám, de van itt még egy kérdés, ami izgatja az újságírói fantáziát. Ugyanis, ha már így áll a dolog, akkor hol terem az a kenyér, amit Varjú János ötödmagával aratástól aratásig fogyaszt? Mert azt nehéz lenne elképzelni, hogy egyáltalán nem termel búzát. Termel bizony. Hogyne termelne... Hiszen a fejadagot be kell készíteni. Fejadag nélkül nincs egzisztencia. A fejadag a kisparaszti fogyasztógazdálkodás egyik alapvető feltétele. Csakhogy a fejadagot nem mostohaföldön termeli, hanem a sajátján. A saját föld leginkább abban különbözik a mostohától, hogy azt minden harmadik, negyedik esztendőben jól megterítik istállótrágyával, ennél fogva sokkal nagyobb termelőképessége van, mint a mostohaföldeknek. Az ilyen földnek érdemes egyebet is adni, mert visszaszolgálja. Más szóval, érdemes reszkírozni, vagy közkeletű gazdasági szóval élve — befektetni. Ezzel magyarázható a tolvábbiakban az is, hogy Varjú János a saját földjén sokkal haladóbb termelő, mint a mostohaföldön. Ha csak a saját földjén gazdálkodna, akkor nyilván az agrominimumot se szidta volna, hiszen annak a földnek ő törvény nélkül is megadta azt, amit kellett. Nem véletlen, hogy ebben az esetben a számolás is egész más eredménnyel zárul. Mert, ugye, a jó karban lévő saját földön, az édes földön elérhető a húsz, huszonöt métermázsás holdankénti hozam. (A biztonság kedvéért, maradjunk a húznál.) A húsz métermázsza búza pedig testvérek között se negyvenezer dinárt ér, hanem nyolcvanezeret. Nyolcvanezerért pedig érdemes nagyobb befektetéseket eszközölni. Miben nyilvánulnak is meg ezek a nagyobb befektetések? Először is, a jó karban lévő föld elbírja a

mélyebb szántást. Nem is kerül sokkal többre. Tizenennyegye colig 4 100 dinárért szánt a szövetezetet. A vetés, boronálás 1 000 dinár. A vetőmagnál valamivel több a kiadás. A saját földbe érdemes ötvenkét dináros magas hozamú magot szórni. Ennek az ára csávázással együtt 7 800 dinár. Akkor megereszt az ember 250 kiló szuperfoszfátot, 100 kiló kálisót, 100 kiló kalkamont, ami szintén belekerül valami 9 000 dinárba, azután az aratás 5 400 dinár, cséplés 12 000 dinár (három métermázsza géprész), az adó 8 000 dinár, az istállótrágya egy évre eső értéke 4 000 dinár, ez összesen 51 300 dinár! Ugyanakkor a termés értéke, szalma nélkül, 80 000 dinár. A haszon 28 700 dinár. És ha a hozam meghaladja a húsz métermázszt, akkor a jövedelem még nagyobb. „Hát ki az a bolond — mondja Varjú János —, aki rossz földön termett drága kenyeret akar enni, mikor jó földön termett olcsó kenyeret is ehét!”

Igen ám, csakhoggy Varjú János érdeke megint összeütöközésbe került az ország, illetve a társadalom érdekével. Az ország, illetve a társadalom szempontjából másodrendű kérdés az, hogy a Varjú János által termelt és fogyasztott kenyérnek mekkora az önköltségi ára. Sokkal fontosabb, hogy Varjú János mennyi búzát visz a piacra. Hát ebben a tekintetben megint csak fejszoválás következhet, mert Varjú János ugyan lojális állampolgár, de nem sok búzát visz a piacra. Azt mondja: „Meghagynom jó bőven a fejadagot, ötünkre testvérek között szükséges tizenöt métermázsza, a többit pedig elviszi a gép, köll vetőmagnak, meg aztán ki tudja, mi lesz jövőre...” A piaci feleslegnek nevezett búzamennyiség nem Varjú János és a Varjú Jánosok földjén terem Keresztsarkon, hanem odaát az Összetartás Termelő Szövetezetet háromezer holdas birtokán, ahol az átlagos holdankénti hozam eléri a huszonöt métermázszt, de a holdankénti befektetés sem annyi, mint Varjú János esetében, hanem sokkal több, beleszámítva a társadalmi járulékokat, igazgatási költségeket, és azt, hogy az Összetartás szövetezetet minden hold földje 210 000 dinár értékű munka- és erőgéppel, korszerű mezőgazdasági felszereléssel van megterhelve, aminek részleteit és kamatait szintén törleszteni kell! Ezért Varjú János búzáját nemigen lehet összehasonlítni az Összetartás búzájával, bár öszintén szólva mindketten tanulhatnának egymástól: Varjú János táv-

lati tervezést és nagyvonalúságot, az Összetartás pedig gazdaságosságot és alaposágot.

Varjú Jánosnál a számolás nem öncélú dolog. Kiszámította, hogy azzal, amije van, hogy lehet legjobban és legeredményesebben beilleszkedni a mostani gazdasági rendszerbe. Ennek alapján termel és gazdálkodik. Van négy hold saját földje, ehhez árendál még négy holdat. A saját földjén termel egy hold búzát, másfél hold cukorrépát, fél hold herét zöldtakarmánynak, egy holdba pedig burgonya és egyéb konyhakerti vetemények kerülnek, mert az ilyesminek „nem a törvény mondja meg az árát”. A bérlet földön terem azután a kukorica, amiből jut abrak a lónak, tehénnek, továbbá meghízik belőle néhány disznó saját szükségletre és eladásra. Ha jobban meg akarjuk érteni helyzetét, figyelembe kell vennünk a következőket is: négy munkaképes családtagot kell foglalkoztatnia, és lehetőleg olyasmint termelni, „amivel sok dolog van”, és aminek „nem a törvény mondja meg az árát”. Hogy miért? Erre az országos statisztika válaszol legszavahihetőbben. Az utóbbi három esztendő alatt nyolcvanöt százalékban azoknak a mezőgazdasági terményeknek emelkedett az ára, amelyeket nem a korszerűen gazdálkodó mezőgazdasági szervezetek, hanem az egyéni termelő vitt a piacra. Ezt a látszólag szűkszavú százalékszámot Varjú János, a maga módján, így magyarázza: „Nem a búzán, kukoricán, tehénen, lovon és a hízókön keressük mink a pénzt, kérem. Ebből csak élünk. A pénzt a csirke, a hízókacsa, a tojás, a krumpli, a zöldbab, a zöldborsó, az uborka meg a többi mi-egymások hozzák...” Egyszóval az hozza a pénzt, aminek adásvételénél lehet alkudozni, és aminek az ára leginkább attól függ, hogy mennyire szervezett vagy mennyire szervezetlen lakosságunk ellátása. Ha az ellátás szervezetlen és hiányos, az jól jön Varjú Jánosnak, mert a városi nép többet fizet a tyukért, kacsaért, krumplióért, paradicsomért, amit ő hetente egyszer vagy kétszer rendszerint beszállít a közeli, mintegy tíz kilométerre levő nagyközségbe, vagy a távolabbi, mintegy huszonöt kilométerre levő városba. Varjú János életszínvonalra aránylag magas, és emelkedőben van. A termelés korszerűsítésére és bővítésére nem fordít pénzt. Ezt az áldozatot lelkiismeret-furdalás nélkül rábizza a társadalomra. Az utóbbi két év alatt rádióká-

születet, konyhabútort, varrógépet vásárolt, most viszont a ruhafélék iránt érdeklődik legjobban, mert ma holnap két legényfia lesz, és eladósorba cseperedett lánya van. Van-e okunk irigyelni tőle a jómódot? Részben van, mert a munkásság vásárlóképeségének növelésére szánt dinárok gurulnak ide, de csak az vethet követ Varjú Jánosra, aki hajlandó lemondani a vasárnapi tyúk-húslevesről...

Tavasza van, és olyan a határ, mint a kitárt könyv. Olvassunk benne. Érdekes és igaz könyv. Minden betűjét az élet írta. Gyorsan váltakoznak a fejezetek, mint a tovaszágalgó gépkocsi ablakából a mezsgyék, és minden fejezetből más szín, más élelemszemlélet és más igazság árad. Időzzünk azonban még néhány percet a Varjú János sorsával foglalkozó oldalaknál. Sok mindent mondtak és írtak erről a parasztípusról. Spekuláns, sunyi, számító, ravasz. Ebből is, abból is van benne egy adag. Jó és rossz tulajdonságok szövetkeztek benne. Ez is igaz. De ha minden rossz-ságát, minden ravasz-ságát az erkölcs (mondjuk ki: a szocialista erkölcs) mérlegére tesszük, akkor az ő ügye korántsem bizonyul olyan súlyosnak, mint ama kupecszellemű kereskedőé, aki már eleve így gondolkodik, így számol és így cselekszik: „Nem vagyok bolond száz vagon almát hozni a városba, és kilóját eladni harminc dinárért, mikor hozhatok harminc vagon almát is, és eladom kilóját száz dinárért — sokkal kevesebb lesz a kezelési és szállítási költség, és több a haszon”. Ehhez mérten Varjú János előtt kalapot kell emelni. Egyelőre nem róhatjuk fel bűnét, amiért a város ellátásából hiányzó árut visz piacra és azt olyan magas áron adja el, amilyen magasra a város ellátására hivatott, rendszerint kiváltságos helyzetben levő kereskedelmi vállalat felverte árat. Varjú János minden valószínűség szerint azért lett ilyen, és azért lesz ilyen a jövőben is, mert gazdasági és árucere-rendszerünkben ilyen fogyatékos-ságok vannak...

Keresztsarok földműveseit a felszabadulás után iskolai kényszerrel tanították meg számolni. Nem is egyformán számolnak. Sőt akad olyan is, aki még mindig nem tanult meg számolni, mint például Rozsdás Mátyas a hatodik dűlőből, akinek még a második földreform is hagyott akkora vankost a feje alatt, hogy nyugodtan álmodhatja régi álmát, legfeljebb akkor erőlteti meg az eszét, ha az Összetartás szövetkezet vesztesé-

geiről hall, és megint másképp számol Pogány Asztalos János, Rozsdás Mátyas veje, aki negyven-ötven sertést hizlal évente, dohányt termel, és idegen munkaerőt foglalkoztat: úgy gazdálkodik, mint a forgatóke hiányát nem ismerő vállalat, nagyvonalúan és könynyedén, míg a kisebb gondja is nagyobb annál, hogy napszámossai sorsával törődjön. Pogány Asztalost már nem is lehet a földművesek kategóriájába sorolni, hiszen saját fizikai munkája lassan megszűnik éltető eleme lenni, és érvényesülése mint társadalmi jelenség, egyre veszélyesebbé válik. A veszély annál nagyobb, mert a társadalmi-politikai szervezetek nem tulajdonítanak komolyabb jelentőséget neki, hiszen érti az idők szavát, megtanult néhány frázist, és szorgalmasan pufogtatja őket a megbeszéléseken, összejöveteleken, konferenciákon. Másképp számolnak és gondolkodnak Pogány Asztalos napszámossai is, akiknek a falu eddig képtelen volt más biztosabb munkaalkalmat adni. Jobbadán fiatalok, tizenhat-tizenhét éves lányok, legények ezek, a szövetkezeti idénymunkások családfagjai, akik most állnak az élet küszöbén, és idősebb emberek, akik annyira bele-szoktak a régi napszámosséletbe, hogy ha kényszerítenék őket, akkor sem tudnának más életet élni. Pogány Asztalos földjén Keresztsarok társadalmának két véglete találkozott, és mindkét véglete a maga nemében gondot okoz, és megoldásra váró kérdést alkot, amit előbb vagy utóbb, de egyszer napirend-re kell tűzni. A két véglét között találjuk Varjú Jánost, Bicegő Nagy Mihályt és a többieket, akik az arányok tekintetében egyformák, de lényegében nagyon különböznek egymástól. Bicegő Nagy Mihály gazdaságilag lassan passzivizálódik, néhány év múlva egy dicsekvő, nagy hangú öregember lesz belőle, akit senki se vesz komolyan, Varjú Jánost viszont a ritkán használt járdá téglái között burjánzó fűhöz lehet hasonlítani. Kihasználja a társadalmi gépezetében mutatkozó fogyatékos-ságokat, nagy körültekintéssel és nem kis agyafúrtsággal érvényesíti tovább a klasszikus paraszti életformát, bizonygatja a kisparaszti fogyasztó gazdálkodás egy újabb, módosított változatának létjogosultságát. Varjú János ezekre egyelőre minden különösebb zökkenő nélkül halad tovább a társadalom útján, és nagy baj az, hogy nemcsak a saját, hanem a gyerekei sorsát kérélnhetetlenül oda kötötte a mostani

gazdálkodás szekeréhez. Ebben a tekintetben nyilvánul meg az életforma maradisága, mert a gazdasági rendszerekben mutatkozó fogyatékoságokra, ellentmondásokra és a szubjektív hibákra még nem lehet jövőt építeni.

Az Összetartás Termelő Szövetkezetben korszerű gazdálkodás folyik. Korszerű gazdálkodás háromezer katasztrális holdon. E tekintélyes földterület szerves része Keresztsarok kataszteri községnek. A mezőgazdasági szervezet tehát máris fele akkora földön gazdálkodik, mint a magántermelő. Vagyis Keresztsarok határának egyharmad része a társadalmi szektorhoz tartozik. A társadalmi szektorban, minden hold földre 210 000 dinár értékű alapeszköz van táblázva. Ez lehetővé teszi az áru-termelést. A szövetkezet megművelhető földterületének hatvan százalékán búzát termel. Magas hozamú olasz búzafajtákat. Elsősorban San Pastorrét. Természetesen korszerű módon, kifizetődően. A földterület másik részén árpát, őszi zöldtakarmányt, tavaszi zöldtakarmányt, kukoricát és csekély mennyiségben napraforgót termelnek. A takarmányt megessi a jószág, a jószág pedig megcsinálja azt a pár millió dináros veszteséget, ami nagyon nem tetszik Rozsdás Mátyásnak, és nagyon nem tetszik Komáromi Baláznak, a termelő szövetkezet igazgatójának — nem tévesztendő össze a földműves szövetkezettel —, és még kevésbé tetszik Dulics Sándor tehenésznek, akit már egy jó másfél esztendeje mindig a minimális személyi jövedelemmel ijesztgetnek. Kétszáznyolcvan név szerepel a szövetkezet fizetési listáján. Az igazgatósági épület körül új lakóházak. Villanyvilágítás. A házak előtt keskeny téglajárda. Egészségház. (A falusiak is ide járnak. Nincs messze a központtól. Mindössze három kilométer.) Itt más a levegő, mint a faluban. Mások az irodák az igazgatósági épületben. Más a hangulat. Mintha egy másik országban, vagy legalábbis egy másik köztársaságban volnál. Pedig a föld Keresztsarok határából szakadt ki. Mégis, mintha száz vagy kétszáz kilométerre esne a mohás fedelű, rogyadozó haranglábtól. Iskola nincs a tanyán. A gyerekek bejárnak a faluba. Télen traktor viszi őket pótkocsin. Most foglaltak a traktorok. A gyerekek csoportokban haladnak a kövesút menti ösvényen az iskola felé. Süt a nap. Párásan gőzölög a föld. Zöldül a fű az árokparton. A gyerekek kiabálnak, jobbra-balra fut-

kosnak. Nagyon tetszik nekik a tavasz. A lakótelep környéke rendezett. Több rádióantenna látható. Odébb a lakóházak mögött van a gépállomás. Olaj- és benzinszag. Sok a használatlan gép. Némelyik rozsdásodik. Az önműködő sertészetők. Két lövőtatású aratógép (szinte újan kerültek a dögtemetőbe, mert mire megérkeztek, a szövetkezet teljesen likvidálta a lövőállományt), továbbá néhány munkagép, traktorvontatású eke, szecszkavágó, fogasborona. Ezeknek az értéke is, amennyiben nem amortizálódtak, a földet nyomja, a termelést. Vettek felesleges gépet is. Hirtelen, szinte máról holnapra kellett itt modern mezőgazdaságot csinálni. Hirtelen, szinte máról holnapra kellett lerakni a korszerű mezőgazdasági termelés alapjait. Megvették a korszerű gépeket, később szakemberek jöttek, de azok az emberek, akik használatba vették a korszerű dolgokat, „nem sok iskolát jártak ki”, a háború előtt jobbadán cselédek voltak és napszámosok, a felszabadulás után pedig kocsisok, jósággondozók lettek. Azt csinálták, amit csinálni kellett. A termelőeszközök színvonala és a termelőeszközök kezelő emberek értelmi színvonala közötti aránytalanság a nagy befektetések korszakának kezdetén sok bajt okozott.

Milyen gépet látott azelőtt az itteni napszámos? A megboldogult Remete Mata Gábornak a cséplőgép mellett csak egy öreg járgánya volt, amit szecszkavágásra használt. Errefelé nem voltak sztrájkok és nagy bérmozgalmak, mint az ezerholdas uradalmak, a régi bácskai kastélyok tájékán, ahol a földesúr inkább gépet vásárolt, mint hogy eleget tett volna a mezőgazdasági munkások béremelési követelésének. Ez nyugodt, lomha paraszti világ volt. A munkásnak is rendszerint volt egy vagy két hold saját földje, s így az osztályellentéték sohasem éleződtek ki annyira, mint a kastélyok árnyékában. Nem csoda, hogy a szövetkezet dolgozói közül sokan, főleg a fiatalabbak az első időben csodákat láttak a gépekben, istenítették a traktort, mintha az magában a megvalósult szocializmus lett volna. Akkortájt a lakótelepnek még nem volt villánya. Egy tavaszi este a fiatalok táncmulatságot rendeztek. A világítás kérdésért oly módon oldották meg, hogy üzembe helyezték a szövetkezet minden traktorát, körbeállították a gépeket az egészségház előtt, és azok reflektorfényénél táncoltak hajnalig. Ki törődött azzal, hogy ez túl drága

világítás volt! Az igazgató ugyan csóvált a fejét másnap, de nem tett semmiféle intézkedést, mert a táncmulatságot az ifjúsági szervezet rendezte. Később egy-két traktor a könnyelműség áldozata lett. Sőt nemsokára egy traktoristát is eltemettek, aki ittas állapotban nekihajtott az eperfának, s össze-törte magát és a gépet is. Az emberek kezdtek kijózanodni a gépimádatból. Módosították a javadalmazás rendszerét. A kereset attól is függött, ki hogyan óvja a gépet... De nemcsak a korszerű gépek jellemzik ezt a külön világot, hanem a korszerű termelés-szervezés is. A télen létrehozták a gazdasági egységeket. Az egész szövetkezet hét gazdasági egységre oszlik. Kettő gabona-termeléssel foglalkozik, egy sertéshizlalással, továbbá külön gazdasági egységet képeznek a tehenészek, a tejfeldolgozó üzem (ez az első és egyetlen feldolgozó üzem Keresztsarkon) alkalmazottjai, az erőtakarmány-keverő munkásai és az igazgatóság. Minden gazdasági egységnek külön szabályzata van a megvalósított tiszta jövedelem felosztásáról. Ezek szerint a gabonatermelésben minden megvalósított száz dinár tiszta jövedelemből húsz dinár a vállalati alapokba kerül, nyolcvan dinárt pedig elosztanak személyi jövedelem címén. A sertéshizlalók már csak hat dinárt tesznek az alapokba és kilencvennégyet osztanak fel személyi jövedelemre, a tehenészek, tejfeldolgozók és az erőtakarmány készítőik pedig az egész tiszta jövedelmet feloszthatják, amennyiben egyáltalán elérnek tiszta jövedelmet. Ebből látszik, hogy a most érvényben lévő határozatok alapján hol veszt és hol keres a vállalat. A korszerű termelés-szervezés sémáját a végtelenségig lehetne részletezni, de ez már az analitikusok dolga. Nekik kell választ adniok arra a kérdésre is, hogy kellő nyilvántartás híján egyáltalán eredményesen működhetnek-e ezek a gazdasági egységek.

Dulics Sándor tehenészeknek egyelőre csak annyi mondanivalója van az egészhez, hogy „meglássuk, miképp válik be”. Ha jó lesz, megtartjuk, ha rossz lesz, másképp csináljuk. Az ilyen egyszerű szavakban kell keresni az öngazgatás rendszerének szellemét, ami fokozatosan formálja, alakítja az itteni emberek életszemléletét. Dulics Sándor soha nem választott ilyen magabiztosan és könnyedén az életet és egzisztenciáját érintő kérdésekre. Hosszú időn át kommciónció volt a bére. A kommciónció soha-

sem tőle függött, hanem a gazdától. Legfeljebb alkudozhatott. Most viszont a jövedelem elosztásának egész rendszerén változtathat, ha mások is egy véleményen vannak vele. Innen ered a Dulics Sándor szavaiból kicsengő önértettség és biztosságérzet, ami egyáltalán nem volt a régi bácskai cselédek sajátsága... De tulajdonképpen ki ez a Dulics Sándor? Közvetlenül a háború után került Keresztsarokra, egy közép-bácskai nábob felosztott háromszáz holdas birtokáról mint munkanélküli ökrösbéres. Rövid ideig Remete Mata Gábornál szolgált. Az idő tájt két termelő szövetkezet alakult a faluban. Az egyik a tizenhat új agrár-tulajdonos egyesülése révén létrejött Összetartás Komáromi Balázs mostani igazgató elnökségével, a másik pedig az úgynevezett kulák szövetkezet, amely Pogány Asztalos János elnökségével működött Szabadság néven. A Szabadság szövetkezet állandóan munkaerőhiányban szenvedett, mert a betagosult gazdák a tulajdon földjükön se szerettek dolgozni. Ebből sok baj származott. Hol a kukorica maradt kapálatlan, hol a lekaszált széna ázott meg, vagy a jószág maradt éhen, szomjan. No, akkor elhatározták, hogy bevesznek öt földnélkülit is, hogy legyen, aki dolgozik. Az öt között volt Dulics Sándor két legényfiával, akik mindketten itt dolgoznak az Összetartás szövetkezetben, az egyik mint szakképzett kovács, a másik pedig traktorvezető. El is dolgoztattak ők hárman szép csendesen a Szabadság szövetkezetben, nem nagyon törték magukat, de hát a többi sem igyekezett. Kapáláskor minden fordulóban hosszú pihenőt tartottak, meghányták-vetették a világ sorát, aztán lassan kényelmesen tovább indultak, de nem sok köszönet volt a munkában. Volt olyan nap, hogy egy ember csak hat sor — egy dűlő hosszú — kukoricát kapált meg, ami körülbelül harmadrésze annak, amennyit ugyanezek az emberek a háború előtt napszámosaikkal megkapáltak. „Soha nem volt olyan jó dologom — meséli Dulics Sándor — úgy éltünk mi, kérem, a Szabadság szövetkezetben, mint a hal a vízben.” S talán a nyugdíjig is eldolgogattott volna a volt nagygazdák között, ha nem következik ama bizonyos 1953-as esztendő, a régi típusú termelő szövetkezetek átszervezésének ideje. A hír nagyon gyorsan kiért a tanyavilágba. A Szabadság szövetkezet tagjai jóformán még a rendkívüli közgyűlést sem várták meg: éjszaka folyamán kiválogatták saját lovali-

kat, kocsijukat, felrakták behozott szer-
számaikat, és úgy szétrebbentek, mintha
soha együtt sem lettek volna. Dulics
Sándor pedig ott maradt egyedül mun-
ka és szövetkezet nélkül. Rozsdás Má-
tyás ugyan felszólította, hogy testvér,
ha akarsz, elgyűhetsz hozzám béresnek,
felfogadlak, ha jó viseled magad. Gon-
dolkozott is, hogy elmenjen-e. De mire
meggondolta volna magát, megjelent a
második földreformról szóló törvény, és
Rozsdás Mátyás visszavonta ajánlatát.
Az Összetartás szövetkezet 1953-ig szé-
pen fejlődött. Majd háromszáz család
tartozott hozzá, túlélte az 1953-as át-
szervezést is, de azért onnan is kilé-
pett száztíz család. Dulics Sándor mind-
járt ajánlkozott, vegyék föl őt is két
fiával, de hát az Összetartásban a föld-
területhez mérten túl sokan voltak. Ha-
nem a második földreform végrehajtá-
sa után, mikor az általános népi tulaj-
donba került földeket mind az Össze-
tartáshoz csatolták, akkor üzentek Du-
licsnek, hogy hát gyere, testvér, most
már lesz munka. Attól kezdve lehet az
Összetartás szövetkezetet korszerű me-
zőgazdasági szervezetnek nevezni, és
onnan kezdve alakult és fejlődött ez a
külön világ, ami manapság már annyira
elűt a falutól, mintha sohasem tarto-
zott volna oda.

Azok a falusiak, akik időközben ki-
költöztek a szövetkezetbe, nem sok kap-
csolatot tartanak a régi településsel,
hiszen van itt bolt, büfé, ahol ezt-azt
meg lehet inni, el lehet beszélgetni, meg
aztán kultúrterem is van, színpaddal,
ami a faluban nincs, nem beszélve a
sportpályáról meg az egészségházzól,
amiről a keresztcsarkiak egyelőre nem is
álmodhatnak. A birtok annyira önálló
életet él, mintha semmi köze sem lett
volna a faluhoz. Persze itt is történnek
érdekes dolgok, sok mindent lehet hal-
lani és feljegyezni, főleg ünnepnapokon,
mikor ráérnek az emberek. A kultúrte-
rem melletti ivóban terített asztalok
vannak, s ellentétben Bańda János
kocsmajával, a szeszitalok mellett itt
gyümölcsszörpöket és feketekávé-t is le-
het kapni.

Érdekes történetet hallottam a tehe-
nek mesterséges megtermékenyítéséről,
amivel az Összetartás jószággondozói
sehogy sincsennek kibékülve. Sok ügy-
gyel-bajjal jár ez a megtermékenyítés.
A magot odabent tartják a városban,
mindig úgy kell betelefonálni az állat-
egészségügyi állomásra, hogy siessetek,
mert szükség van rátok. A tehén meg,

ugye, mint afféle tehén, néha megbok-
rosodik, és az isten világáért se akar-
ja az igazságot. Más baja is volt. Két
évvel ezelőtt bevezették a termékegy-
ség szerinti javadalmasz rendszerét. A
gulyások keresete nemcsak a tejhozam-
tól, hanem a szaporulatól is függött. A
mesterséges megtermékenyítés a gy-
akori késések miatt rosszul sikerült.
Majd negyven százalékkal csökkent a
szaporulat. Egy napon összedugták fe-
jüket a gulyások, és megállapították,
hogy nem jó van. Csökken a kereset.
Kevesebb a borjú. Törték a fejüket, mit
kellene tenni. Végül a hizalásra fogott
borjúk közül kiválasztottak egy jól fej-
lett fiatal bikát, elkülönítették, ajná-
rozgatták, aztán mikor eljött az ideje,
alkalmasint fel is használták. Senkinek
sem tűnt fel a dolog. A bika a gulyások
titka maradt. Elmúlt egy év, a sza-
porulat feljavult, a keresettel nem volt
semmi baj. Hanem odabent a községben
vitatkozni kezdtek a mesterséges meg-
termékenyítés kérdéséről általában. A
mezőgazdasági szervezetek szinte kivé-
tel nélkül az állategészségügyi állomás
munkáját kifogásolták. Csak az Össze-
tartás szövetkezet képviselői hallgattak.
De éppen ez a nagy meglepődöttség
lett a gulyások veszte. Felvetődött a
kérdés: hogy van az, hogy mindenhol
csökken a szaporulat, csak az Össze-
tartásban nem? A többi felesleges el-
mondani. Kijött egy bizottság, és felfe-
dezte a bikát. Mert a borjak se ponton-
san olyanok lettek, mint amilyeneknek
lenniük kellett volna... Van ennek
már egy esztendeje. Most nevetnek raj-
ta. De akkor majdnem fegyelmi lett be-
lőle...

Három kilométer a szövetkezettől a
faluig, nem hosszú út. Öreg eperfák a-
latt vezet az ösvény. Ezeknek egyikére
akasztotta fel magát az öreg Mályvás
Balázs... Nem akart szegényháza
menni. Egy ember, aki mindig más ke-
ze-lába, örök életében szolga volt,
nem akart szegényháza menni! Inkább
kiválasztott magának egy eperfát, mint
hogy eltúrta volna, hogy mások ren-
delkezzenek vele. Olyan valóságos
furcsa eset, és mégis megdöbbentő. Sze-
gény öreg... Mennyi sok változást kel-
lett átélnie! Szeme előtt törték fel a
járást, változtatták termővé a szamár-
tüskös birkaléglőt, építették a tanya-
kat és a falut, aztán ismeretlenebbnél
ismeretlenebb masinák tolakodtak a ha-
tárba, katonák meneteltek és tankok
dübörögtek a kövesúton, a szeme előtt
fosztották meg hatalmától és földjétől

kenyéradó gazdáját, Remete Mata Gábort, látta a cselédek hurcolkodását, a szabadkéményes cselédlakások lerombolását, és nem értett semmit. Semmit sem értett. Talán ha gyerekei lettek volna vagy hozzátartozói... A Köves utca végén a temető. Rendetlen sövénykerítés. Földbesüllyedt kereszték. Erdékes, milyen kevés ebben a temetőben a kőkereszt... Alig van egy-kettő. A többi mind igénytelen és jelentéktelen és mélyen a földbe süllyedt fatákolmány.

Ez mutatja, ez bizonyítja leghitelesebben, hogy milyen szegény és magárahagyott falucska volt Keresztsarok. És e földhözragadt, jelentéktelen és magárahagyott falucskában most megindult az eleven, úde vérkeringés, és akármilyen lassan, mégis foszladoznak a régi szokások, kevesebb a régi baj és a tava-szok mindig több örömet hoznak. Elfelejtik Mályvás Balázst is. Hiszen már Remete Mata Gábort sem emlegetik annyira, mint a télen.

A szerző Feketebetűs ünnep című szociográfiái jellegű munkájának harmadik része. A befejező részt — a Nyár címűt — következő számaink egyikében közöljük.

Körök a homokban

Major Nándor

Magartartás

1962. II. 2-án. Morus Tamás *Utópiáját* olvasgatva fennakadtam annál a résznél, ahol az egyén és a társadalom viszonyát firtatja, pontosabban azt, mit tegyen az egyén, ha nagy dolgok felismerésének birtokában összeütközik a társadalommal. Az érvek és ellenérvek sorozatában fellelhető ez a kitétel is: „Játszd el a szerepedet, amint a darab kívánja, a lehető legjobban, de ne zavard meg az egészet valami elmés ötleted kevéért.” Elmés ötleted kedvéért! De mit tegyen az ember nem csupán *elmés*, hanem korszakalkotó *felismeréseivel*? Morus dicséretére váljék, maga is különbséget tesz a kettő között. Minket is — de kit nem? — nagyon régóta foglalkoztat a dolog, s azt gyanítjuk, érdekes eredményre jutnánk, ha annak a tételnek a monografikus kifejtésével közelítenénk meg, mely szerint a szellemi felépítmény megelőzheti a társadalmi fejlődést, de le is maradhat mögötte. Monografikus kifejtés, a kérdés rendkívül bonyolult volta ellenére — ez persze a szakemberekre hárul, nem miránk, akik megelégedhetünk azzal is, ha eljutunk az utalásszerű, vázlatos kérdésfeltevésig azon a területen, melyet a tudomány meglehetősen elhanyagolt. Pedig ha Hegel azt mondta, hogy a szabadságtudat fejlődésének vizsgálatával megírhatnánk az emberiség történetét — s itt eszünkbe jut Janagida Kendzuro *A szabadság filozófiája* című jai de vegyes felvágottja —, állíthatjuk, hogy a szellemi felépítmény tragikus előrefutásainak és lemaradásainak vizsgálatával éppoly érdekesen körvonalazhatnánk az emberiség történetét, bár tudjuk, hogy ehhez mindig konkrét társadalom vizsgálata szükséges, s azt is tudjuk milyen megszorításokkal beszélhetünk az emberiségről a szóban forgó esetben. Végtére is minket a dolog művészi alkotás céljából

érdekel, s csak előmunkálatként szeretnénk egyet-mást világosabban látni elméleti jellegű munkákban. A tudomány, bár ezen a téren is egyre-másra fényt derített (hivatkozunk-e Mátrai László könyvére?), annál több kérdéssel maradt adós, viszont nem egy igen érzékeltetésére, hogy a művészeket mily régóta foglalkoztatják az általunk felvetett problémák, elég, ha csupán arra utalunk, mily sok műnek a hőse egy-egy ilyen tragikus előreugrásnak a megtestesítője.

Egy társadalom csak olyan reális, konkrét célokat tűz ki közvetlenül maga elé, amelyek valóra váltása a termelőerők, termelési viszonyok, szellemi felépítmény kölcsönös egymásra utaltsága és bonyolult kölcsönhatása folytán fejlődése érdekében szükséges, beért célokat tehát, megvalósítható célokat. Iskolás példát említvén, nem véletlen, hogy azokat a bonyolult gépeket, melyekre a kapitalizmus korszakában a társadalom fejlődése érdekében elengedhetetlenül szükség volt, nem az ókori görögök találták fel. Viszont nem egy igen bonyolult ügyet, melyre már az ő társadalmuknak is szüksége volt, ha talán nem is elengedhetetlenül, sikerrel megoldottak — s mikor ezt mondjuk, nem feledkezünk meg az egyén hatalmas szerepéről —, gondoljunk csak például Euklidész eredményeire, melyek hosszú évszázadokra teljes mértékben kielégítették az egymást követő társadalmi berendezéseket, s mondhatnánk azt is, hogy ha jó pár évszázaddal később jut valaki más az ő eredményeire, talán az is idejében történt volna. Ilyentén állunk azokkal az eredményekkel, melyekre a társadalomnak szüksége van, vagy azokkal, melyek bár megelőzik korukat, de nincsenek összeütközésben koruk társadalmával. Már ebből is kiviláglik, hogy a társadalom ugyan reális, szükségyszerű, beért célokat tűz ki maga elé, de nem úgy ám az egyén, akit ugyanez a társadalom kétségtelenül determinál. Az egyén egészen irreális, sőt haszontalan célokat is kitűz maga elé, kisebb vagy nagyobb célokat; az ember, nem mint társadalmi lény, ősidőktől fogva repülni akart, Ikarosz szárnyai elolvadtak a naptól; mi mindent meg nem akartak alkotni az emberek a legbensőbb éniükből fakadó erőből fűtve, igen, akad-e akár egyetlenegy ember, akinek életében nem érkezett el egy bizonyos pillanat, amikor rászánta magát, hogy valami kedvére való nagyot tegyen, mit is? egy páztorbotot sosem látott, egyedülállóan szépre kifaragjon, féltretegye, s gyönyörködjön benne. Alkotni valamit — ez — bár nem kívánjuk eltúlozni jelentőségét — az egyetemes emberiségre utal, mint ahogy azok a legnagyobb alkotók, konkrét társadalmuktól determinálva persze, de gyakran éppen vele összeütközésbe kerülvén, ott helyben is, de messze túlmutatván, az egész emberiség haladására kihatottak. Igen, az ember ősidőktől fogva repülni akart, de csak a fejlett kapitalizmus korszakában repülhetett. Ám Leonardo da Vinci minden valószínűség szerint megoldotta a repülés nagy talányát — csak hallgatott róla. Értjük: ismerjük Brecht *Ulm 1592* című versét — hogy a művészet területén maradjunk. Istent kísérteni eretnek dolog: az embert nem repülésre teremtette. A társadalom, melynek még nem volt *elengedhetetlenül* szüksége a repülőre, nem túrt el ilyen valóra váltott, haszontalan álmot. Leonardo hát hallgatott. Ha valamikor is drámát íránk, ő volna hősrünk. S hol van a többi hasonló, elfeledett diadala az észnek, emberiségnek? Szóljunk talán Vaniról? Mi legyen azokkal a diadalokkal, melyekről már sohasem fogunk tudomást szerezni, hiszen belevesztek a távoli korok kódéba? S ha már itt tartunk, hívjuk-e fel a figyelmet arra, hogy a tudomány egyetlen pillantást sem vetett korunk egetverő találmányaira, s nem adott választ (semmilyen) arra az izgalmas kérdésre, vajon annak a hihetetlen energiaforrásnak, az atomerőnek a felszabadítása, mely az emberi jólétét biztosíthatná, idejében, korán vagy későn érkezett; vajon a társadalmi fejlődés

— melyik társadalomé? — további sorsa tette elengedhetetlenül szükségessé feltalálását, vagy sem? A kérdés korántsem olyan érdektelen, mint amilyenek első pillanatban látszik: a nem harmonikus fejlődés, az ugrások kérdéseit firtatjuk, történelmi példákon okulva, a szellemi felépítménynek a társadalmi haladásra való konkrét visszahatását, annak milyenségét bolygatjuk *korunkban*, persze minden összefüggésével együtt. Vizsgálódásaink eredménye messzemenő kihatással lenne tudatos magatartásunkra. Mindezzel adós marad a tudomány, s az emberiséget csak sejtésekre, gyanakodásra utalja: korán jött, kissé talán korán jött ez az atomerő. A termelésben még ma sem használják — egy-két villanytelep csak tisztos kivétel —, holott mint erőforrásnak ott lenne a helye. Millió gazdasági, társadalmi probléma merülne fel alkalmazásával? Melyek azok? Úgy látszik: nem volt a társadalom — melyik? — fejlődéséhez elengedhetetlenül szükség rá. A nagyon is kezdeti előmunkálatok, pusztán a *lehetősége* annak, hogy az atomerőt felszabadítsák, a harmincas évek végén nem keltette fel a társadalom figyelmét? — annyira, hogy azokat a hihetetlenül költséges, bizonytalan kimenetelű kísérleteket pénzelje. Haladtak hát lassan. S egyszer, ötven év múlva, száz év múlva, amikor már a társadalomnak — melyiknek? — elengedhetetlenül szüksége lett volna rá a termelésben mint energiaforrásra, nyilván előtérbe került volna. Ám közbejött egy iszonyatos háború, melyet — úgy látszott — csak ilyen hihetetlen erő birtokában lehetett megnyerni, pusztításra kellett tehát, s illetlen társadalmi szükséglet lett. Itt is, ott is. Megszületett hát ez a koraszülött idéetlen termék, s borzalmas erejével önnállósult, kicsúszott az ember kezéből, aki teremtette — ő, Becquerel, Einstein s a többiek! —, ott lebeg felettünk, az emberiség fényes győzelme csúfos vereséggé aljasult születése pillanatában. S most pusztáa létével megzabolazza életünket, az egész világot, az egész emberiséget — s ez szolgáljon vigasztalásunkra. Átlépett ilyen vagy olyan társadalmi berendezésen. A szellemi felépítmény egy része messze előre ugrott, univerzálisan, társadalmi rendszerekre való tekintet nélkül, a példásan integrálódott világon, s az egész emberiségre egyként visszahatott. S épp ezért érdemel külön figyelmet, nagyobb talán az ész, a tudomány minden eddigi diadalánál: az egész világot, az egész emberiséget ráncba szedő erőt képvisel önmagában is. Így állunk hát? S az ember útja a világűrbe? Szükséglet? Nyersanyagok, ásványi kincsek, ki tudja mi pótlása végett? A hadicélokra szolgáló távirányítású rakéták korszakában, igen, erről van szó? Egy fa két hajtása? S az emberi ész eme ragyogó győzelmében éppoly szörnyet kell látnunk, mint a fentebiben? Éppúgy vereséggé aljasuló győzelem, mely azonban, ha most okosan meghúzódnunk s békésen tevékenykedünk, tudván a veszélyt — valamint azt is, hogy összeütközhetünk a világmindenség akármely égitestével is, s mégsem gondolunk vele —, egykoron felvirágoztatja majd életünket? A fejletlen remüldözés romantikája nagyon távol áll tőlünk, irtozunk tőle, mint minden romantikától. Lidérces álmokkal küzdünk hát ezen a hosszú téli éjszakán, süket éjszakán? Igen, nyilván, az embert néha magával ragadja felelőtlenül csapongó fantáziája. Az emberi magatartáson töprengtünk voltaképpen, ám kérdéseinkkel a lázalmok és az utópiák birodalmába kerültünk.

Hogy stílusosak legyünk, idézzünk hát Morus *Utópiájából*, Leonardo da Vinci szájába adva e szavakat:

„Ha én olyasmit hoznék fel olyan emberek előtt, akik heves hívei az ellenkező felfogásnak, ez csak annyi volna, mint ha mesét mondanék süket füleknek... De ezen én mit sem csodálkozom, sőt az igazat megvallva, az olyan beszédet el kellene hallgatni, az olyan tanácsot vissza kellene fojtani, amelyről eleve tudja az ember, hogy sohse fogunk rá

hajolni... Ha például Plautus valamely vígjátékát adják, melyben a rab-szolgák dévajkodnak és te egyszerre csak belépnél a színpadra filozófusi öltözetben és szavalni kezdenél egy részletet Octaviából, melyben Seneca Neróval vitáz — nem lett volna helyesebb, ha néma néző maradsz és nem játszol tragikomédiát oly dolgoknak az elszavalásával, amelyek egyáltalán nem illenek a helyzethez? Avval csak elrontod és visszájára fordítod az éppen eljátszott mesét, ha másnémet keversz bele, még ha jobbat is.”

Kopernikusz erre nyilván így szólna:

„Ha nem is bírod gyökerestől kiirtani a gaz nézeteket, sem meggyógyítani a megszokott bűnöket, még sem szabad cserbenhagynod a közügyet, amint hogy sorsára nem hagyhatod viharban a hajót, mert fel nem bírod tartóztatni a szeleket.”

Am Galilei töprengve mondaná:

„Szokatlan beszéd nem vésődik bele az emlékebe, az ilyenek nincs súlya az ellenkező meggyőződésűknél. Kerülő úton kell megkönyékezned célodat és minden erődel jóra fordítani a dolgot, vagy ha ezt nem lehetne, kivívni a legkevésbé rosszat.”

Önként adódik, hogy erre Giordano Bruno ezt felelje:

„Ilyenformán az következne, hogy miközben mások eszelősségét igyekszem gyógyítani, magam is esztelen módjára viselkedjem.”

És elment a máglyahalálba.

De ha már nála tartunk, tegyük fel a kérdést, mi az az ember legbensőbb énjéből fakadó erő, mely arra bírja, hogy az ugyancsak legbensőbb énjéből fakadó önfenntartási ösztönt is legyőzze, amely pedig az annyiszor emlegetett „utolsó pillanatban” olyannyira kulminál; legyőzi mégis csupáncsak azért, hogy amíg csak tudatának birtokában van, ne kelljen megválnia attól, amit páratlan személyes képességével, ésszel, megérzéssel birtokba vett?

Végső fokon: min múlik az emberi magatartás?

A tudomány egyelőre még félhomályban tapogatózik.

Az a bizonyos vitrázs és egyéb apróságok

1962. II. 6-án. Mostanában legkedveltebb olvasmányaim közé tartozik Goethe *Itáliai utazása*; gyakran előveszem, ezúttal azokat a részeket lapoztam fel és vizsgáltam, melyekben apró megfigyeléseit rögzíti már-már piszmogó alaposítással, ez a kényelmes, fáradhatatlan ember, hogy aztán váratlan bátorsággal és nagyvonalúsággal a legmesszebbmenő és legmeglepőbb, megdöbbentően találó következtetésekre jusson. Tudott szemlélődni a lomtárszerű tárgyi világban, s ezzel egyidőben a nagy összefüggések fonalait csomózgatta szemével, mégpedig úgy, hogy a legnagyobb örömből dús veretű vitrázsokat vázolta élénk játékos képzeletével. Ez az, amit Musilnál is annyira kedvelek, s amiért annyira csodálom. Goethe a néptelen, kihalt veneteci Lidón álldogál például, s ahelyett, hogy visszafordulna, mivel már semmi látnivaló, a dagály után a gátfalakon visszamaradt állatkák vonulását szemléli, tüzetesen leírja a tarisznyás rákok és a pajzsos csigák kényelmes párharcainak apró fortélyait, s ily módon egyszerre benépesült az imént még pusztá táj, izgalmas dolgok történnek. Máskor egy *tragédát* néz a színházban, részletesen és jóindulatúan beszámol a mulatságos látottakról: „Mikor a zsarnok kardját nyújtotta fiának s azt akarta, ölje meg a vele előtte álló hitvesét, a nép (a hallgatóság) hangos szóval juttatta kifejezésre elégedetlenségét e kívánság miatt, s kis híja volt, hogy a darab félbe nem szakadt. Követelték, hogy az öreg vegye

vissza a kardot, ám úgy a darab elkövetkező helyzetei lehetetlenné váltak volna. Szorongatottságában a fiú végül is elszánta magát, a szín előterébe lépett, s alázatosan megkérte a közönséget, csak egy percig legyenek türelmmel, mert rövidesen kedvük szerint fog végbemenni a dolog.” S mi, akik már szemtanúi voltunk hasonló viszolyogtató komédiának (stílusos dolog, hogy moziban történt, a háború után; a hangos véleménynyilvánítással felfűtött teremben, tragikus fordulattal, néhány katona idegrohamot is kapott), akkor hőkkenünk csak meg igazán, amikor három sorral alább ezt az összefüggést teszi a tálcánkra: „Most kezdem csak érteni a görög tragédiák hosszadalmas szónoklatait és sok ide-oda való vitatkozását”.

Éppily lebilincselő, ahogy az utcán való szemlélődés közben rájön s kifejti, miként született a színház „tölcsér” alakja, majd pedig másutt, hogy miért olyan szokatlanul magasak világszerte a törvénytörő tárgyalótermek, miért kultiválják a templomok bazilikaformáját a praktikusabbnak látszó antik templomforma helyett. Vagy ahogyan párnapos szemlélődés után hét kurta oldalon Nápoly néprétegeinek, életformájának, s mindezek gyökereinek elképzeltően átfogó, szemléletes, természetesen korlátoktól sem mentes keresztmetszetét adja, szerzőkkel replikázva, kivált a *lazzaronékat* illetően, szakadatlanul élénk megfigyeléseivel hozakodva elő. Vagy ahogy ott áll egy olasz városka piacán, a népet figyeli, s aztán két mondat: „Mind lobálják járás közben a karjukat. Magasabb rendbéli személyek, akik bizonyos alkalmakkor kardot kötnek, csak az egyiket lobálják, mert megszokták, hogy bal kezüket nyugodtan tartsák”.

Miközben ezeken töprengünk, megmosolyogtat bennünket néhány kedves naivságával is, melyeknek azonban semmi közük a fentebb mondottakhoz. „A kocsisok úgy hajtottak, hogy az embernek elállt a lélegzete”, fájjalja tehát, hogy „a gyönyörű tájon éjszaka és ilyen eszeveszett iramban, szinte röptében utazom át”, tudniillik azért, mert nincs ideje a táj szépségeit legalább annyira élvezni, amennyire az holdfényes éjszakákon egyébként lehetséges volna — ez a példa pedig ismételten felhívja a figyelmünket arra, hogy ne legyünk nagyra korunk *tökéletlenségeivel*, de azt is szemléletesen példázza, mily hitetlen mértékben változik az ember természete: a *cammogó* vonat ablakából kielégítően élvezi a tájat a ma embere, s nyilván súlyos büntetésnek és kibírhatatlanul unalmasnak tartaná, ha arra kárhoznának, hogy lovak szárnyán, kocsin utazzon Itáliába, méghozzá nem is eszeveszett iramban... Vagy amikor sajnálkozik, hogy sietve tovább kellett utaznia anélkül, hogy a bozeni vásáron szemügyre vehelte volna a sok terméket: „azzal is vigasztalhatom magamat, hogy a *mi statisztikás korunkban* mindezt már rég kinyomtatták, s az ember alkalmasint könyvekből is értesülhet róla” — hát ez már a modern ember jellegzetes gondolkodásmódja; az idő által való szorongatottság, a fölösleges és esetleg hiábavaló fáradság elkerülése, gyakorlatiasság, kényelem-szeretet, felületességre való hajlam is. De az „a mi statisztikás korunk” 1786 szeptemberében!... S aztán itt vannak Goethe rajzai, festményei. Nem egyszer magyarázkodik, hogy laikus a festészetben, képzettsége hiányos, mindamellett elmés megjegyzéseket fűz az olasz mesterek látott képeihez, valóban nem annyira a festészet artisztikus vonatkozásait illetően; a jó megfigyelő s a mindent átfogó szintézisre törekző zseni sziporkázása ez. De milyen elragadó! S közben nem vonakodik maga is dilettánszkodni, rajzolni, festeni, s nyilván sok találó, lényegre törő megállapítását épp sok mindenre kiterjedő dilettánszkodásának köszönheti. Egész útján rajzolt, festett hát fíradhatatlanul: „gyönyörű mézsköszirtek kínálkoztak itt festői tanulmányul”, „még le akartam rajzolni, úgy ahogy fekszik, a fogadót, a brenneri postaházat”, „a szobának, ahol ülök, egyik ajtaja a lenti udvarra nyílik; odatoltam asztalomat, és néhány vonással lerajzoltam a *kilátást*;

majdnem egész hosszában végig lehet tekinteni innét a tavon". Mindent meg akart örökíteni magának, ami — mint táj — megragadta képzeletét. S tette ezt annak ellenére, hogy már útja elején kellemetlensége támadt, amikor is egy középkori vár romjait akarta lerajzolni; lévén ez a ram a velencei köztársaság és az osztrák császárság határköve, a falu oda sereglett népe kémkedéssel vádolta a rajzok miatt, s ekkor Goethe, sarokba szorítva — bár, mint mondja, mulattatta a dolog —, mást nem is feleltethén, tettének *lényegére* hivatkozott: „Lerajzoltam az ódon tornyot... hogy legyen valami emlékem Malcesinéről.”

Igen, mindent meg akart örökíteni magának, ami megragadta. Mi már sok fáradságtól megkímélhetjük magunkat. Nem tudunk szabadulni a gondolattól, hogy Goethe voltaképpen miért is rajzolt oly fáradhatatlanul. Mi már fényképezőgépünket kattogtatjuk útközben. Goethe nélkülözöte ezt az ügyes találmányt.

A helyzet magatartása

1962. II. 10-én. Érdekes, hogy a vidékies szellem bővköréből esetenként még azok sem tudnak kitörni, akik már tanújelét adták hozzáértésüknek, s így méltán elvárhatnánk tőlük, hogy fehérek legyenek a fehérek között, ha már nem „európaiak a fehérek között”. Szemes Dezső *Helyzet és magatartás* című cikkének olvasásakor kényszerültünk megállapítani ezt, s annál inkább nehezünkre esett, mert ennek ellenére hiszszük, hogy még érdemleges tevékenységet fog kifejteni folyóiratunkban a *kívánatos* szellemi kibontakozás érdekében. Ez a mostani cikke azonban iskolapéldája a vidékies „magatartásnak”, egész koncepciója alig több annál, amit poros kisvárosok irodalmi társaságai afféle önképzőkörökön ki tudnak sütni „az irodalmi tevékenység fellendítése érdekében”. Csupa megfoghatatlan általánosítás, pátosz, kinyilatkoztatások, csapongó gondolatmenet, szétfolyó szerkezet — és sok közismert dolog. Így állunk még azzal a ragyogóan találó megfogalmazásával is, mely szerint: „Az írás, az irodalmi alkotás nem lehet objektív a szó tudományos vagy filozófiai értelmében; ellenkezöleg: szubjektívnak kell lennie a szó legirodalmibb értelmében”, nos, ez is megmarad pusztá szentenciának; fedezetet csak akkor nyerne, ha tanulmány lombosodna ki belöle, bizonyosságául, hogy nem vagyunk képtelenek esztétikai kérdésekre elméleti úton fényt deríteni, alaposan, körütekintöen. Akkor aztán könnyen kiderülhetne az is, hogy ezt az általánosított, ragyogó megállapítást miként értelmezzük, s egyetértetünk-e vele. Akkor érdemes lenne vitázni is. Viszont holmi piszmozó vitáktól elzárkozunk. Önképzőkörön a helyük.

A vidékies szellem kedvét leli abban, ha viharokat rendezhet egy pohár vízben, s elhitheti magával azt is, hogy majd abból születik a megváltás. Jóval hasznosabb talán, ha a kritikus valóban nem megy „zászló nélkül a kritika csatájában”, miként Szemes mondja, s már ezért is idejében hozzálát az esztétikai kérdések elméleti jellegű kifejtéséhez; különben pedig irodalmunk Szemes által említett revíziójához sem foghat hozzá senki eredményt remélve, mielőtt zászlót nem varr magának, s; az erre szánt kemérről le nem nyírálja a kirottolozott széleket, s le nem sópri az odatapadt idegen hulladékanyagot, vagyis amíg egyebek mellett a kritikába újabban bevonult néhány ismérv körül is el nem oszlatja a ködöt. Ha csak azt nem akarja, hogy köd legyen a zászlója! Nyilván célravezetőbb ez az út, mint esetleg annak a vidékies, tudálékos okoskodásnak-vitának az új-

rakezdése, mely egyre csak azt firtatja, a tojás volt előbb vagy a tyúk, irodalmunknak kell-e előbb megszületnie, hogy kritika lehessen, vagy már a kritika ott bábáskodhatik irodalmunk születésénél, esetleg: irodalmunk maradt le a kritika mögött, vagy a kritika irodalmunk mögött?

Szemes szerencsésen átlépett ezen a buktatón; írása azonban tucatjával veti fel azokat a tisztázatlan fogalmakat, melyek a kritikában meghonosodtak, anélkül hogy bármikor is fáradságot vett volna valaki magának arra, hogy kifejtse, milyen szerepet tulajdonít nekik az esztétikában. Talán az lenne most a leghasznosabb, ha ezeket a — többnyire — irodalmi hiedelmeket, babonákat mielőbb szemügyre vennénk, s a feledés tárházába utalnánk, másokat pedig ismét visszaállítanánk az őket megillető szerényebb helyre. Eltűnődünk tehát azon, mily kevéssé kivizsgált, s épp ezért mily sok félreértésre és visszaélésre adott már okot a Szemesnél is szereplő őszinteség kérdése az irodalmi művekben, s mily érdekes, hogy mégsem csábít senkit arra, hogy végigjárja a kivizsgáláshoz vezető mohalepte utat. Persze már az első lépésnél keresgélnie kellene a lába alatt a talajt: mi is az őszinteség? Mily homályos fogalom s mily gyatrán van körülhatárolva: a bokrok még a réthez tartoznak, vagy már az erdőhöz? Az őszinteség: jellembeli tulajdonság, természet, mely tettekben, magatartásban, megnyilatkozásokban jut kifejezésre? Egyike tehát azoknak a jellembeli tulajdonságoknak, melyek közül érdemes itt most megemlítenünk néhányat; konokság, kétszínűség, képmutatás, állhatatosság s egyéb? Az őszinteség: nyílvízívűség, kertelés nélküli egyenes beszéd, szívből jövő, átértett cselekedet? Maga a dolog gyökere, folyamata és eredménye is? Őszinteség: a tettetés ellenpólusa? Őszinteség: a ferdítés esküdt ellensége? Őszinteség: igazmondás? Őszinteség: az igazság kimondásának legfőbb feltétele? Őszinteség: elvérezni egy gondolatért? Konokul, állhatatosan?

A felsorolás végeláthatatlan, s a szálak egybefonódnak. A fentiek alapján tehát már-már hajlanánk arra, hogy az őszinteséget átutaljuk a lélektanhoz, nevelésanthoz, orvostudományhoz — mint ahogy a geológus az állattanhoz utalja a korallokat, miután meggyőződött róla, hogy azok még nem kőzetek, hanem csak annak nézte őket —, ha az őszinteség nem játssza szerepet az emberi magatartásban, így az íróban is — s most már csak az a kérdés, miképpen hat (s hat-e) az író magatartása műve esztétikus voltára, hogy aztán, ha igennel kell válaszolnunk, az őszinteség is megkapja szerény helyét e magatartás összetevői között.

A dolog persze nem ilyen egyszerű: nemcsak a tett, hanem a tett eredménye, esetünkben tehát a mű is lehet őszinte. Ám ha ennek milyenségét is firtatni kezdjük, még nagyobb nehézségekbe ütközünk, mint eddig: az őszinte mű minduntalan a létrehozó szubjektumra mutat vissza, s egyre csak arra unszol bennünket, hogy szemügyre vegyük a szubjektív eredő és az objektív megnyilatkozási forma közötti összefüggéseket. S akkor aztán töpreghetünk azon, mit szólunk ahhoz az őszinteséghez, mely megnyilatkozási formáját tekintve már tapintatlanság, brutalitás, képmutatás, vagy hogyan vélekedünk, ha valaki arra való hivatkozással, hogy őszinte, őszinteségi kirohanásaival voltaképpen egoizmusát szolgálja, palástolja, s hogy ne mondjuk, őszinteségével terrorizálja környezetét? Az őszinteségnek ilyenképpen távolról sem vagyunk kötelesek mindent megbocsátani. Létezik elvetemült őszinteség is, mely egy cseppet sem tiszteletre méltóbb, mint az őszinte elvetemültség. Azzal, hogy valaki őszinte, még nem szolgáltatott elég okot arra, hogy eltűrjük és méltányoljuk ostobaságait, tettekben és beszédben. Az őszinteség örve alatt még nem lehet hetet-havat összehordani, egyéb erények hiányában az őszinteség éppoly erénytelenséggé züllyhet, mint a többi; ahogy a szószátyárkodást sem mond-

hatjuk erényességnek. A szubjektív őszinteség lehet objektív hazugság, igaztalanság, az igazság elkendőzése, gyilkosság is. Van, akinek legőszintébb megnyilatkozásai mesterkélték, s van, aki akkor őszinte, amikor mesterkélte. Talán nem árt tehát felhívunk a figyelmet arra, hogy hétköznapjainkban — az irodalom hétköznapjaiban is — az őszinteséget nem nagybetűssé elvonatkoztatva és fétiszizálva, hanem csak konkrét összefüggéseiben lehet kellően értékelni.

Annál bonyolultabb a dolog, mert hisz lelke mélyén — mondjuk-e: őszintén? — minden író és kritikus nagyon jól tudja, hogy az őszinteségnek — s más jellembeli tulajdonságnak — semmi szerepe sincs a művek esztétikai értékének növelésében, ha jelenlétük ki is mutatható. Valamelyest idevágó Arany Jánosnak ez a megállapítása: „Költő, hazudj, de rajt ne fogjanak”, s hasonlót mond Goethe is, amikor Palladio műveiről szól: „Az ő dolgaiban valóban van valami isteni valami olyasmi, mint a nagy költő erélye: igazságból és hazugságból alkot valami harmadikat, melynek kölcsönzött léte elbűvöli az embert”. S most szegezzük ide az abszurdumot: talán lehet hazudni őszintén is?

Arra kell tehát gondolnunk, hogy azok, akik ennek ellenére oly állhatatosan számon kérik a művektől az őszinteséget, voltaképpen valami mást hiányolnak vagy dicsérnek, amit azonban tehetetlenségük vagy tudatlanságuk folytán képtelenek nevének nevezni, igényeiket tehát az őszinteség köztiszteletben álló, úgy hiszik: kikezdehetetlen, megfoghatatlan fogalmával ködösítik el. Általában az őszinteségnek mint „esztétikai” fogalomnak a használata igen alkalmas arra, hogy a legönkényesebb impresszionista kritika büntetlenül kiélje magát, bújócskát játsszon az értelemmel; azonkívül tisztességtelen is, hiszen nem egy-egy mű esztétikai vonatkozásait vitatja — amiben igaza lehet vagy tévedhet —, hanem eleve a szerző erényeit lobogtatja vagy teszi kérdésessé, s ily módon magasztalja vagy diszkvalifikálja. Így jutunk el oda, hogy manapság már habár köz tudomású a dolog, fel kell hívni a figyelmet erre: nagy költészetet adtak már csirkefogók is, erkölcsösözök is, szentek is, őszintén is, mesterkélten is, hazudva is.

Azt gyanítjuk tehát, hogy az őszinteség számonkérése mindig csak leplez valamit. Jól emlékszünk még arra, hogy tizenegy-két évvel ezelőtt az őszinteség követelésével álltunk elő, holott mindannyian — az őszinteség mai számonkérői is! — nagyon jól tudtuk, hogy voltaképpen annak a defektes irodalomelméletnek és gyakorlatnak a felszámolását sürgettük, mely legmélyebb lényegével esztétika-ellenes. De magunk is csak annyiban voltunk őszinték, hogy őszinteséget sürgettünk, holott a művészet szabadságát értettük alatta. Micsoda ironia, hogy az őszinteség rokonságban van a szókimondással!

Szabadság. „Legyen szabad az írónak”, olvassuk és lavinát várunk, nyelvünket illesztgetve már, hogy hangunk hópelyhét hozzáadjuk a görgeteghez, s magunk is ott legyünk az égzengéssé robajban, s aztán: „Legyen szabad tévedni”. Tévednie! Annyi sok minden közül épp tévednie! Hiszen mást sem teszünk, mint tévedünk, ha szabad, ha nem. Szabadjon kezét mosnunk! Szabadjon magunk elé bámulnunk! Korunk legjellemzőbb jegyei közé tartozik világméretekben, hogy intézményes szentesítéssel felépítettük a félelmetes tévedések hetvenhét eget verő bábeli tornyát, miközben büszkén és balgán hivalkodtunk verejtékünkkel, s most, hogy e bábeli hangzavarban már két ember sem érti egymás szavát, a tornyok árnyékában kuporogva, ezen a végre-valahára rohamosan integrálódó világon tegyük tán szóvá: szabadjon számonkérni a tévedéseket. Szabadjon élni a szabadsággal, tévedni és számonkérni, bontsuk le téglánként a tornyokat,

s ha közben, ügyetleneknek, tövig kopik le a kezünk, béreljük egy tenyérnyi helyet magunknak Molloy szemétkosarában. A tornyok egyszer majd úgyszólván ledőlnek! Ott kivárhadjuk! Üdvözlét Beckettnek, aki erre idejében figyelmeztett bennünket.

Az égetett föld

1962. II. 14-én. Rajzokat kaptunk egy barátunktól néhány sor kíséretében, ez hát az első találkozásunk vele nyár óta, amikor szótlánul váltunk el egymástól egy gyomlepte falusi iskola udvarán. S most ismét felködlik bennünk az az agyzsibbasztó poros reggel, amikor hosszú útról érkezvén, útra keltünk hozzá; éppen csak hogy hazaérkeztünk a kövek gyönyörűsége világából, ahol minden szilárd és maradó, ahol az embert szinte leteríti az élet mérhetetlenségének és elpusztíthatatlanságának számunkra szokatlan, nyugtalanító, kissé riasztó, de elragadó érzése, tehát amikor hazaérkeztünk abból a világból, ahol évszázadokat él minden ember, hiszen a múlt szinte tapinthatóan ott hever a keze alatt; az ötszáz éves lakóház ablakán ugyanarra a kópárkányra könyököl, melybe a városka krónikása kedvtelésből pirinyó napóra jeleit véste négyszáz évvel ezelőtt; a bástyafok alatt ugyanarról a sziklapárkányról ugrál gondtalanul a tenger vizébe, ahonnan őst, a híres kalózt sünökkel bélelt zsákba varrva, a tengerbe lökte a szintén kalózkodó uraság; a hajógyár ugyanott épült fel, ahol az ezeréves rajzok szerint híres hajóépítő mester működött; a városháza tövében ma is tágas kőfaragó műhely lapul, miként a XVI. század első felében, amikor is a tengermellék leghíresebb kőfaragója élt benne, s alkotásait ma is lépten-nyomon megcsodáljuk; a két lépés széles utcákon naponta tízszer is elhalad az ember a ház előtt, melynek csupán falai állnak, s úgy fest, mintha teteje csak nemrég szakadt volna be, sem paré, sem vadrepce nem verte ki, holott négyszáz évvel ezelőtt gyújtották fel, amikor pestis pusztított a városkában — mely aligha nagyobb a közepes bácskai falvaknál —, s a ház lakói áldozatául estek, annak a háznak a lakói, melyben egyébként messzi tájak világhírű felfedezője élt több mint hét évszázaddal ezelőtt, s könyve lapjain gyermekkorunkban mi is bejártuk Kínát, Indiát, nos, amikor hazaérkeztünk ebből a gyönyörűsége világából, ahol az embert agyonnyomja a múlt, ezeréves gyökereivel magába szívja, feloldja az örökkévalóság érzetével, akkor végigszágulunk ezen a mi tájunkon, faluról falura, városról városra, s az eddigénél is sokkalta színtelenebbnek, szürkébbnek tetszett ez a mi világunk, szürkébbnek a portól, mely mindig is legfőbb jellemzője volt: hát itt a házak húsz év múlva megrogyannak, ötven év alatt a falakat megeszik az egerek, patkányok és egyéb férgek, az unokák ledöntik a nagyapák házát, elsöpörnek minden emléket, a zuhanó falak dohos porfelhőivel elszáll a múlt is, kezdődik minden előlről, minden újra előlről; minden második nemzedék azért éli le életét, hogy házat, hajlékot építsen kuporgatva; a százéves épületek itt történelmi nevezetességek, ritkaságszámba mennek, s olyan állapotban találhatók, hogy földi halandó csak a végső szükség esetén lépi át küszöbüket; nem akad hétköznapijainkban semmi kézzelfogható nyoma annak, hogy évezredek óta ember él itt; minden nemzedék úgy lendül neki az életnek, mintha honfoglaló volna, s minden nemzedék úgy távozik a porondról, hogy mögötte mindent belep a por, mindent benő a fü.

S amint így száguldoztunk keresztül-kasul tájunkon, megálltunk egy falu közepén, az út porában, s elnézegettük, amint épp egy házat építenek

a munkások. A nap pihegve törtetett fel az égre, tüzétől vibrált, gőzölgött, porzott szemünk előtt a táj, s túlhan, ott ködlött egy ház lépcsőjén, mozdulatlanul álldogálva, régi ismerősünk, a szikár, csontos fekete fiatal-ember, szája csücskére lógó, gyéres fekete bajusza, révedező, nyugodt tekintete, mozdulatlan tartása napkeleti bölcslet idézett elénk, őserdei totemfát, vagy azt az embert, akiről egykoron az itt elterülő mocsarak titokzatos szellemét vagy a lidércet mintázták meg a bálványimádók, igen, őt, aki a mocsarak gomolygó ködéből bontakozott ki ősi hiedelmek szerint ezen a tájon, s azok a kódok éppúgy gomolyogtak itt egykoron a tűző nap alatt, mint manapság a porfelhők.

Odamentünk hozzá, s üdvözöltük egymást, karon ragadott bennünket, és vezetett végig az utcán, betértünk egy falusi iskola lomtárnak berendezett tantermébe, ahonnan a tágas, gyomverte udvarra láthatunk a nyitott ajtón át, és sorra kirakta ő és társai, a keramika művesei nyári munkájának eredményeit, a művészi, mázas, égetett cseréptárgyakat, s a nagy halom encsembencsem között megütközve figyeltünk fel a mintegy félméteres totem alakjára: a méltóságteljes, emelkedett, komor hangulatot sugárzó mű valami pótlója volt annak, amit oly régóta s oly eredménytelenül kérünk számon ettől a vidéktől.

Alltunk ott ketten a lomtárban, ketten azok közül, akik az életnek egy pillanatát akarjuk megörökíteni épp itt, ezen az átkozott síkságon, ahol az életnek oly kevés tanújelét hagyták maguk után az emberöltők, ezen a mindenki átjáróhelyen, örökös peremvidéken, ahol csak sírokat, temetőket hagytak hátra hunok, avarok, törökök és minden névtelenek, s tudtuk mindketten: nem véletlen, hogy ezen a vidéken sohasem született s munkálkodott egyetlenegy szobrász sem, aki álmainak világával benépesítette volna az egykori településeket, az azonban felette lesújtó, hogy még csak a gölöncsérmesterség sem terjedt el soha, és nem alkotott meg egyetlenegy figyelemre méltó díszítő elemet sem, holott kétségtelen, hogy az agyagáru, az égetett cserép itt az egyetlen szilárd anyag, mely úgy-ahogy ideig-óráig dacol az idő mulandóságával. Álltam ott megütközve, s néztem, hogy íme, csak most születnek vidékünkön az első figyelemre méltó kísérletek ezzel az anyaggal, most, a XX. században, s vajon sikerül-e gazdag, egészen sajátos cserépkultúrát teremtenünk, épp most, amikor egyébként — szerencsére — egyre inkább egyetemessé válik a világ, s a kis provinciák, mint ez is, ahol állunk, még kisebbekké zsugorodnak, s maholnap szöcskegrással röppenünk át rajtuk, holott azelőtt hetekig barangoltunk útvesztőin.

Kezembe veszem ezeket az égetett tárgyakat, tapogatom őket, s látom: igen, ezek is szebbé teszik majd életünket, hangulatosabbá lakásainkat, igen, ezek a tányérek, vázák, tetszetős holmik, vagyis a keramika eleget tesz iparművészeti rendeltetésének, s aztán a lakások tőrmelekeivel együtt a gödrökbe kerülnek mindezek az encsembencsemek, amit majd évszázadok múltán kiás egy régész, miként mi is kiásunk manapság egy-egy fülbevalót, gyűrűt, dárdahegyet, habár ősrégi bálványokat, szobrokat, nagy-kultúrát keresünk, s nem leljük sehol.

Ahol pedig nem találsz, ott ne keress, ahol nincsen figyelemre méltó, éltető hagyomány, hát vedd birtokodba haladéktalanul az integráció folytán egyre inkább együvé tartozó világ hatalmas kulturális örökségét, s vedd meg a talpad ott, ahol vagy, s az anyagot, mellyel rendelkezél, gyúrd időtállóvá, túllépve a csip-csup napi szükségleteken. Hát ez itt a kérdés: születik-e itt szobrászat az égetett föld anyagából, vagy csupán az ipart ébresztgetjük?

Alltunk ott a lomtárban barátommal, s a sok-sok cserépanyag közül azoknál a daraboknál időztünk, melyek épp ezt a kérdést feszegették. El-

nézegettük azt a finoman színezett maszkot, mely megdöbbenő torzóként hatott: a tátott szája valami belefojtotta a sikolyt, mocsár sara, hínárja pöckölte szét a száját, szívdágó vér vibrált a feszes arcon; szemügyre vet-tük azt a női figurát, melyről a kín netovábbja sugárzik, s címül az *Erotikát* adhatnánk neki; s az egybefonódó, egy alpból kinövő testtömeget, melynek motívuma *A család*.

S aztán álldogáltunk mindketten, nézelődttünk ki az udvarra, melyet konokul hervasztott a magasra hágó nap, s egy szót se szóltunk. Hallgat-tunk, felkerekedtünk, s porfelhőbe burkolózva száguldtunk tovább.

A rettegés

1962. II. 16-án. Napok óta kísért bennünket az a szörnyű eset, melyről a minap hírt adtak az újságok: egy bácskai faluban magára maradt otthon két kisgyerek, egy négyhónapos és egy négyéves, s mikor a kisebbik apja órájával játszadozva, lenyelte az óra felhúzó kerekét, a nagyobbik, attól való félelmében, hogy a hazatérő szülők megverik a kicsit is rosszaságá-ért, meg őt is, miért nem vigyázott rá, elhatározta, hogy, török-szakad, kiveszi a kicsiből a kereket. Megragadta a konyhakést és felvágta a hasát; a háromcentis nyíláson ujjával keresgélt a kicsi hasüregében, ráakadt a vékonybélre, s ijedten húzni kezdte kifelé, nem is tudva, mi az. A kiszedet-bél azonban egy újabb bűnről tanúskodott, s most már ezt is el kellet-tüntetnie: rémületében levágta hát, és odadobta a kutyának, s az meg is ette. Ekkor megérkeztek a szülők; a kicsit mentőautón szállították a járási kórházba, s amikor az orvosok szemügyre vették, megrökönyödvé látták, hogy csak hat centiméternyi maradt meg a vékonybélből. Az operá-ció sikerült ugyan, több mint tíz napig élt még a gyerek, akkor azonban meghalt.

Az esetet mélyen átérezzük; nekünk is négyéves gyerekünk van. Annál inkább mellbevág bennünket: micsoda hallatlan lélektani fenomén ez. Ebben a korban a gyerek, márcsak azért is, mert gyakran ijesztgetik, rettentő fél a vértől; nem nagy fantázia kell hozzá, hogy elképzeljük, amint a vérző sebben vájkkal. Hihetetlen méretű lehetett az a félelem, rémület, mely kezébe adta a kést, s mégis, e rémület ellenére is hideg „logikával” gondolkodott: ki kell venni a hasból a kereket. A rémület oly nagy volt, hogy minden természetes iszonyodása ellenére erőt adott a szúráshoz. Ebbe nyilván belesegített a gyerek önzése is, a veréstől való félelem, meg a kicsi iránt érzett feltételezhető féltékenysége is: egy napon, nemrég, becsöppent ez a kicsi a családba, s most meg kell vele osztania a szüleit, örködni, vigyáznia kell rá, s a szülők talán több figyelmet is szen-telnek a kicsinek, mint neki. Valószínű, hogy féltékenysége gyűlöletbe csapott át. Am szorongatott helyzetben az egymást gyűlölő testvérek is elfeledkeznek gyűlöletükről, hirtelen előtérbe lép a testvéri ragaszkodás, szeretet, s ezt a körülményt sem szabad elhanyagolnunk: hiszen a kicsit is megmenti az esetleges veréstől, ha munkája eredménnyel jár; de meg-menti más értelemben is: nem egyszer mondták már neki, hogy semmit sem szabad szája venni s lenyelni, mert meghalhat, a kicsit tehát, akit szeretett is, feltétlenül meg kellett mentenie a hite szerint *minden bizonynal* bekövetkező haláltól, bajtól, ezért *haladéktalanul* cselekednie kellett. Am senkihez sem fordulhatott, hiszen egyedül volt. Magára volt utalva. Megkísérelte tehát a lehetetlent. S közben egyre fokozódó rémüle-tében nem halt szörnyet, még csak fejét sem vesztette: *hideg* logikával felérte ésszel, hogy el kell tüntetnie — most már sejtette: rettenetes —

tették bizonyítékát; a belet nem a szekrény alá vagy a ház mögé dugta, ahol megtalálhatják, hanem olyan megoldással élt, mely *eltünt* minden nyomot: a kutyanak adta. De közben — ne feledjük el — még egy sokkot kapott: látta, hogy a kutya, a bél révén, a *testvérét* eszi. Példátlan eset.

Mindezt végrehajtani — erre csak az adhat magyarázatot, ha a tett alapmotívuma — bármennyire is összefolynak a komponensek — a mérhetetlen rettegés, a *büntetéstől* való félelem volt. S nem is akármilyen félelem volt ez: nemcsak most, egyszer tört rá, hanem *állandóan* rettegésben élt, úgyhogy már hidegen is *tudott* viselkedni tőle. Azonkívül olyan tettért érezte magát bűnösnek, melyben, végtére is, ártalan volt, hiszen más követte el — a kicsi —, s különben is, objektíve veszélytelen, jelentéktelen eset volt. Félreértések sorozata. A rettegés állattá züllesztő állapota. Csakis ez lehetett az alapmotívum, hisz a gyűlölet, a vele ellentétes érzéssel küzdve, *sistere*gve kellett hogy kitóduljon a biztonsági szelepen már a szúrás végrehajtása után, hogy átadja helyét a *bénító* szeretetnek. A szúrás — a bőrt, a húst sajátkezűleg felmetszeni — jóval aktívabb ténykedést igényel, mint a gyilkolás egyéb módjai. A ténykedés további részét, azt, hogy milyen mérhetetlenül hideg logika következtében jelent meg a kutya a színen, csakis a szeretetet is elnémító, mindent betöltő rettegéssel magyarázhatjuk. A gyűlölettel küzdött a gyereken a szeretet, mely enyhíthette, fel is oidhatta azt, a rettegés azonban ellenérzés nélkül virult benne. S míg e tragédia indítékain tünődünk, ne feledkezzünk meg az állandósult félelem, rettegés forrásáról, a mindenható Hatalomról, mely fizikailag *meg sem jelent* az események színterén, de nem ismer tréfát a legcsekélyebb esetben sem, részrehajlásával gyűlöletet szít, önzést fejleszt, állattá zülleszt, felborítja az ember arányérzékét, ítélőképességét, menekvő segítő-készségből büntetire bír, jót rosszá aljasít, romlásba dönt, romlásba dönt!

Akinek szeme van, lásson, akinek füle van, halljon.

Ha valamikor eszünkbe jutna a rettegés korszakának borzalmaait megírni, allegorikus elbeszélésünkhöz innen merítenénk motívumot.

Szlovénség, jugoszlávság és szocializmus

Dušan Pirjevec

„Elgondolkozásra, sőt aggodalomra késztetett, amikor ezt elolvastam, már csak azért is, mert valaki így interpretálhatott.”

(Ćosić)

Ćosićnak a korszerűtlen korszerű nacionalizmusra vonatkozó gondolatai hirtelen és egy határozott mozdulattal a röpké interjúk és az alkalmi glosszák szintjéről szokatlanul magas színvonalra lendítették a nemzeti ügyekről, a köztársaságok közötti viszonyokról, a jugoszláviai nemzeti kultúrák egymás közötti kapcsolatairól folytatott beszélgetését. Előljáróban mégis néhány magyarázattal kell szolgálnom; nagyjából valamennyi Ćosićra és önmagára vonatkozik. S teszem ezt azért, hogy eleve útját álljam az avatatlan beavatkozásoknak és félremagyarázásoknak.

Aki figyelmesen olvassa el *Bocsánat, hogy is mondta?* című cikkemet, el kell ismernie, hogy nem vettem gáncsot Ćosićnak, azaz látni fogja, hogy elsődlegesen nem is vele foglalkoztam. Csak rá akartam mutatni arra, hogy abból, ahogyan a dolgokat megfogalmazta, aránylag nem nagy erőfeszítéssel olyan következtetéseket is le lehet vonni, amelyeket tüstént sutba kell vetni. Tisztában vagyok vele, hogy egy rövid interjú nem a legmegfelelőbb formája a részletes fejtegetéseknek és a hosszadalmas érvelésnek, s emiatt szüntelenül az a veszély fenyeget, hogy az interjú nagyvonalú elgondolásait kényszerű és csonka jelszavakká torzítják. Úgy vélem, hogy ebbeli meggyőződésemet a némileg gúnyos hangú bevezetőben, írásomnak abban a részében, amelyet Ćosić hasonlóképpen gunyorosan „irodalomnak” nevez, kellőképpen megvilágítottam. Viszont a fentiek ellenére is az a meggyőződésem, hogy vannak bizonyos dolgok a világon, de

nálunk is, amelyekről nem lehet lakonikus rövidségű nyilatkozatok formájában beszélni, s melyektől néha — ha az ember el akarja kerülni a félreértéseket — megfelelőképpen el is kell magát határolnia. Ilyen elhatárolásokra lett volna szükség akkor is, amikor Čosić drasztikus párhuzamot vont a köztársaság és a törvények között, de szükség volna rájuk Čosićnak a féltékenykedésre, a férfiak és nők kollektív akasztására, valamint a hidrogenbombára vonatkozó némileg pittoreszk gondolatainál is.

Éppen az elhatárolások hiánya folytán lehetett a Čosić-interjúból — tekintet nélkül Čosić tényleges elgondolásaira — többek között azt a vétkes gondolatot is kikövetkeztetni, hogy a köztársaságok — mindenekeelőtt — akadályok. Mégis úgy vélem, jobb, hogy én végeztem el ezt a kellemetlen feladatot, mint másvalaki, akinek az ilyenfajta bűnös elképzelések valóban a szívéhez nőttek. Nem igaz az sem, hogy a *Deobe szerzőjét*, „azonosítottam” az unitarista jogoszláv kétféjű kísértetekkel. Azaz: annyiban mégis azonosítottam, amennyiben Dobrica Čosić — sajnos — nemcsak az én kortársam, hanem kortársa az említett kísérteteknek is, amelyek ellen mindkettőnknek harcolnunk kell, noha egyikünk sem választotta őket kortársai-vá. Röviden: noha a cikk végén hivatkoztam Čosićnak a „megostorozásra” vonatkozó kijelentésére, írásomnak nem volt célja, hogy Čosić szemére hányja a centralizmust és az unitarizmust; a köztársaságra vonatkozó „prédikáció” elsősorban azoknak szólt, akik Čosić kijelentéseit pontosan úgy használják föl, ahogyan az se nekem, se Čosićnak nem tetszene.

Úgy vélekedem, hogy jelen pillanatban nem Čosićról, nem is rólam, sem az ő interjújáról, nem is az én cikkemről kell beszélni. Ugyanilyen fölösleges lenne elsorolni egymás funkcióit, és a nyilvánosság előtt, a sajtó útján bökölni egymásnak. Az sem fontos, hogy megokoljuk, milyen mértékben és mennyire helyesen vagy helytelenül értettük meg egymást. Előtte áll Čosić terjedelmes cikke, és ő, Dobrica Čosić is elolvashatja ezt az írást — ily módon tehát viszonylag világos képet alkothatunk egymásról.

Még valamit meg kell mondanom: Čosićnak az én cikkemre írott válasza tele van érzelmi lendülettel, és néha — különösen bizonyos konkrét jelenségek értékelésében — szokatlanul drasztikus, sőt cáfolhatatlanul visszavonhatatlan. Azt hiszem, hogy ez az írás más természetű lesz. Meggyőződésem ugyanis, hogy mindezeket a kérdéseket nyugodtan, kapkodás és türelmetlenség nélkül kell megvitatni, azzal a kétségtelen tudattal, hogy közösen kell megoldanunk közös problémáinkat, közösen kell kijelölnünk az együttes utat, s nem az útvesztők és buktatók meghatározásával és leírásával kell foglalkoznunk. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a cáfolhatatlanság, az érzelmi lendület, a drasztikum ilyen esetekben nem hatnak bátorítólag. Ennek az írásnak más a jellege és a módszere. Logikus és természetes következmény, hogy cikkem éppen ezért nem lesz annyira drámai hangú és olyan színes, s azok számára, akiknek a drasztikus hasonlatok elfogadható érveket jelentenek, nem is lesz annyira meggyőző és vonzó. Tekintettel erre a szándékomra és szilárd elhatározásomra, bízom benne, hogy Čosić túlságosan is vérmes és egyoldalú kifejezőmódja, egyik-másik túlontúl érzelmes reagálása és szabadon csapongó képzelete nem készítenet részletes, polemizáló elemzésre.

Figyelembe véve mindazt, ami Čosić cikkét egyszeriben időszerűvé tette, elsősorban is azt kell megmondanom, hogy az általa feltett kérdések jelentősége és jellege sokban különbözik egymástól. Egyrészt olyan kérdések ezek, amelyeknek kimondottan konkrét, időszerű és gyakorlati jelentőségük, jellegük van; másrészt ezek a problémák már elvi jelentőségűek, tehát közvetlenül kapcsolódnak a marxista gondolat némely alapvető posztulátumához és a marxista tudomány bizonyos főbb normáihoz.

Ennek az írásnak nem célja, hogy behatoljon mindazokra a területekre, amelyekkel Čosić válasza foglalkozik, s nem is azzal a szándékkal készült, hogy részletesen tárgyalja Čosić valamennyi tételét és javaslatát. Így hát nem igazi vitacikk, hanem egyszerű beszélgetés, ami alkalmat ad arra, hogy csupán egynéhány, meggyőződésem szerint igen fontos tényről szóljak, csak azokról, amelyek véleményem szerint lényegesek és elviek, s így a magam módján hozzásegítsek a konkrét körülmények, lehetőségek és irányzatok minél teljesebb fölismeréséhez. Emiatt olyan álláspontokat is le kell szögezni, amelyek nem állnak ugyan közvetlen kapcsolatban Čosić szavaival, állításai azonban — talán — tartalmazzák őket. Hozzá kell még tennem ezt is: sok mindent, amit Čosić cikke a tudatomba idézett, megoldhatatlannak látok, valóban égető problémának, ugyanakkor olyanoknak is, amit elméletileg már teljesen megvilágítottak, s emiatt a dolgok homályossága — tekintettel az elméletre — valóban csak véletlen. Mindennek alapján úgy vélekedem, hogy a legokosabb lesz mindjárt kezdetben fölhívni a figyelmet bizonyos élvi álláspontokra, amelyek megóvhatnak bennünket attól, hogy — a konkrét nehézségek és a gyakorlati kérdések sokasága következtében — tévúton bolyongjunk, és elveszítsük tiszta látásunkat.

I.

„Ma valóban nincs áthidalhatatlan ellentét a nemzeti és szocialista érdekek között. Az ilyen ellentétek földözése szükségképpen a nacionalizmushoz vagy osztályszektaáshoz vezet. Ha Jugoszláviában nem hatja át és nem vezérli szocialista tudat a nemzeti tudatot, akkor nacionalista és társadalmi adottságaink közepette lényegében kispolgári tudat marad...”

(Čosić)

Semmi értelme, hogy elismételjem a nemzet marxista meghatározását, és részletesen leírjam a nemzet és a nemzeti tudat marxista elemzését. Mégis mindenképpen hangsúlyoznom kell a következőket: a nemzet valóban történelmi kategória, és a kapitalizmus meghatározott korszakában keletkezett, tehát a burzsoá társadalom jellegzetes fejlődési formájának mondhatjuk. Ennek ellenére is, a nemzet nem kapitalista, de nem is burzsoá kategória, s nem szűnik meg létezni abban a pillanatban, amikor a kapitalizmus és a burzsoázia történelmileg megszűnik. A nemzet és a nacionalizmus kétféle kategória: léteznek, fejlődnek, sőt keletkeznek akkor is, amikor nincsen sem kapitalizmus, sem pedig burzsoázia. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy számomra a nemzet holmi örökkévaló, a fejlődés folyamán sem változó kategória. Ezzel kapcsolatban szeretném megemlíteni, hogy Kardelj a *Szlovén nemzeti kérdés fejlődésében*, a második kiadás előszavában, szót emel Sztálinnak a „kapitalista” és a „szocialista” nemzetekről szóló elmélete ellen, hangsúlyozva, hogy a nemzet a „társadalmi élet sajátos megnyilvánulása.” A nemzet és a nacionalizmus tehát — bizonyos értelemben — osztályok fölötti, vagy legalábbis osztályon kívüli kategóriák. Nem nehéz hát megérteni, hogy a nacionalizmus lényeges alkotóeleme az ember egyéniségének, létének és — bizonyos értelemben — alapja, gyökere a világgal való kapcsolatainak. Ha megcsonkítjuk a nacionalizmust, megcsonkítjuk az emberi egyéniséget is, tehát létét fenyegetjük. A nemzet és a nacionalizmus következetes és teljes elismerése tehát az emberi egyéniség teljességének elismerését jelenti, azaz az igazi demokrácia

és az igazi szabadság kérdése. A nemzetet és a nacionalizmust illetőleg nem lehetünk többé vagy kevésbé belátóak, többé vagy kevésbé jóindulatúak, a nemzetnek nevezett ténnyt csak teljes egészében, a maga teljességében ismerhetjük el. E téren nincs helye semmiféle alkudozásnak, minden tétovázás vagy felemás megoldás kizárólag demokrácia- és szabadságellenes állásfoglalás kifejezése és következménye. Tévedések elkerülése végett: csak az az eszmeiség valóban demokratikus, szabadságszerető, humanista és szocialista, amely cáfolhatatlanul posztulátumai közé iktatja a nemzet fönntartás nélküli elismerését, teljes, természetes terjedelmében fogadja el, és kész arra, hogy harcoljon és teljes mértékben támogasson minden nemzetet, hogy kivívhassa jogait és megteremtse a teljes fejlődés lehetőségeit.

Mivel ez így van, természetes, hogy bizonyos nemzetek kizárólag a szocializmusban fejlődhetnek zavartalanul, illetve csupán a szocializmus adhatja meg nekik a teljes elismerést, azaz csak ilyen térben és ilyen korban, amelyben megszűnt az elnyomás és a kizsákmányolás minden formája, érvényesülhetnek teljes mértékben. A nemzet fejlődésének és elismerésének folyamata ez esetben — meghatározott politikai körülmények között — egyúttal a demokratizálódás, az ember fölszabadulásának folyamata is. Természetes tehát, hogy a szocializmus — egyéb, általánosan ismert történések és folyamatok mellett — szabaddá teszi a nemzeti tudat fejlődését, megszilárdulását és megfelelő átalakulását, miközben azonban — erre Cosić is fölhívja figyelmünket — bizonyos romantikus túlzások következnek be. Ennek ellenére is nyilvánvaló, hogy a nemzeti öntudat és a szocialista elviség között nincsen semmiféle apriorikus ellentét, amint nincsen semmiféle apriorikus szembenállás a nemzet és a szocialista társadalom között sem. Noha a nemzeti öntudat csupán a nemzetiségi hovatartozás tudata, és az embert egyéniségének és alkotóképességének azokhoz a forrásaihoz köti, amelyeket, hogy úgy mondjam, apriorikusan kapott, semmiképpen sem árthat sem a szocializmusnak, sem általában a szocialista jövőnek. Ezért nem tudok teljes mértékben egyetérteni Cosićnak ezzel a gondolatával: „Ha Jugoszláviában nem hatja át és nem vezérli szocialista tudat a nemzeti tudatot, akkor nacionalista, és társadalmi adottságaink közepette lényegében kispolgári tudat marad...” Véleményem szerint másképp kell ezt mondani, így: ha a tudat nem más, csupán nemzeti tudat, a mi körülményeink között mindenekelőtt a fejletlen tudat megnyilvánulási formája, semmi esetre sem múlthatatlanul a kispolgárság, tehát egy legyőzött társadalmi réteg eszmeiségének kifejezése. Kizárólag és egyedül a nemzeti tudatnak van valóban kis hatósugara, mégsem lehet a priori eszmei és szociológiai szempontból ennyire hangsúlyozottan károsnak nyilvánítani, ellenkezőleg: segítenünk kell, hogy leküzdje korlátozottságát, közben pedig ügyelnünk arra, hogy ne sértsük meg magától értődő érzékenységét. Az idézett jelzők dramtizálhatják a helyzetet, s ha mást nem is érnek el, annyit minden bizonnyal, hogy rámutatnak: alaposan föl kell mérnünk a helyzetet, amikor csupán a nemzetiségi hovatartozás tudatával kerülünk szembe.

Közben még egy gondolat merül föl. Azzal a relativizmussal áll összefüggésben, amit a tisztára történelmi szempontok szülnék, és ami a dolgokat kizárólag változásuk közben és változandóságuk fényében vizsgálja, tehát képtelen fölmérni a létezés pillanatnyi formáinak jelentőségét, terjedelmét és kapcsolatait. Bonyolult kérdés ez, és lényegében nem is tartozik fejtegetéseink keretébe. Csupán arra a tényre szeretném fölhívni a figyelmet, hogy a marxista elmélet, midőn a nemzet keletkezését magyarázza, több olyan gazdasági, földrajzi, kulturális és egyéb sajátosságot említ, amelyek a maguk módján elősegítették, hogy bizonyos általános folyamatok éppen

a nemzet megalakulásának formájában jussanak érvényre. Viszont az ezekre a sajátosságokra és különleges körülményekre vonatkozó megállapítások nem azt jelentik, hogy a nemzet, amikor már létrejött, kizárólag gazdasági, földrajzi vagy kulturális sajátosság. Összevetve az okokkal, amelyek létrehozták, a nemzet lényegében ezeknek az okoknak a tagadása, amint a növény is — hogy Engels hasonlatával éljek — tagadása a magnak, amelyből kikelt. A nemzet tehát nemcsak eredménye valaminek, hanem egyidejűleg új minőség is. Megkövetelheti tehát mindazokat a jogokat és azokat a létformákat, amelyek megilletik mint új kvalitást, és nem elégszik meg csak azokkal a jogokkal és formákkal, amelyek kizárólag gazdasági, földrajzi és kulturális sajátosságainak egyébként megfelelnek. A nemzet nem sajátosság.

Ebből a szempontból kell vizsgálnunk a nemzet és az állam viszonyát, illetve — a magunk esetében — a nemzet és a köztársaság viszonyait. Nyilvánvaló, hogy nem holmi területi autonómiára gondolok, nemcsak bizonyos sajátosságok elismerésére és védelmére. Sokkal többről van szó: egy külön szervezet, a nemzet elismeréséről és igazolásáról úgy, ahogyan a dolgok természetének megfelel, és ahogyan hozzájuk méltó.

Cosic, amikor válaszolt a köztársaság sérthetlenségére vonatkozó gondolataimra, szót ejtett a nemzeti mítoszimádról is. Súlyos ez a szó. gonosz is. De, ha hű akarok maradni írásom elején hangoztatott elveimhez, nem kereshetek olyan kifejezéseket, amelyek ugyanolyan erővel cáfolnák Cosicót, mint amilyen súlyos és gonosz az ő megállapítása. Nyilvánvaló, hogy nem az állam a végcélunk. Célunk az állam elhalása, a szabad emberek szabad társadalma. A magam részéről úgy vélekedem, hogy az állam elhalásának igazi folyamata egyidejűleg és egyenletesen szüntet meg minden államjogi formát és intézményt, tekintet nélkül arra, milyen helyet foglalnak el a pillanatnyi, már kialakult vagy megállapított állami hierarchiában. Ez a folyamat egyidejűleg és egyenlő erővel „sújtja” az állam valamennyi megnyilvánulási formáját, intézményét — a legalacsonyabbtól a legmagasabbig. Remélem, hogy mindez minden demokrata agy számára magától értetődő, és nincs szükség bizonygatásra és megokolásra.

Ugyanakkor úgy érzem, hogy ez a folyamat idővel hangsúlyozni fogja a nemzet kategóriáját. Minél inkább a háttérbe kerülnek az államjogi kategóriák, annál jelentősebbek lesznek az egyesülésnek azok a formái, amelyek bizonyos meghatározott értelemben elemiek. Éppen ebben a távlatban látom egyik legmeggyőzőbb bizonyítékát annak az elméletnek, hogy kizárólag a szocializmus hozza meg a nemzet és a nemzetiség teljes fejlődésének lehetőségét, és ezzel a teljes, sokoldalú és intenzív fejlődéssel megveti a nemzeti szüklátókörség felszámolásának megbízható alapjait, alapot ahhoz a minőségi ugráshoz, amikor a nemzet önmagát haladja túl.

És így szerencsésen elérkeztünk az integráció kérdéséhez. Integráció — rendkívül harsány jelszó ez manapság. Sokféle törekvést és elgondolást sejtet, és lehetőséget ad a legváltozatosabb utópiákra. Hihetőleg nem kell külön szólnom azokról a tényekről, amelyek a világ megosztottsága ellenére is arról tanúskodnak, hogy egy spontán egyesülés van folyamatban, előhírnöke egy jövőbeni egységes, kívül és belül szabad civilizációnak. Ugyanennyire fölösleges arról beszélni, hogy a szocializmus egyetemes program, tartalmazza tehát az egységes, egyesült emberiség látomását, a szabad emberek együttélésének vízióját. Amennyire a jelenségek alapján fölbecsülhettem, a problémák illetve a homályos kérdések másutt rejtőznek. Egyesek ugyanis úgy képzelik el ezt a hosszantartó folyamatot, hogy először bizonyos kisebb egységek, szervezetek veszítik el egyéniségüket, azok,

amelyek már ma is nagyobb — nem magasabb — egységekhez és szervezetekhez tartoznak, s később még nagyobb egységekhez és szervezetekhez csatlakoznak. Ismeretes előttem ennek a számtani és mértani utópiának nacionalista alkalmazási módja is, amely előírányozza, hogy — például — Jugoszlávia akkor éri el az egyetemességnek ezt az első fokát, amikor a szlovén és a macedón nyelv, illetve nemzet lassan beolvad a szerbhorvát nyelvbe, illetve nemzetbe.

Az integrációhoz vezető út azonban, lényegében nem korlátozza, nem csonkítja a meglévő kisebb egységeket és szervezeteket, ellenkezőleg. Igazi integráció csak akkor létezhet, ha valamennyi szervezet elnyeri önigazolását, ha olyan mértékben fejlődhetnek és virágozhatnak, hogy az utolsó csöppig fölhasználhatják mindazokat az egészséges energiákat, amelyek miatt manapság szükségszerűen mint külön, önálló szervezetek, külön, önálló egységek léteznek. Az integráció felé vezető út a szervezetek maximális fejlődésének útja, egy olyan fejlődésé, amelyben a szervezetek — a természetes logika alapján — önmagukat tagadják meg, illetve haladják túl.

Így hát az integráció folyamata egyben küzdelem is a korlátozások és az erőszak ellen, harc az igazi szabadságért és minden egység, valamint szervezet teljes egyenjogúságáért. Ezért nem állíthatjuk, hogy bizonyos egységek többé, mások viszont kevésbé integrálnak majd, hogy bizonyos szervezetek előbb és nagyobb mértékben veszítik el egyéniségüket, mások pedig később és kevésbé. Itt is ugyanúgy áll a helyzet, mint az állam elhalása esetében. Ez emberiség igazi integrációja minden jelenleg létező egységet egyformán „sújt.” És egyidejűleg. Ha már utópiákról beszélünk, mondjuk ki ezt is: nem fogadhatunk el olyan integrációt, amely nem egyidejűleg és egyenjogúlag hat minden egységre és szervezetre. Megengedhetetlen, tehát, hogy egy eljövendő, még távoli integráció nevében olyasvalamit tegyünk, ami bármiképpen is összhangban volna az egyesülésre vonatkozó ostoba, lényegében megrögzött bürokrata, a végtelenségig demokrataellenes geometriai és matematikai számvetésekkel. Jelen körülmények között az emberiség eljövendő integrációjában vetett rendíthetetlen hit mindenekelőtt az erőszak elleni harcot jelenti, küzdelmet az egyenjogúságért és a meglévő egységek és szervezetek minél teljesebb, minél zavartalanabb fejlődéséért.

II.

„Ki-ki a maga háza előtt söpörjön!”

Bizonyára nem lenne céltalan, ha részletesebben és bővebben szólnék a szlovén nemzet általános helyzetéről, kultúrájának belső alkatáról és azokról a legjellegzetesebb törekvésekről, amelyek ezt a kultúrát meghatározzák. Szólni kellene, írni kellene azokról a helyzetekről, amelyekbe a szlovén nemzet a történelem folyamán került, rá kellene mutatni arra, hogyan reagált egy-egy történelmi eseményre, s arra is, honnan merített erőt, hogy ellenálljon minden nyomásnak, és teljes nemzeti szervezetté fejlődjék. Még hasznosabb lenne leírni, hogyan fejeződik ki, és hogyan hat mindez a mai körülmények között, s miképpen határozza meg ennek a nemzetnek és kultúrájának helyzetét az egész Jugoszlávia egységében.

Tény, hogy jó néhányan erőltetett sajátosságnak tekintik a szlovénok kultúráját és nemzetiségüket, olyasvalaminek, ami szükségtelenül bonyolítja a helyzetet, és diszharmonikus elemeket csempész az általános összhangba. Innen erednek a túlérzékenységre és a fölösleges érzékenykedésre

vonatkozó megróvások is. Eszem ágában sincs, hogy védelmembe vegyem vagy igazoljam azt, amit határozottan el kell vetni, és amiből egyszer s mindenkorra meg kell szabadulni. Mégis mindennekelőtt meg kell mondanom, hogy a túlérzékenységre vonatkozó állítás nem állja meg a helyét teljes egészében. Jussom csak eszünkbe, hogy a szlovén nemzetet sok-sok évszázadon át rengeteg elnemzetietlenítő kísérlet sújtotta, létét számtalan és leírhatatlanul sokféle durva meg kifinomult mérelylet érte, s bőven volt módjában megismerkedni a nemzeti elnyomás és háttérbeszorítás legváltozatosabb eszközeivel; átélte a nemzeti kérdés úgyszólván minden vagy csaknem minden állapotát, s könnyűszerrel alakulhatott ki benne az a tudat, hogy a nemzeti lét, a népekkel való együttélés, a népek egyenjogúsága rendkívül fontos és jelentős kérdés, s éppen ezek a problémák az igazi demokrácia csalhatalan próbakövei. Innen az az elgondolás, amely szem előtt tartja az elnyomás minden lehető eszközét és lehetőségét, ezért jött létre az a koncepció, amely a nemzet és a nemzetiség teljes elismerésén alapszik — és ezért reagálnak ennek az elgondolásnak a vallói olyan gyorsan és pontosan mindarra, ami a nemzetet fenyegeti, s arra, ami nincsen összhangban a nemzetiség demokratikus elvével. A rabság és az elnyomás évei olyan érzékszerveket fejlesztettek ki, amelyek tüstént felfogják mindazt, ami közvetlenül vagy közvetve, vagy csak távoli következményeiben gátolja a nemzeti szabadságot, a függetlenséget és a teljes fejlődés lehetőségét. S ha ez a „túlérzékenység” néha bonyolítja is a helyzetet, nem lehet egyszerűen és *a priori* azt mondani, hogy valóban egy eltúlzott érzékenykedés jelenségével állunk szemben, ami lényegében csak folklorista sajátosság. S amikor ezeket a „sajátosságokat” a maguk helyére állítjuk, ne feledkezzünk meg róla, hogy Szlovéniában 1941 és 1945 között a jugoszláv gondolat, a testvériség és egység eszméje semmiféle komolyabb válságon nem ment keresztül. Nem volnánk igazságosak, ha ennek a ténynek a megokolásánál nem vennék kellőképpen figyelembe a szóban forgó „túlérzékenységet” is. Le merem írni azt is, hogy az Osvobodilna fronta különleges alkotában, belső szilárdságában és cselekvési szabadságában — a maga módján — éppen ez a „túlérzékenység” jutott kifejezésre, és — a dolgok alapján ítélve — gyorsan talált rá az igazi útra és a helyes eszközökre.

Nem volna teljes a szlovén népre és kultúrájára vonatkozó elme-futtatás, ha mellőznénk azt a körülményt, hogy a II. világháború után meglehetősen nagy szlovénlakta területek kerültek olasz, illetve osztrák uralom alá. Tény tehát, hogy a történelem lehetetlenné tette a szlovénok nemzeti egyesülését. Lehetetlen volna ezen a helyen felsorolni ennek az adottságnak minden vonatkozását, minden fájdalmas és égető problémát, ami ebből a helyzetből fakad, s amelyek sokkal súlyosabbak és bonyolultabbak, mint ahogy ezt bárki is első pillantásra felbecsülhetné. A ténny azonban mindenképpen figyelembe kell vennünk, ha a nemzet és állam, illetve a nemzet és köztársaság már említett vonalán haladunk, mert nyilvánvaló, hogy az államnak az a nacionalista, mítoszimádó istenítése, amiről Čosić annyi hangsúlyozott szót ejt, semmiképpen sincs összhangban a szlovén nép bizonyos létérdekeivel, illetve, a szlovén nemzeti kisebbség problémájával.

Értelmetlen és becstelen volna aláértékelní vagy éppen elhallgatni azt, ami nem helyénvaló. „Ki-ki a maga háza előtt söpörjön!” — mondja Dobrica Čosić. Mellőzve a nagyszerb burzsoáziának a két háború közötti törekvéseit, szóljunk elsősorban azokról az elképzelésekről, amelyek egy Ausztriához vagy Olaszországhoz tartozó, lényegében klerikális Nagy-Szlovéniára, illetve, és esetleg, a katolikus Horvátországgal való egyesülésre és a többi

jugoszláv néptől való egyszer s mindenkorra való elszakadásra vonatkoznak. Nem lehetetlen, hogy a Sztálin-féle fele-fele alapon álló elintézés is ilyenfajta terven alapult, de mindez — ha a dolgokat pillanatnyi időszűrésük szempontjából nézzük — ma már csak a szlovén fegyérgárdista migráció ideológiájának alapja lehet.

Nem állítom, hogy valóban hajszálpontosan ismerem az egész szlovén értelmiség hangulatát, mégis úgy vélekedem, elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy ez az intelligencia — természetesen a fölszabadulás után kialakult és fölcseperedett értelmiség kivételével — úgyszólván teljes egészében részt vett a népfelszabadító háborúban, viszont a fegyérgárdisták meg a kollaboracionisták oldalán egyetlen számottéví nevet sem találhatunk. Tagadhatatlan, hogy a szlovén értelmiség a megszállók elleni harcban, az igazságosabb társadalmi rendszerért, a nemzeti kérdés következetesen demokratá rendezéséért, a nemzet létének biztonságáért vívott küzdelemben közvetlenül harcolt az új Jugoszlávia, a testvériség és egység eszményéért is, és egyidejűleg szétzúzott minden klerikális tervet. A probléma lényege azonban, úgy érzem, másutt van.

Közismert tény, hogy Szlovénia annak idején termékeny talaja volt a pánszláv és az illír utópiának. A szlovén értelmiség egy része ábrándos hevülésében még arra is nem egyszer kapható volt, hogy megtagadja saját nyelvét, s maga Levstik mondotta egy ízben, hogy „a szlovén eszméért hajlandó föláldozni az utolsó szlovént is.” A kishitűség, a kétségbeesés és a pánik szülte ezeket a gondolatokat. Az a tudat, hogy kis nép vagyunk, amelynek léte szakadatlanul veszélyben forog. Ha összehasonlítottuk saját kulturális lehetőségeinket más, nagy kultúrnépek nagy lehetőségeivel, a reménytelen helyzet a kisebbségi érzést keltette, és azt a meggyőződést szülte, hogy magunk nem érhetünk célt, saját törekvéseink balsikerre vannak kárhóztatva. Ékesen szóló bizonyítéka ennek Stanko Vraz renegát tevékenysége.

Ezeknek a folyamatoknak kései jelei még ma is kiütőköznak. Olyan esetekről tudunk, amikor egyesek egyszerűen faképnél hagyják nemzetüket, és a szerbeknél vagy a horvátoknál keresnek érvényesülést, s hazatérve, a mindentudó és csalhatatlan döntőbíró szerepét játsszák.

Gyakoribb ennél a való élettől való rettegés és az a jelenség, hogy egyesek a maguk szűk körében keresnek menedéket. Félve a világot és Jugoszláviát elárasztó nagy és erős áramlatoktól, rejtett és biztonságos menedékhelyre húzódnak; semmiféle érdeklődést sem tanúsítanak a most és nálunk történő dolgok iránt. Így születik újjá az öröklött, hagyományos kisebbségi érzésből az a meggyőződés, hogy egy kis nép kultúrája gyenge a nagy ételle szemben — főleg azok az értelmiségiek gondolkoznak így, akik tétlenül várják a döntő eseményeket, mindenekelőtt a rendeleteket és utasításokat.

Amikor ezt a passzív, kishitű és érdeklődés nélküli „független” fölfogást bírálom, nem elegendetek meg csak a régebbi keletű okok fölsorolásával, rá kell mutatnom néhány egészen új jelenségre is: a fáradtságra, a kiábrándulásra és a bizalmatlanságra, a bürokráciával és demokrátaellenes eljárásaival kapcsolatos többé vagy kevésbé súlyos tapasztalatok következményeiről. Nem szabad szem elől tévesztenünk azokat a csapásokat, azt a hitetlenséget, féltékenységet és tájékozatlanságot sem, ami nem egy esetben azoknak a döntő és tragikus megrázkódtatásoknak a következménye, amelyeket a szocialista gondolat és vele együtt az egész szocialista világ átélt a sztálini korszak pragmatikus eltorzulásai és erőszakos cselekedetei miatt. Mindezek a jelenségek mélyebb elemzést igényelnek, sok mértéktartást, mert nyilvánvaló, hogy a maguk módján kedveznek a tétlenségnek, és nem ritkán a gondatlanság és a provincializmus támaszává válnak. Hogy

mennyire fontos szembeszállni az ilyenfajta állásfoglalásokkal, többek között az a tény is mutatja, hogy az élet által eltiport bürokrácia szívesen bújik meg a gondatlanság, a tétlenség és a provincializmus pozíciói mögött. A legyőzött bürokrácia rejti magában a modern passzivizmus egyik indítókát, s forrása a modern szlovén magabazárkózottságnak és azoknak a törekvéseknek, amelyek „meg akarják menteni” a szlovén kultúrát a nagyvilágból, az élő valóságból és a többi jugoszláv kultúrközpontból érkező befolyásoktól.

Ezzel ellentétesek, lényegében mégis a kisebbségi érzést fejezik ki a hivalkodó, a maguk szlovénységében önelégült és önmagukat felsőbbrendűnek tartó elgondolások. Ezek szószólói részint a szlovén és a nyugat-európai kultúra közvetlen kapcsolataira, másrészt pedig Szlovénia közoktatási és civilizációs fejlettségére hivatkoznak, és megvetéssel tekintenek mindenki másra, barbárságot emlegetnek, s ha a „fejletlenségről” esik szó, tettettésvárossal beszélnek róla. Ezek az állásfoglalások is teljesen korszerű forrásokból táplálkoznak. Mögöttük ugyanis csaknem mindig megtaláljuk az életszínvonal mitológiáját, a technikai fejlődés, a kommercializmus és egyéb hasonló jelenségek bálványozását.

Ha kulturális vonatkozásban vizsgáljuk ezt a főlényt, könnyűszerrel megállapítjuk, hogy az önelégültség lényege nem más, mint a vidékiesség, és nyugati fénymáza csak látszat. Mögötte valójában csak tájékozatlanság és alkotói tehetetlenség húzódik meg. Nem csoda hát, hogy az effajta emberek, ha titkon is, holmiféle bürokratikus védettségre áhítoznak, s kedvesebb számukra a kulisszák mögötti sugdolózás, mint a nyilvános kiállítás. Szlovén felsőbbrendűségük ellenére még a szlovén kultúra érdekében is képtelenek lennének bátor kiállásra. Elvben nem utasítják el az együttműködést a többi kultúrközponttal, de ilyenkor is elsősorban saját tekintélyüket tartják szem előtt.

Végül szólnom kell a gazdasági, szervezeti és pénzügyi kérdések rendkívül nagy komplexumáról. Bevallom, ezekről a dolgokról nem tudok eléggé megbízható értékelést adni. Természetesen nem is szándékozom ezeket a problémákat taglalni, csupán néhány szempontot akarok megemlíteni, néhány igen gyakori véleményt szeretnék idézni, s velük kapcsolatban — mellékesen — szólok azokról a benyomásokról, amelyeket néha keltenek. Az első helyen áll az a tézis, hogy a kevésbé fejlett területeken végzett beruházásokat ellenőrizni kellene. Ehhez csatlakozik az a nézet, hogy aránytalanul kicsiny a nemzeti jövedelemnek az a része, amely saját fejlődésünket szolgálja, s emiatt lehetetlen kihasználni az üzemek teljes kapacitását; olyan elvekre van tehát szükség, amelyek mindezt rendezik, és lényeges változásokat hoznak.

Ennek és más, hasonló szempontoknak — főleg, ha mélyükön a probléma helyes felismerésének csírája lappang — nemcsak a kiinduló pontja káros és hibás, szakadatlanul ellenőrizendő és keményen bírálendő, bántó már az az érzés is, mintha tabuval állnánk szemben. Sokkal károsabb azonban ennél a dolgok egyszerűsítése és eltűlése, főleg akkor, ha a szlovén önelégültséggel és felsőbbrendűséggel párosulnak, s így együttesen gátolják az igazi problémák megoldását.

Hasonló túlzás és egyszerűsítés jellemzi azokat a kulturális téziseket is, amelyek főleg akkor jutnak kifejezésre, amikor figyelmen kívül kell hagyni a szlovén kultúra és szükségleteinek lekicsinylését, vagy meg nem felelő tárgyalását. Az efféle túlzások és egyszerűsítések rendszerint együtt járnak azzal a télenkedő és tájékozatlan eszmeiséggel, amely képtelen igazi cselekvésre.

Szeretném, ha mindenki tisztában volna vele, hogy mindezt nem feltűnésértékelés céljából mondtam el. Nem hiszem, hogy ezzel a Szlovéniában

megnyilvánuló áramlatok listája teljes és minden részletében valóban helytálló. A vázlatos ábrázolás szükségszerűleg hézagokhoz és egyoldalúsághoz vezet az embert. Mégis úgy vélem, hogy az itt külnő tárgyalat probléma szempontjából legvisszataszítóbbak, legkellemetlenebbek és legrombolóbbak azok a fölfogások, amelyeket teljes joggal jellemzünk az önelégült és a fennhéjázó jelzővel. Káros voltukat elsősorban az a tény igazolja, hogy — éppen belső tehetetlenségük, céltalanságuk és tartalmatlanságuk miatt — szükségszerűen túlzásokba és fölösleges általánosításokba kényyszerülnek.

„Ki-ki a maga háza előtt söpörjön!” — mondja Čosić. Az én házam azonban nemcsak az én köztársaságom. Az én házam az egész Jugoszlávia. Nem beszélhetünk külön a köztársaságokról és nemzetekről és egy külön Jugoszláviáról. Mindez együttvéve — Jugoszlávia. Ezért kell szót ejtenünk a centralizmusról, az unitarizmusról és hasonló jelenségekről, amelyek Čosić szemében nem is olyan túlságosan jelentősek, és talán ezért tekinti őket mindenekelőtt a nacionalizmus egyik formájának, főleg a szerb nacionalizmus megnyilvánulásának. Véleményem szerint nem egészen így áll a helyzet. Meg vagyok róla győződve, hogy nemcsak a szerb nacionalisták vallják a centralizmus eszméit; éppen így azt sem hiszem, hogy a centralisztikus törekvések kizárólag a szerb államalkotó hegemonizmus megnyilatkozásai. A centralizmus a központi bürokrata apparátus gyakorlata és ideológiája, nemcsak annak a törekvésének a kifejezése, hogy minél egyszerűbb és áttekinthetőbb rendszert teremtsen, ami könnyebbé tenné tevékenységét, hanem mindenekelőtt a bürokrácia demokrataellenes lényegének kifejezése. A centralizmus eszméjének hívei tehát olyan bürokraták is lehetnek, akiknek semmi közük a nagyszerb gondolathoz, s nemzetiségükre nézve akár szlovének is lehetnek. Azért centralisták, mert bürokraták, illetve azért, mert részei a központi bürokráciának, vagy pedig azért, mert karriervadászok, és a köztársasági bürokráciából a fölöttük álló bürokráciába akarnak emelkedni.

A centralista törekvések lehetnek a gazdasági események következményei is. Az olyanfajta törekvések eltorzulására gondolok, amelyeknek a célja a minél szélesebb körű gazdasági terjeszkedés, a minél nagyobb eladói hálózat megteremtése, hogy minél nagyobb jövedelmezőséget teremtsenek, és minél hasznóhajtóbban és egyszerűbben dolgozzanak. Az effajta elhajlások talán a legszembetűnőbbek a filmiparban és a kiadói tevékenységben. Hasonló mértékben kell figyelembe venni azokat a problémákat is, amelyek a kevésbé fejlett területeken és ott jelentkeznek, ahol a munka termelékenysége alacsonyabb. Ilyen körülmények között szükségszerűen érvényre jutnak a bürokrata védelmet igénylő törekvések, s az erre irányuló kívánások annál erősebbek, minél kevesebb felkészültséggel rendelkeznek ezek az emberek, hogy saját erejükkel küzdjék le elmaradottságukat. Ilyen esetekben beszélhetünk a gazdasági életre gyakorolt bürokrata és centralista hatásról.

A centralizmus lehet — bármennyire paradoxonként hangzik is — a decentralizáció ideológiája is. Amikor például a kommunák mind jelentősebb helyet és szerepet kapnak társadalmi életünkben, szemünk láttára keletkeznek olyan elméletek, amelyek gyakorlatilag csupán két intézményt: a központi hatóságot és a kommunákat ismerik el. Nem akarok túlzott jelentőséget tulajdonítani az effajta teóriáknak, mégis el kell mondanom, hogy véleményem szerint e jelenségek mögött néha a nemzet bizonyos értelmű tagadása és az „államalkotó” koncepciók változatai rejtőznek.

Úgy vélem mindezek után, semmit sem szabad szem elől téveszteniünk, lekicsinylenünk, mert a szóban forgó káros törekvések egyidejűleg nyilvánulnak meg, egyik a másiktól függ, vagy legalábbis szoros kapcsolatban

állnak egymással. Ha Čosić a korszerűtlen korszerű nacionalizmusról beszél, szót kell ejteni a korszerűtlen korszerű centralizmusról is. Két fronton állunk, és kizárólag ennek a tudatnak a szellemében valósíthatjuk meg következetesen a „Ki-ki a maga háza előtt söpörjön!” jelszavát.

Bevallom, nehezen tudnám fölmérni, milyen jelentőségük és súlyuk van valójában azoknak a káros jelenségeknek, amelyről Čosić és én beszélgettünk, és amelyekkel kapcsolatban kialakítottuk állásfoglalásunkat. Az az érzésem, hogy nem mennek túl a normális határon. Meghatározott történelmi tényezők mellett, reális körülmények között, úgy hiszem, szükség-szerűen fejlődésünk belső dinamikájához, belső problematikájához tartoznak; más szóval: olyan jelenségek, amelyeket fejlődésünk irányzata hoz napvilágra, és pedig csakis azért, hogy félreállíthassa őket, s így valójában nem fenyegethetik azt az irányzatot, amely e jelenségek tagadásával csupán erősödhet és tisztulhat.

III.

„Aki nemzete kulturális tevékenységének történelmi és társadalmi értelmét ma nem a többi jugoszláv néppel, s ezen túl is nem a világ valamennyi népével való közeledésben látja, az hagyományos zugnacionalista és reakciós.”

(Čosić)

Az égető problémák gyógykezelésére Čosić azt javasolja, amit ő szocialista jugoszláv gondolatnak nevez. Az olvasónak rendelkezésére áll Čosić cikke, nem írom le hát a fent említett fogalmat, noha Čosić válaszá-
nak befejező részében már csak a jugoszláv gondolat kifejezését használja. Hozzá kell tennem, hogy mindez a legszorosabb kapcsolatban áll az úgy-
nevezett jugoszláv kritériummal, amelyről publicisztikánkban már meg-
lehetősen sok szó esett.

Valószínű, hogy közérthető gondolatot vetek föl, ha leírom, hogy a szocialista jugoszláv gondolat mellett beszélhetünk szocialista szerbsegről, szocialista horvátságról, szocialista szlovénságról stb. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a vele kapcsolatos jugoszlávság éppenséggel nem jelenthet semmiféle nemzeti hovatartozást, annál kevésbé, mert Jugoszláviában nemcsak délszláv népek élnek, vannak itt olaszok, románok, törökök, magyarok,iptárok stb. is. Ha tehát a jugoszlávságnak valóban van igazi jelentősége, az csak olyan lehet, ami a nem délszláv állampolgárok számára is elfogadható, és föltétlenül tartalmazza az ő érdekeiket is. És természetesen lehetővé kell tennünk, hogy a jugoszlávság kifejezés egy ideig a nemzeti hovatartozás deklarációjának formája legyen ott, ahol a nemzeti öntudat még nem alakult ki véglegesen.

Hihetőleg nem kell külön hangsúlyoznom, hogy eközben is a jugoszláv népek testvériségéről és egységéről beszélünk, a mi külön szocialista társadalmunkról, a mi külön szocialista elgondolásainkról, amiért Jugoszlávia népe hatalmas áldozatokat hozott, és amivel kapcsolatban már számtalanszor adta bizalmának tanúbizonyságát. Ha megszüntetjük ezt a szocializmust — megszüntetjük Jugoszláviát meg a testvériség és egység gondolatát is. És ezt a szocializmust már azzal is sújtanánk, ha csak és kizárólag jugoszláv „specialitásnak”, vagy holmi tipikusan balkáni agyszüleménynek nyilvánítanánk. Sújtanánk vele, és fokozatosan fölszámolnánk, amint megfeledekezünk róla, hogy lényegében egyetemes, hogy túlhalad, és egyre nagyobb mértékben megy túl határainkon. Ugyanis, ha igaz, hogy a jugoszláv szocialista jövő nemcsak jugoszláv, hanem ugyanolyan mértékben szocialista is, tehát összhangban van a modern társadalmi fejlő-

dés általános törekvéseivel, az általános emberi, plebejusi érdekekkel — nyilvánvaló, hogy példánk nyomán és az általános törvényszerűség hatása alatt hasonló folyamatok kezdődnek és hasonló távlatok nyílnak, jutnak érvényre, és önálló társadalmi szervezetek formájában más helyen is diadalmaskodnak. Így „számolja majd föl” jugoszláv voltát a „mi” szocializmusunk saját alkotókészsége és történelmi szükségszerűsége alapján.

S ha így nézzük a dolgokat, meg kell állnunk Cosić következő mondatánál: „A jugoszlávság — része a világ egyesülésére irányuló föltartóztathatatlan folyamatnak és a szocialista civilizáció keletkezésének ezen a planetán.” Szóltam már a számtani és mértani, lényegében bürokrata integrációs utópiáról. Most újra vissza kell térnem erre a kérdésre. Mindekelőtt arra hívom föl az olvasó figyelmét, hogy Cosić így fogalmazta meg a dolgokat: „része” annak a föltartóztathatatlan „folyamatnak” — s ezt hangsúlyozza is, nehogy valaki a „rész” helyett „fokozatot” olvasson, és ezzel egyszerre a legtisztább, klasszikus jugoszláv integralizmus pozícióira tért át. Ugyanakkor úgy érzem, hogy Cosić valahogy elszigetelte a jugoszlávságot, és az egyesülési folyamatnak csupán néhány elemét vette észre, illetve csak néhány jellegzetes jelenséget hangsúlyozott, a többinek viszont túlon túl kevés figyelmet szentelt. A jugoszláv szocialista öntudat — ne vegye tőlem Cosić rossz néven, hogy szívesebben használok ezt a kifejezést — valóban, ha szabad így mondanom, a már meglévő integrációs elemek közé tartozik, része a valóban reális integrációs folyamatnak. Ezek az elemek azonban nem korlátozódnak kizárólag Jugoszláviára, hasonló történések az ország határain túl is lejátszódnak. Jugoszlávia mint egység és a jugoszláv nemzetek mint önálló szervezetek, részt vesznek a társulás általános folyamatában, csatlakoznak, és már csatlakoztak is egy általános, egyetemes történéshez. A jugoszláv nemzetek két folyamathoz csatlakoztak, sorsuk kettős irányban folyik. Az egyik irány az intern jugoszláv irány, a másik általános, európai, az egész világra szóló: e két irányzat egyidejű, egyik a másikat nem zárja ki, mindkettőt figyelemmel kell kísérnünk, el kell ismernünk, máskülönbben szükségszerűen egyoldalúságba, egyikük fel fogások felé sodródunk. Ha ugyanis nem ismerjük el mindkét irányzatot, megtörténhet velünk, hogy megfeledkezünk az integrációs folyamat világra szóló jellegéről, nem vesszük észre a folyamat egyetemességét, röviden: elmegyünk éppen azon sajátosságai mellett, amelyek minden szervezetnek és egységnek következetesen egyenjogúságot biztosítanak. S ha ez megtörténik, máris lehetőséget adtunk a félreértésekre, és pedig mindenekelőtt azért, mert ilyen esetben a klasszikus jugoszláv integralizmus tagadása elsősorban csak verbális lehet, legalábbis nem támaszkodhat a reális történésekre, és inkább csak óhaj, a jószándék kifejezése marad.

A világ integrációjának távlata nem csupán a folyamat perspektívája, ami *via facti* és észrevételentül juttat érvényre egyre újabb és újabb integrációs elemeket. Nem, ez egyúttal a harc, véres összecsapások, súlyos áldozatok, forradalmi változások és tettek útja. Röviden: az elkülönülés és a differenciálódás útja ez. Egyetemes ez a folyamat, nálunk is végbe megy, a Szovjet Szövetségben is, az egész világon. Éppen ezért tartom rendkívül fontosnak, hogy a jugoszláv *szocialista* tudatról, a jugoszláviai szocializmusról, Jugoszlávia szocialista rendszeréről beszéljek. És tovább: úgy érzem, ugyanennyire fontos szót ejteni demokráciánkról, a decentralizációról, az öngazgatás elveiről, röviden: azokról a dolgokról, amelyek nemcsak a tőkés világtól választanak el bennünket, hanem ugyanannyira a keleti tömbtől is. Ha tehát Jugoszlávia számomra valóban többet jelent a csupán külső tényezők által kikényszerített védelmi szövetségnél, akkor — úgy gondolom — mindazt, ami valóban összeköt bennünket, továbbá azt a fölismerést, hogy ehhez a mi társadalmunkhoz tartozom, továbbá

részvételemet ebben a mi világunkban, nem meríthetem ki, és nem írhatom le híven csupán a jogoszlávság kifejezéssel.

Most pedig lássuk a kultúra, a művészet és az irodalom jugoszláv kritériumát. Minden jel szerint arról a kezdeményezésről van szó, amelyet Cosić a *Telegram*nak adott interjújában fejtegetett, amikor azt javasolta, hogy a belgrádi, zágrábi, ljubljani és szkopjei könyvkiadók a kölcsönösség elvének figyelembevétele nélkül adjanak ki minden annyira-amennyire értékes könyvet, tekintet nélkül arra, milyen nyelven és hol írták.

Ennek a kezdeményezésnek a megokolt voltát nem kell bizonygatni, legalábbis azért nem, mert a partikularizmus, s beteges fennhéjázás tagadását jelenti, és megbízható alapul szolgál nemcsak a kölcsönös megismerés, hanem az alkotó együttműködés, a közös munka számára is. Igen ám, de ezzel még nem döntöttük el a kritérium kérdését. Egyáltalán, miféle kritériumról van szó?

Ha arról, ami a tudományos hipotézisek és eredmények esztétikai értékét vagy legalább megbízhatóságát határozza meg, akkor természetesen értelmetlenség volna holmi külön jugoszláv kritériumot emlegetni. Ez esetben kizárólag általános értékekről beszélhetünk, semmi másról.

Közben egy sajátos problémával kerülünk szembe. Cosić maga beszél olyan művekről, amelyek nem bírják el az erősebb versenyt, és amelyek csak a hazai légkörben juthatnak érvényre. Az ilyen műveknek — megokoltan — nem tulajdonít nagyobb jelentőséget, és joggal haragszik azokra, akik az effajta termékeket a nemzet és a nacionalizmus nevében védelmébe akarják venni, illetve azokra, akik tárgyilagos bírálatra egyáltalán nem tárgyilagos lármával védelmezik a nemzeti kultúrát. Jusson azonban eszünkbe például a mi Pohlínunk. Összes műveinek csupán mint szlovén jelenségnek van értéke és jelentősége, mégis úgyszólván nélkülözhetetlen része kultúránk fejlődésének. Biztos, hogy Dositej Obradović nem ér föl Voltaire-ral, Van Tieghem mégis „jugoszláv Voltaire”-nak mondja. Számtalan ilyen példát hozhatnánk föl, és minden művelt ember tisztában van vele, milyen tanulságot vonhat le belőlük.

Ezzel eljutottunk a nemzeti és az általános közötti viszonyig. Nem tulajdonítok magamnak semmiféle eredetiséget, ha megállapítom, hogy egy-egy mű magasabb, nemzetek fölötti jelentőséget nyer abban a pillanatban, amint belső értékei folytán valóban megilletik ezek az értékek. Tehát: nemzetek fölötti, általános emberi jelentőséget kap. Véleményem szerint a nemzeti és az általános, az általánosan emberi közé nem lehet még egy réteget, még egy síkot, egy külön jugoszláv síkot beiktatni. Bekapcsolódní abba a folyamatba, amit Goethe óta világirodalomnak nevezünk, csak közvetlenül, nem pedig a jugoszláv egység vagy a jugoszláv kritérium közvetítésével lehet. És megfordítva. Amint egy mű kitör a nemzeti keretek közül, amint általános emberi értékeket tartalmaz, tehát amint igazi művészi alkotás lesz, eo ipso méltó képviselője a mi, jugoszláv valóságunknak. Híszem, hogy mindez általánosan ismert és közérthető dolog, s ezért erősen hangsúlyozom, hogy nem vitaanyagnak szántam, csupán azért írtam le, hogy mentesítsem a jugoszlávságról és a jugoszláv kritériumról folytatott vitát minden ésszerűtlen és gyanús egyszerűsítéstől.

A jugoszláv kritérium gondolata mind jelentősebb és nagyobb problémák előtt tár kaput. Sajátságos helyzetünk, a mi különleges szocialista elgondolásaink fényvel világítják meg a problémákat, új, egészen különleges, de lényeges, sőt döntő jelentőségű elvi kérdéseket vetnek föl, új irányok felé mutatnak, és új látóhatárokat nyitnak. Ezért szűnt meg például művészetünkben a szocialista realizmus uralma. Ezért tűnt el filozófiánkban a dogmatikus merevség, ezért juthattak érvényre új irányzatok, vagy legalábbis új szempontok, és a dogmatikus kazuisztika helyett minde-

nütt az alkotó munka, az új szellemű kutatás és az élettelses tapasztalatok érvényesülnek. A kor és helyzetünk megköveteli, hogy úttörő szellemben foglalkozzunk a jelenségekkel: új, eredeti álláspontokat igényelnek, új motívumokat és anyagot szolgáltatnak, új, eredeti bánásmódot és kifejező-eszközöket követelnek meg. A kérdések föltárása és annak tudata, hogy mindenkor sajátos helyzetünk eredményeit taglaljuk — valószínűleg ezek a jugoszláv kritériumról szóló elmélet kilakulásának legfontosabb okai. Közben azonban nehéz megszabadulni attól a benyomástól, hogy a jugoszláv kritérium születésénél közrejátszott az az óhaj is, hogy bizonyos már kész elképzeléseket juttassunk érvényre, hogy általános jogoszláv jelentőséget tulajdonítsunk nekik, és így a hazai talajon segítsük őket végső győzelemre. Nem azért írtam le ezt, mintha ellenezném ezeket a konkrét elképzeléseket, hanem annak az elvnek az érdekében, amely szükségessé teszi számomra, hogy szembezálljak minden dogmatizmussal, s amely a vélemények szabad kialakulását követeli meg, természetes kiválasztást anélkül, hogy olyan jelzőket osztogatnánk, amelyek egyeseknek kedveznek, másokat pedig háttérbe szorítanak.

Közben persze nem kell megfélemedkeznünk arról, hogy a művészi kifejezőmód és a kutató gondolat manapság kizárólag a nemzeti kultúrák talaján fejlődhet abban az ütemben és abban a terjedelemben, amilyenre képesek, és amilyent igényelnek. Ezért látom magától értetődőnek, hogy az általam fölvetett kérdések valóban építő jellegű megoldása nem attól a fölismeréstől függ, hogy mindez közös ügyünk, hanem elsősorban a nemzeti kultúrák erejétől, belső állapotuktól és dinamikájuktól. A jogoszláv kritérium tehát nem oldja meg a dolgokat, legalábbis nem az ihlet forrását, az alkotó feszültség nagyságát és a keletkező dolgok minőségét illetőleg. Azok a jelenségek adnak jogot hozzá, hogy ezt hangsúlyozzam, amelyek a „hazai” ellenőrzéstől való menekülést jelentik, és — noha el kell ismerni, hogy a közelmúltban a horvátok és szerbek bizonyos törekvései szilárd támaszt nyújtottak a szlovéniai kulturális bürokrácia elleni harchoz — azt is tudnunk kell, hogy bizonyos teljesen minősíthetetlen törekvések felfogások is horvát és szerb védelem alá helyezkednek.

A jugoszláv szocialista tudat hatása nyilvánvaló, akárcsak a testvériség és egység ténye. Ennek ellenére is le kell szögeznünk, hogy az értékek fölmeréséhez nincsenek külön jugoszláv kritériumok. Általános kritériumok vannak, olyanok, amelyek nemcsak a jugoszláv területen érvényesek, amint a jugoszláv szocializmus sem jelenti valamilyen különleges jugoszláv mentalitás érvényre juttatását. Nem, egy általános kritérium elismerését, általában az emberi értékek, az emberi értelem, az emberi alkotás és az ember etikai akaratának érvényre juttatását jelentik. Általában így kell értelmezni a szocializmus sorsa és jövője érdekében végrehajtott jugoszláv tetteket is. Ezek a tettek törték darabokra azt az acélbilincset is, amellyel Sztálin verte béklyóba a szocializmust. Ezek a tettek vetettek véget a belső tepsedésnek. A szocialista gondolat visszatért forrásaiboz, följújtotta kapcsolatait az eseményekkel és az egész világ alkotó tevékenységével, helyreállította összeköttetéseit mindazokkal az értékekkel, amelyek az emberiség kulturális és civilizációs fejlődésének évszázadai alatt keletkeztek, és mindazzal, ami nélkül nincs megbízható, a jövő felé mutató iránytű. Az események és a jugoszláv tettek természetének mindenekelőtt az a fejlődés felel meg, amely az említett általános jelentőségből és előrelátásból született meg.

Végül még csak ennyit: tisztában vagyok vele, hogy Čosić még sok más, nem kevésbé fontos kérdést is fölvetett. Azt is tudom, hogy nem volna fölöleges még egynéhány magyarázatot hozzátoldani ehhez az íráshoz, és jónéhány véleményt pontosabban meghatározni és részletesebben megal-

pozni. Hiszem azonban, hogy bőven lesz még rá alkalmunk, hogy elmondjuk egymásnak mindazt, amit el kell mondanunk, de nem azért, hogy föltételeket szabjunk, hanem azért, hogy gáncsvetés és hamis számvetések helyett együtt építsük azt, amit mindannyian akarunk, főleg pedig azért, hogy megcáfoljuk azt a botcsinálta „munkamegosztást”, amely — ki tudja kinek a nevében — ezt parancsolja: te csak a saját köztársasággal törődj, én majd az egész Jugoszláviával. Kétségtelenül Dobrica Čosićot illeti az érdem, hogy nyíltan és bátran, noha keményen és némileg türelmetlen szavakkal, lehetőséget teremtett ehhez a beszélgetéshez.

Bodrits István fordítása

Megjelent a Delo januári számában, válaszként Dobrica Čosić A korszerű korszerűtlen nacionalizmusról című cikkére, melyet folyóiratunk januári és februári számában közölt.

»Falirodalom«

A *Mercure de France* furcsa szöveget közöl legutóbbi számában. *Le langage du mur* (A falak beszéde) címmel azokról a szövegekről számol be, amelyeket az emberek minden korban — ma is — a falak vakolatába és a fák kérgébe vésnek, sajátos, különös irodalmat teremtve. Ezzel az irodalommal, amelynek megnyilvánulásait magunk is nap mint nap láthatjuk, foglalkozik a cikk írója, bizonyos Brassai, már vagy 40 esztendeje. A falak beszéde egyébként csak egy része annak a szövegnek, amelyet Brassai *Graffits* című bőven illusztrált könyvében a közeljövőben ad ki az Éditions du Temps.

A könyvben közlendő fényképek egyébként már bejárták a világot, 1956 októbere és 1957 januárja között egy New York-i múzeumban, 1958 szeptemberében és novemberében a milánói művészeti intézetben, 1960 októberében és novemberében a Baden-Baden-i Kunsthalleban, 1961 júliusában Hannoverben, végül 1961 októberében és novemberében Majna-Frankfurtban állították ki őket.

Brassai ezt a rendkívül érdekes és négy évtized óta tanulmányozott jelenséget nem azzal magyarázza, hogy a főliratok szerzői kárt akarnak okozni, hanem azon a véleményen van, hogy ily módon örökítik meg emléküket mindazok, akik nem építhetnek piramisokat és székesegyházakat.

„Azok a költői pillanatok — mondja Brassai —, amikor teljesen átéljük a lét lüktetését, olyan erős élményt jelentenek, hogy valahol rögzíteni kell, meg kell valahol örökíteni — mindegy, hol: falon, kővön, fa kérgén.

Olyan régi ez a vágy, akárcsak az ember. Cáfolhatatlan nyomait találjuk már Pompejiben is. „Romulus volt itt Staphicával” — karcolta a falra egy pompeji szerelmes. — „Itt lakik a boldogság!” — Ezeket a szavakat egy pék írta háza falára. — „Szodoma és Gomorha!” — írta a falra egy ismeretlen pompeji polgár, mielőtt a hamu betemette.”

Brassai idézi Réstif de la Bretonne francia író „falfőliratait” is. Réstif de la Bretonne-nak az a bizarr szokása volt, hogy telefirkálta a Saint Louis sziget kőkerítéseit.

— Miért? — teszi föl a kérdést Brassai. — Miért kellett egy embernek, aki 250 könyvet írt, életének naplóját falakra firkálnia, ahelyett, hogy papírra vetette volna őket?

„A vonások keménysége, az izmok feszülése — magyarázza — nagyobb élvezetet okozott neki az írásnál. Minél szilárdabban rögzítette meg a pillanat élményét, annál mélyebben vésődött emlékezetébe az érzés. Szüksége volt testi erőfeszítésre, a Szajna, tavaszi zápor, az őszi éjszakák illatára, a fáklyák fényére, az érc csikorgására, hogy az esemény mélyen az emlékezetébe rögződjék.

„A teendő: életre keltetni a múltat, hogy olyan legyen, mint a jelen” — többek között ezeket a szavakat is a falra írta Réstife de la Bretonne. Olyan modernek ezek a szavak, mint maga Proust, aki egy régen, még gyermekkorában elfogyasztott sütemény illata emlékének segítségével mozdította meg emlékezésének hatalmas sziklatömbjeit.

„Az örökkévalóságra vágytak ezek az emberek, önmagukat akarták túlélni, mulandó életüket óhajtották tartósítani” — állapítja meg Brassai.

Sokszor azonban csalódtak. Az idő néha előbb elpusztítja a falakat és a sziklákat, mint egy papirusztekerceset. Hát nem ezt bizonyították azok a följegyzések is, amelyekre nemrégiben bukkantak a Holt-tenger partján? Réstif „fölratainak” is nyoma veszett volna, ha ő maga nem gyűjti őket egybe *Mes inscriptions* (Följegyzéseim) című könyvében. Azóta — két évszázada már ennek — a Saint Louis szigetén állott hajdani kőkerítések minden téglája nyomtalanul eltűnt. Mert a falak kihívást jelentenek az emberek számára, a magántulajdont, a fönnálló rendszert védelmezik; ezért kénytelenek eltérni mindenfajta tiltakozást, sértést, követelést, ezért kényszerülnek türelmesen elviselni mindenféle — politikai, szexuális és társadalmi — szenvedélyt. Ezért rombolják le az emberek először a falakat, és nem véletlen, hogy a francia forradalom a Bastille egyik falának ledöntésével kezdődött.

Mégis — hangsúlyozza Brassai —, amint a világ hőmérséklete a magasba szökken, új és új föliratok lepik el a falakat. Egy ilyen új keletű fölirat 1959-ből származik. Egyetlen betűből áll, egy P-ből, s ellepte Madrid, Valencia, Barcelona és Sevilla épületeinek falait. A „Protestáljatok!” szó kezdőbetűje...

Az írófeleség az íróról

D.H. Lawrence, az érzelmi problémák szenvedélyes kutatója mellett egyetlenegy lelki terhetől mentes ember élt: a felesége, Frieda Richthofen, aki 26 évvel élte túl férjét. Frieda Richthofen, aki D.H. Lawrence számára az egészséges egyszerűséget jelentette, sok megértést tanúsított férje nehéz életútja iránt. Kiderül ez *Memoirs and Correspondence* (Emlékiratok és levelek) című könyvéből, amit a közelmúltban adott ki a londoni Heinemann kiadóvállalat, s amelyről a *Times Literary Supplement* számolt be.

Frieda Lawrence tizenegy töredékben emlékezik férje életére, ezek, valamint néhány tanulmány és levél alkotják a könyvet. Határozottan Lawrence védelmére kel, aki a maga bigott korában egyáltalán nem bigott műveket írva, sok nehézséggel került szembe.

„Mindig akad majd valaki — állapítja meg Frieda Lawrence —, aki nekiül s megír egy cikket vagy könyvet, s nagy hévvel

bizonygatja, hogy az a Lawrence bizony gazember volt. Kényelmesen hátradőlve karosszékükben, talán éppen egy olyan ablak mellett ülve, amely valamelyik egyetem épületére néz, így szólnak magukban ezek az emberek: „Hála legyen szerencsés csillagzatomnak, nem vagyok olyan, mint Lawrence!” Emberi lények vagyunk, nem elefántok, se madarak, sem pedig tengeralattjárók, az a feladatunk hát, hogy, amennyire csak lehet, embert faragjunk magunkból, márpedig ha így nézzük a dolgokat, Lawrence nem volt gazember. Ha azt olvasom, hogy egy bizonyos Ford úr kijelentette: „Ot centet sem adnék a világ minden művészetéért!” — megállapítom, hogy ez a mondás nevetséges, de van benne némi nyoma a gazemberségnek... Viszont lehetséges, hogy Hitler nagyon is értett a szervezéshez, de biztos, hogy gazember volt!”

Ne higgyük azonban, hogy Frieda Lawrence-et vak odaadás vezérelte. Ítélképessége rendkívül kifinomult, szinte tévedhetetlen, amikor Lawrence gyermekkoráról írva megállapítja:

„A gyermekek egy meghatározott környezetben, légkörben jönnek a világra, s a legtöbb esetben egész életükben nem szabadulhatnak belőle. Elsősorban Európában van így, Amerikában már kevésbé. A gyermek tudatára ébred környezetének, és alkalmazkodik hozzá, vagy kétkedik benne. A születés és a halál közötti időszak nem éppen hosszú, és ritkán van alkalom az integrálódásra vagy a különválásra. Meg aztán nem is sok olyan dolog akad, amellyel egyesülhetünk. Mindenekelőtt közéjük tartozik a családnya. Lawrence szeretetének minden erejével kapaszkodott édesanyjába. Így akarta kitölteni azt a nagy űrt, amit az élet teremtett benne. Nehéz, túlon túl súlyos feladat ez minden gyermek számára, és ez a körülmény keltette Lawrence-ban a nőktől való félelmet. Munkáscsaládban született. Jól ismerte a munkásokat, tudta, hogyan reagálnak a körülöttük történő dolgokra, ismerte nagylelkűségüket, de azt is, hogy képtelenek elvont gondolkodásra és arra, hogy elhiggyék: a gondolkozóképességet jóra is föl lehet használni. Ez volt Lawrence tragédiája: környezete nem értette meg, és nem is tudott az ő módján gondolkodni. Kezdetben mégis a munkásoknak írt, mert szerette őket. Egyéniségének leglényegesebb része éppen az a képesség volt, hogy tudott szeretni, de nem elvakult szeretettel, hanem világos érzelmekkel. Az is énjének lényegéhez tartozott, hogy a másokhoz való viszonyát egészen az érzelmek gyökeréig kutatta. Határtalan felelősséget érzett minden tette iránt, sokat gondolkozott, sokáig tétovázott, de ha eljutott a döntésig, szilárdan kitartott mellette.”

Az irodalmi díjak — a ma mecénásai

Az irodalmi díjak idénye után a francia irodalmi körökben élénk eszmecsere indult az irodalmi arénába özönlő pénz- és reklámáradatról, amely egyeseket szabályos időközönként magasba emel, másokat lesújt — sohasem egészen véletlenül, de kissé mindig szeszélyesen.

Az alábbiakban közöljük az Arts szerkesztőségének interjút, illetve a beszélgetés egy részét, amelyet a lap szerkesztője Henri Thomas-szal, a Fémina-díjas *Remontoire* című regény szerzőjével, Roger Bordier-vel, a Renaudot-díj nyertesével, továbbá a Goncourt-díjas Jean Cau-val folytatott. Nem azért, hogy

valami újszerűt mutassunk be — jelen esetben nincs is rá mód —, ellenkezőleg: azért, hogy leszögezzük: az alapvető problémák az egész világon azonosak.

Jean Cau, visszakanyarodva a múltba, így nyilatkozott:

— Hajdan az uralkodók voltak az irodalom mecénásai, s azért tartottak el egy-egy író, mert egyszerűen tetszett nekik. Ezután, a XIX. században alakult ki az irodalom társadalmi támogatása, s tartott egészen a közelmúltig, Proustig és Gide-ig. Más szóval: az író mindenekelőtt a polgári osztály terméke, kinövése volt, még akkor is, ha úgy elárasztotta szitkokkal a polgárságot, mint Flaubert. Mindig biztos lehetett benne, hogy majd csak akad egy-egy irodalmi szalon, amely befogadja, egy jó barát, aki megvédelmezi, egy csendes ház, ahol menedéket talál. Ma már nem így van. Az író kivált a polgári osztályból. Nem mondom, hogy már nem polgár, de kapcsolatai a polgári világgal megváltoztak, és a polgárságra gyakorolt hatása sem azonos már. Az író manapság magányosabb, mint bármikor volt. Ennyit az író helyzetéről. A mecénás-uralkodók és a polgárság támogatása után talán az irodalmi díjak képviselik az utolsó mecénásokat. Csakhogy az irodalmi díjak nem állandóak, egy életben egyszer pottyannak az ember ölébe. Az írón áll, hogy ez a váratlan, egyetlen egyszeri ajándék ne fecsérelődjék el és — ne is ölje meg.

Henri Thomas így nyilatkozott:

— Furcsa támogatás ez! Közvetítők útján történik, s ami a legérdekesebb, az a célja, hogy olvasóközönséget teremtsen. Ezzel kapcsolatban van egy kisedelméletem. Úgy gondolom, az irodalmi díjak léte azt bizonyítja, hogy nincs olvasóközönség, ezért kell hát megteremteni. Olyasvalami ez, mint az ártézi kút. Keresni, kutatni kell a közönséget, s nem lehet tudni, hol van. Nem szándékom megszólalni a zsűriket, de az irodalmi díjak jelentőségét valahogy egészségtelennek látom. Azt bizonyítja, hogy nincsen élő társadalmunk. Egy élő társadalomnak nem volna szüksége irodalmi díjak megszervezésére.

Az igazak kora

A Rudolf Alexander Schröderről elnevezett német színmű-irodalmi díjat Siegfried Lenz nyerte el *Zeit der Schuldlosen* (Az igazak kora) című színdarabjával.

Nemcsak a darab címe, hanem tartalma is sok mindenben emlékeztet Mirko Božić *Pravednik* című színművére. Akárcsak Božić színdarabjában, a *Zeit der Schuldlosen*ben is olyan helyzetbe kerül egy embercsoport, hogy csupán egyikük elítélhetése igazolhatja a többiek ártatlanságát. Akárcsak Božićnál, Lenznél is azt állapítja meg a vizsgálat, hogy mindannyian bűnösök. Lenznél — hogy a helyzet még teljesebb legyen — a vizsgálatot a csoport egyik tagja, a Diák vezeti, aki a Szállodással, a Bankárral, a Paraszttal, a Mérnökkel, a Kocsissal, a Báróval és az Orvossal együtt négy évvel korábban ugyanabban a cellában ült. Szabadságuk ára a kilencedik fogoly, egy anarchista merénylő halála volt. A diktátor, akire a merénylő annak idején rálőtt, megbukott, és az új hatalom halált követel a merénylő haláláért. A Diáknak, aki közben az új kormány hívévé szegődött, kell eldöntenie, ki érdemel halált.

A probléma — állapítja meg a *Merkur* legújabb száma — a színdarab végéig megoldatlan marad, csupán az derül ki, hogy a Szállodás a diktátor bizalmi embere volt, meg az, hogy a Ban-

kár gondoskodott a volt rendőrfőnök pénzügyeiről, a Paraszt Őrt állt, amikor a gyilkosság történt, a Mérnök bátyja, a diktátor testőre, áldozatul esett a merényletnek, a Kocsis bántalmazta a merénylőt, a Diák feküdt legközelebb a merénylő ágyához, a Báró morfinista volt, és mielőbb ki kellett szabadulnia, hogy hozzájusson megszokott kábítószeréhez. Röviden: mindannyian bűnösök lehetnek.

A szerző a párbeszégeket, sőt a cselekményt is alárendelte az alapgondolatnak. Az emberek nem élőlények, hanem erkölcsi tanulságokat hangoztató automaták. Idézzük a szindarab egy részét:

Szállodás: Számomra ez nem jelent különbséget. Mi egyáltalán nem vagyunk belekeverve a dologba. Az egész a kormányzó ötlete volt. Ő adta ki az utasítást!

Báró: Szóval nincsen hiba. Megtörtént, ami annyira jellemzi korunkat, engedelmességből gyilkoltak. Márpedig aki utasítás alapján öl, enyhítő körülményre tarthat számot. Ūristen, kicsoda felfogás! Nem mutatunk megértést egy gyilkos iránt, aki pénzvágányból vagy szenvedélyből öl, de fölmentjük azt, aki engedelmességből gyilkol.

Szállodás: Nem engedhetem meg, hogy így beszéljen, Báró! Csak nem akarja azt mondani, hogy önként követtük el? Éppen olyan jól tudja, akárcsak én, hogy a kormányzó adta ki a parancsot.

Diák: Igen, ő maga azonban semmit sem tett, s nem is volt jelen, amikor Sasont (a merénylő) megölték. Az a pillanat csak a miénk volt...

A harmincas évek irodalma

Úgy látszik, a hidegháború idején is lehet tárgyilagosan bírálni az ellenfél alkotásait — a *Saturday Review* legújabb számában közölt, és Daniel Aaron *Writers of the Left: Episodes in American Literary Communism* (Baloldali írók: Az amerikai irodalom kommunizmus epizódjai) című művével foglalkozó bírálat készítetett bennünket erre a gondolatra. A könyv — amint a címből is kiderül — a harmincas évek amerikai irodalmáról szól, amelyet erős baloldali áramlatok jellemeznek. Ehhez a kommunizmusbarát irodalmi mozgalomhoz a legkiválóbb amerikai írók tartoztak. Steinbeck, Dos Passos, Theodor Dreiser és Hemingway korszaka volt ez.

Aaron hangsúlyozza, hogy nem mindegyik író ismerte Marxot, s nagy részük sohasem volt tagja a kommunista pártnak. Azért csatlakoztak a szociális mozgalomhoz, mert tele voltak humanus érzelmekkel, ez készítette őket rá, hogy mindennekélőtt és mindenekfölőtt írók legyenek, ez adta nekik azt a meggyőződést, hogy hűtlenné válnának alkotó elveikhez, ha meghátrálnának az Amerikát akkoriban sújtó gazdasági problémák elől.

„Manapság divatos arról beszélni — folytatta az író —, hogy a harmincas esztendőök baloldali irányzata csak arra volt jó, hogy a rossz írók jobbaknak látszanak, meg arra, hogy a jó írók rossz könyveket írjanak. Nyilvánvaló, hogy ez nem igaz. Farrel, Caldwell, Dos Passos és Steinbeck abban az időben írták meg legjobb műveiket, azok meg, akiknek az idő megártott, nem voltak mások, mint pártpropagandisták, úgynevezett proletár regényírók, akiknek tehetsége messze elmaradt forradalmi elszántáguk mögött. A kommunizmus volt a köszörűkő, amely élessé, edzetté tette az értelmiségieket és művészeket, és abban az időben való-

ban szükség volt köszörűköre, de veszedelmes volt tartósan a közelében maradni. A marxista szellem alkalmat adott az íróknak, hogy megedződjenek, a kor pedig olyan feltételeket kényszerített rájuk, amelyeket ma is sokan nélkülöznek: egyszerű, mindenkit érdeklő témákat és olyan vitalitást, amelyből irodalmi etika fejlődhetett. Ma már azonban mindez a múlté: a hajdani amerikai baloldali írók időközben a korábban tagadott és támadott rendszer szószólói lettek. Egyiküket a vallás, másikat az egyetemek vonzották magukhoz, ismét mások jövedelmező munká kaptak, vagy bestseller-írók lettek.”

A *Writers of the Left* írójának erre a megállapítására reagálva, idézi a bíráló Malraux szavait: „A politikai idealizmustól a politikai valóságig vezető utat hajdani énjeink holttesteit borítják”.

Az író nem azonos az emberrel?

A *Neue Deutsche Hefte* című folyóiratból szereztünk tudomást arról, hogy a Suhrkamp Verlag kiadta Berthold Brecht *Flüchtlingsgespräche* (Menekültek beszélgetései) című írását. Az a tény, hogy egy keletnémet író 1940-ben és 1941-ben, finnországi emigrációban írta a szóbanforgó szöveget, s hogy halála után Nyugat-Németországban adják ki, ékesszólóan beszél a berlini fal mindkét oldalán uralkodó viszonyokról.

Talán éppen maga Brecht személye, műve jellemzi legjobban, noha gunyorosan torzítva, a két Németország kulturális viszonyait. A keletiek némileg idegesen dicsérik, a nyugatiak — a nyugtalan lelkiismeret tagadhatatlan jelei kíséretében — szidják. A bajor kulturálisztér nemrégiben ezt mondta:

— Hiszem, az állami színházak igazgatói tisztában vannak vele, hogy a repertoár összeállításakor milyen mértékben kell tekintetbe venniük a politikai helyzetet. Véleményem szerint, a jelenlegi feszült politikai viszonyok között, az állami színházaknak nem kellene egyetlen olyan színdarabot sem műsorra tűzniük, amely politikai nyugtalanságot kelthetne, még akkor sem, ha Berth Brechtről van szó.

Viszont — Brecht színdarabjait igen gyakran adják elő a nyugatnémet színházak, mert — amint a freiburgi színház igazgatója megjegyezte — „Brecht, az író, már régen nem azonos Brechttel, az emberrel”. Hasonló a helyzet a könyvkiadás terén is.

A *Flüchtlingsgesprächet* éppen olyan vegyes érzelmekkel fogadta a közönség, mint Brecht többi művét. A *Neue Deutsche Hefte* — a szöveg szépségeinek dicsérete mellett — nem mulasztja el az alkalmat, hogy kétszínűséggel vádolja a szerzőt.

A 165 oldalas könyvben közölt 18 képzeletbeli beszélgetést két emigráns folytatja a helsingforsi vasúti vendéglőben. Egyikük fizikus, a másik vasmunkás. A beszélgetések „slágvortjait” a munkás veti föl, s ezek a szavak csaknem kivétel nélkül gunyoros megjegyzések a háború első éveiben kialakult németországi helyzetről. A fizikus nem szereti a munkát, nincs érzéke az áldozatok, a hazaszeretet iránt, s azért zeng dicsőhimnuszokat az iskoláról, mert — megrontja a gyermekek lelkét. A munkás meg kicsúfolja a nemzetek háborús céljait, egymás után sorolja föl és gúnyolja ki valamennyit. Többek között megemlíti a szovjet háborús célkitűzéseket, s így beszél róluk:

— A legkevesebb finomság a szovjet népben van! Egyetlen okot sem hoztak föl Lengyelország megszállására, így hát a világ kénytelen volt feltételezni, hogy az egész hadműveletet egyszerűen katonai célokból, honvédelmi szempontokból hajtották végre, tehát közönséges, önző szándékkal.

A folyóirat azért idézi a könyvnek ezt a részét, hogy példáját adja Brecht stílusbeli akrobáciájának: mindenkit kigúnyol, nem állhatta meg, hogy gúnyt ne űzzön abból az országból is, amely mellett állást foglalt, viszont a gúny fullánkját ellenfelei felé irányította.

Brechtnek szokása volt — állapítja meg a bíráló —, hogy az erkölcsi szigorú politikai kompromisszumokkal vegyítse, ezért nem tudott ezekben a beszélgetésekben sem határozott állást foglalni.

Francoise Sagan — a gonosz

Akár sikere van Francoise Sagannak, akár bukásban van része, minden alkotását enyhe lebecsülés kíséri nyomon. Talán hirtelen fölemelkedésének, diadalának, egyik napról a másikra keletkezett hírnevének tulajdonítható ez az állásfoglalás, főleg a kritika kemény hangja színdarabjaival szemben, amelyek mindig a szórakoztatás határait súrolják.

A *Les violons parfois...* (A hegedűk néha...) című színdarabjáról is lesújtó bírálatot olvastunk. A színműről annyit tudunk, hogy ismét szerelmi háromszögről szól, és éppen ezért hat meglepően az a melegség, amellyel Francois Mauriac, az idős katolikus moralista író megemlékezik Sagan legújabb alkotásáról. Igaz, tapasztalatból tudjuk, hogyan, milyen játékos könnyedséggel tud alkalmazkodni Mauriac a legellentétesebb, legmodernebb dolgokhoz is.

Francois Mauriac ott volt tehát a *Les violons parfois...* bemutatóján és a *Figaro Littéraire*-ben, megszokott rovatában be is számolt róla. Többek között így:

„Kevésbé érdekel ez a színdarab, mint az a megvilágítás, amelybe a szerzőt állítja. A világon senki sem adhatna kedvezőtlenebb képet magáról, mint ez esetben Sagan. És senki sem tehetné ezt kevesebb tudatossággal, bátorsággal vagy... közönyvel. Azt a meghatározatlan valamit, ami mindig megfog ennél a fiatalasszonynál, még akkor is, ha kevésbé értékes írásaival foglalkozom, most már nem érzem annyira határozatlannak. Pontosan tudom, mi hatott meg: az, ahogyan a rosszat nézi, a rosszról kialakított szemlélete. S ha valaki azt kérdi, miért kell az egész felűjni, annak azt válaszolom, hogy tévedésben él, mert az embereket nem erényeik és bűneik osztják két táborra, hanem a jó és a rossz fölismerésének képessége, amivel vagy rendelkeznak, vagy nem. Ez az évszázad, amely halálra ítélte az istent, elcsíftotta a rossz fölött ítélkező lelkiismeret szavát is. Manapság már nemcsak azt látjuk, hogy a rossz nem rossz, hanem sokak számára éppen a jó lett rossz. Ezért illetődtem meg tegnap este a Gymnase színházban látott színdarabtól. A gonosz inkarnációja ez a darab, a gonoszé, amely önmagát leplezi le, önmaga nyilatkozik meg heves őszinteséggel.”

TARTALOMMUTATÓ

Sinkó Ervin / Az áldozat és a büntetés	203
Isidora Sekulić / Dán motívumok	210
Domonkos István / Rátka	223
Szeli István / Nem költői megjegyzések egy költeményre	231
Tolnai Ottó / Szentimentális történetek	236
Szemes Dezső / Helyzet és magatartás	241
Ilja Ehrenburg / Emberek, sorsok, élet	248
Petkovics Kálmán / Tavasz	265
Major Nándor / Körök a homokban	277
Dušan Pirjevec / Szlovénség, jugoszlávság és szocializmus	289
Krónika	304

IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. 1962. MÁRCIUS. KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLA-
LAT — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVISZÁD,
VOJVODE MISICA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK:
MINDENNAP 10—12-IG. — KEZIRATOKAT NEM ÖRZÜNK MEG
ES NEM ADUNK VISSZA. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÖLDÖN
EGY ÉVRE 1000, FELEVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100 DINÁR;
KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 1400, FELEVRE 700 DINÁR; KÜLFÖL-
DÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLÁR, FELEVRE 1,17 DOLLÁR. — KE-
SZÜLT A FORUM NYOMDÁBAN NOVISZÁDON.

